

مثنویات و قصاید

قانع تتوی

مثنويات و قصائد

مير علي شير قانع تتوي

المتوفي سنه ۱۲۰۳ ھ

بمقدمه

سيد حسام الدين راشدي

سنڌي ادبي بورڊ

ڪراچي — حيدرآباد

سکر سنڌ

ڪاپيون ۱۰۰۰

ع ۱۹۶۱

ڇاپو پهريون

(هن ڪتاب جي اشاعت جا سڀ حق ۽ واسطا
سنڌي ادبي بورڊ وٽ محفوظ آهن).

10-00

قيمت : ۱۰ روپيا

ملن جو هنڌ :-

- ۱- سنڌي ادبي بورڊ، سنڌ اسيمبلي بلڊنگ، بندر روڊ، ڪراچي.
- ۲- سنڌي ادبي بورڊ بڪ اسٽال، حيدرآباد.
- ۳- سنڌي ادبي بورڊ بڪ اسٽال، ڪئپس روڊ، سکر.

Cover & text of the book (pp. 1-236) Printed by Ahmed. A. Jivaji
Aage Kadam Printery", South Napier Road, Karachi. Rest of the
book, Printed at the "New Sind Printing Press", Victoria Road, Karachi,
& published by Shah Muhammad Shah A. Syed, M.A. B.T., Secretary, The
Sindhi Adabi Board, Sind Assembly Building, Bunder Road, Karachi.

فهرست

تعارف: مير قانع جو منظوم ذخيره - ”مثنوي قضا و قدر“ - محمد قلي سليم - نڪهت شيرازي - سنڌ ۾ آمد - مثنوي لکڻ جي تحريڪ - قضا و قدر تي لکيل ٻيون مثنويون - قانع جي مثنويءَ جي آکاڻي - (۱۰-۱) ”مثنوي قصاص نام“ - ٺٽي جو هڪ دردناڪ واقعو - سِرمڊ - ٺٽي جي حالت - مير قانع جا ٺٽي متعلق شعر - (۱۱-۱۳) ”مثنوي محبت نام“ - شمع پروانو - گل و بلبل - مباحثو - هندي راڳن جا نالا - مير عبدالجليل بلگراميءَ جون مثنويون - مثنوي امواج الخيال - هندي راڳ - بلگرامن جو سنڌ سان تعلق - بلگرامن جي تاليفات جو قانع تي اثر - مقالات الشعراء يد بيضا - مير قانع ۽ غلام علي آزاد جو شعري ذوق - ٺٽي جي ادبي فضا ٻارهين صديءَ ۾ - مير عبدالجليل ۽ قانع جي شعرن جي هم آهنگي - مثال - (۱۴-۲۴) ”قصيده ۽ جنهت“ - لاميه قصيدو - حڪيم اسدالله غالب - لاميه قصيدن جي تاريخ - عربي فارسي ۽ اردو لامين جو مذڪور - سرفراز خان ڪلهوڙي ، ميان غلام نبي ڪلهوڙي ۽ مير فتح علي خان ٽالپر تي قانع جا مدحيه قصيدا - شيوڪرام عطارد ۽ ٺٽي جا ٻيا معاصر شاعر - قانع جي شڪايت - افغان ۽ سنڌ - سياسي حالت - قانع جي پنهنجي حالت - قصيدن جي نوعيت - ڪلهوڙن ۽ ٽالپرن جي آويزش - قانع جي گوشه نشيني - انهيءَ عرصي ۾ قانع جا لکيل ڪتاب - قانع جي خاندان سان ڪلهوڙن ۽ ٽالپرن جو سلوڪ - مثبت ۽ پنهنجي دور جي زبون حواليءَ جو مذڪور - ٺٽي جو زوال پذير ماحول - ديبل ٺٽو - خاتمهءِ ڪلام - (۲۵-۴۰)

هئونیات :

- (۱) گل از بهار قضا (قضا و قدر) ۱۹-۱
 (۲) قصاب نامه ۳۲-۱
 (۳) محبت نامه ۳۲-۳۳

قصاید :

— قصیده در نعت حضرت محمد مصطفی
 (صلعم)

- (۱) یوسف مهر چو گردید، شه مصر حمل ۴۷
 (۲) بندد فلک به پرچم وی چشم اخترش ۴۹

— قصیده در منقبت حضرت علی المرتضی

- (۳) خیلی ز خرد بیخبران دور ز ادراک ۶۱
 دادند دعا هر که دهد سب و شتم را
 (۴) دارم مدام تا که بود انور آفتاب ۶۸
 (۵) چون ز آستین صنع بر آرد بهار دست ۷۵
 (۶) بچرخ بال مسرت چو کوفت مرغ صبح ۸۲
 (۷) ابر کلکم در مسخن، هر که در افشانی کند ۸۹
 (۸) دگر بصبحن چمن از پئی قدوم بهار ۹۵
 (۹) خاک جنت را کند آب دگر در جو، روان ۱۰۷
 آتشی کز باد یثرب می بر افروزد عذار
 (۱۰) بودم تمام شب چو مه نو، بدست کاس ۱۱۵
 (۱۱) نوشته مهر، چو بر تخت حمل، کرد جلوس ۱۲۲
 (۱۲) وقت آنست که از قدرت پاک صنّاع ۱۲۵

- ۱۳۳ وقت آنست که در باغ، بزرگ و کوچک
 ۱۳۲ شاه خاور زده خرگاه چو در شهر حمل
 ۱۶۳ اول عالم، اعلم عالم
 ۱۶۴ دل مرا امل مهر کاسل اکرم
 ۱۶۶ عشق بتان خوان غم داغ نمکدان او
 ۱۷۴ دی چو فروخت شاه شام چهره بتخت عنبری

— قصیده مصنوعه بطور لغز در مدح حضرات

خمس (ترجیع بند)

- ۱۷۸ صبحدم کز نور مشکوای مصابیح صفا
 ۱۸۷ چون حمد ایزدی که بود بر اقام فرض
 — قصیده بسوق لغز در تعریف ماه صیام

- ۱۹۰ نشان دهند ز شهری بخطه اسلام
 — قصیده در مدح میان سرفراز خان

- ۱۹۹ فغان که با همه انوار مهر و صدق و سداد
 — قصیده در مدح میان غلام نبی

- ۲۰۹ سخن که نیست چو او مایه گزین بجهان
 — قصیده در مدح میرو فتح علی خان ٹالپور

- ۲۱۹ راس بیر و جود و آسال و رجا
 — ترجیع بند در نعت حضرت محمد مصطفی
 (صلعم)

- ۲۵۰ از صورت کار من مهسید
 ۲۲۲ از و جهه غبار من مهسید

- (۲۶) از هوس بقرار میگردد
بها چون غبار میگردد ۲۲۶
— مکتبس در منقبت حضرات علیهم السلام
(۲۷) ما موجد بحر اعتلائیم
— قصیده (نامکمل)
(۲۸) صبح دم چون ابر بند چشم خون پالائی من ۲۳۵
— شاکسته
(۱) میر علی شیر قانع و سندس هویر (مقدم)
(۲) کلهوژن جي تاجدارن جو سلسلو (مقدم)
-

مثنويات و قصائد

قانع تتوي

یاد آوری^۱ ناشر

این کتاب در سلسله^۲ نشرات انجمن سندهی ادبی، تحت برنامه^۳ "وسائل تکامل تاریخ و ادبیات ملی" ترتیب و طبع گردید، بر خوانندگان محترم پوشیده نیست، بسا آثار گرانبهای^۴ عربی و فارسی از طرف محققین بزرگ سندهی، در زمینه تاریخ و سیر و حدیث و تصوف و ادب و شاعری نوشته شده، و تا کنون برخی از آن بصورت مخطوطات در زوایای کتب خانهای شخصی بطاق نسیمان افتاده اند.

این انجمن میخواهد که چنین آثار گزیده را از گوشه تاریکی و گمنامی بر آورد، و بنظر ارباب ذوق و دانش برساند، و در مدت هشت سالیکه این برنامه از ۱۹۵۶ م تا ۱۹۶۴ م دوام میکند، در نظر داریم که ۱۴ کتاب عربی و ۳۰ کتاب تاریخی فارسی و ۷۰ کتاب شعر و ادب فارسی و ۷ کتاب اردو و ۶ کتاب انگلیسی را طبع و نشر نمائیم.

کتابیکه اکنون بخوانندگان گرامی تقدیم می شود، از سلسله نشرات فارسی کتاب دوازدهم است و از جمله^۵ آثاریکه تا کنون بطبع و نشر آن موفق آمده ایم، نوزدهم کتاب شمرده می شود که اینکه از نظر خواننده^۶ عزیز میگذرد.

اظہار تشکر

انجمن سندھی ادبی از مساعدتِ مالی وزارتِ
معارفِ حکومتِ پاکستان کہ از روی کمالِ معارف
خواہی در راہ طبع و نشر سلسلہٴ مطبوعاتِ این انجمن
فرمودہ است، خیلی متشکر بودہ و این اقدامِ نیکو را
بنظر تقدیر و امتحان می نگرد.

تعارف

مير علي شير قانع ٺٽوي ۽ (۱۱۴۰-۱۲۰۳ھ) جي منظوم ذخيري منجهان، جيڪي تصنيفون، اڏائي صدين جي گردابن ۽ گردش کان پاڻ بچائي، جهالت بي علمي ۽ ڪور ذوق ۽ جي جهلن ۽ جهولن، طوفانن ۽ ترڪتازن کان پار پئجي، صحيح سالم ۽ امانت باسلامت اسان وٽ پهتيون، سي آهن:

- (۱) مثنوی قضا و قدر (۱۱۶۷ھ)
- (۲) مثنوی قصاب نامه
- (۳) مثنوی محبت نامه
- (۴) مثنوی مختار نامه (۱۱۹۴ھ)
- (۵) مثنوی ختم السلوک (۱۱۹۹ھ)
- (۶) ڪجهه نعتون، منقبت، ترجيع بند، مسدس ۽ قصائد، جيڪي ”مڪلي نامه“ واري بياض ۾ محفوظ رهجي ويا آهن.
- (۷) انهن کانسواءِ سندس آهي منتشر اشعار ۽ غزل ڪجهه، تاريخون ۽ رباعيون، جيڪي سندس نثري تصنيفن يا بياضن ۾ موجود آهن.

انهي ۽ منظوم ذخيري مان، مختار ناسو رزميه نظم آهي، ۽ ختم السلوک تصوف تي هڪ جامع مثنوي آهي. اهي ٻئي مستقل

ڪتاب آهن، جنکي شايع ڪرڻ جو ارادو آهي. اهڙي طرح مير قانع مرحوم جي منتشر شعرن، غزلن، رباعن، يا تاريخي قطعات جو جيڪو غير مسلسل ۽ پکڙيل اٿائو آهي، انکي پڻ خدا توفيق ڏئي ته، سندس سڀني ڪتابن مان چونڊي ۽ ترتيب ڏئي ڇاپيو ويندو. سر دست اسان مير قانع جون ٽي مختصر مثنويون ۽ ستاويهه قصيدا، جيڪي سڀئي ”مڪلي نامہ“ واري پياض مان ڪڍيا ويا آهن، ايندڙ صفحن ۾ ڇاپي رهيا آهيون، جن جي ڪيفيت هيٺين ريت آهي.

(۱) مثنوي قضا و قدر

اها مثنوي ۱۱۶۷ھ ۾ تصنيف ڪئي وئي، جيڪو سال مثنويءَ جي تاريخي نالي ”گل از بهار قضا“ مان برآمد ٿئي ٿو. مير صاحب اها مثنوي محمد قلي سليم تهرانيءَ جي ساڳي نالي واريءَ مثنويءَ جي تتبع ۾، آقا رضا نڪت شيرازيءَ جي چوڻ تي تصنيف ڪئي، جيڪو صاحب ۱۱۶۶ھ ۾ شيراز کان ٺٽي آيو ۽ اٽهن محمد آباد (۱) پهچي، هموطنيءَ سبب

(۱) اهو شهر ميان نور محمد آباد ڪيو. پاڻ دفن به اتي ٿيو. هن وقت تعلقه موري (ضلع نواب شاھ) ۾ شهر جا ڦٽل آثار موجود آهن. ميان مرحوم جو مقبرو ۽ هڪ مسجد اڃا تائين صحيح سلامت آهن. اهو شهر ۱۱۶۷ھ کان پوءِ به ڪيترا ورهه آباد هو. شهر ڦٽڻ تڏهن شروع ٿيو جڏهن ميان مراد ياب ۱۱۶۷ھ ۾ پکڙ پڌڻ بعد نصرپور جي ٻاهران اچي ”مراد آباد“ آباد ڪيو ۽ انجي پاڻجي وڃڻ بعد سڪرنڊ ڀرڳڻي جي اوڀارين حصي ۾ ”احمد آباد“ نالي ٻيو شهر ٻڌائين. جنهن بعد ڪلهوڙا هڪ ٻئي پٺيان ويا نوان شهر آباد ڪندا، ۽ احمد آباد جي وسندي وٺي ڦٽندي.

مولوي، محمد جعفر شيرازي^۱ وٽ اچي مهمان ٿيو، جتي
ڪجهه ڏينهن رهي پوءِ هندوستان هليو ويو.

جيڪڏهن اهو شاعر محمد آباد ۾ هيو، تيسين مير قانع سان
سنڪت ۽ صحبت ۾ رهيو. شعر و سخن جون مجلسون ۽ محفلون
ٿينديون رهيون. قانع، سندس غزلن جي تتبع تي هڪ ۽ غزل
چيا، ۽ نڪت جي ٽي تحريڪ تي، ڪائنس هڪ قصو ٻڌي،
انکي ”قضا و قدر“ جي نالي سان منظوم ڪيائين. نڪت پاڻ
به ساڳي ٽي نالي سان هڪ مثنوي تيار ڪئي هئي، جنهنجو
نقل، هن قانع کي ڏنو هيو، جيڪو پوءِ وٽانس گم ٿي ويو. (۲)
مير قانع مثنوي^۲ جي مختصر نثري تعارف ۾ لکي ٿو ته :-

’پوشيده نماند ڪه هر گاه محمد قلي سليم درين وادي،
کوئي سبقت از همگنان ربنده — شهر هنر و راحت، آن ڪه در
پيش سخنش زبان آورشود؟ — معهذا چون هر کس را سريست
در ڪشيدن ما حضري معذور،‘

در حقيقت ”قضا و قدر“ جي ڪيل ڪي فقط محمد قلي سليم
يا نڪت شيرازي^۳ مثنوين ۾ قلمبند ڪونه ڪيو آهي، بلڪ
انهي^۴ ٽي نالي سان ساڳي عنوان تي ڪيترن ٻين شاعرن پڻ
طبع آزمائي ڪئي آهي، جنجي فهرست، تاريخي تسلسل سان
هن ريت آهي :

(۱) ڏسو مقالات الشعراء ص ۸۱۹ -

(۲) مقالات ۸۱۹ -

(۱) مثنوی قضا و قدر: از نورالله ضیا اصفهانی بزمان شاه عباس

اول (۹۰۶-۹۳۰ هـ)

شنیدم روزی از بیخور و خوابی (۱)

(۲) مثنوی قضا و قدر: محمدقلی سلیم طهرانی (م سنه ۱۰۵۰ هـ)

شنیدم روزی از خوننا به نوشی

چو گل، از پاره تن خرقه پوشی (۲)

(۳) مثنوی قضا و قدر: طالب آملی (م سنه ۱۰۳۵ هـ)

شنیدم روزی از طرز آشنائی

عروس نکته را برقعہ کشائی (۳)

(۴) مثنوی قضا و قدر: حکیم رکنا کاشی (م سنه ۱۰۶۶ هـ)

شنیدم روزی از پاکیزه رائی

سرائی عاریت را کد خدائی (۴)

(۱) شاعر، شاه عباس جی دفتر دیوانی و ملازم و اصفهان جی

قصبي کفران جو رها کوهیو. مثنوی برنش میوزم جی مجموعہ ۳۷۶
و موجود آهي (ریو سپلیمنت).

(۲) شاه جهان جی دور و هندوستان اچي، اسلام خان و

ملازم ٿيو، کشمير و فوٽ ٿيو و تخت سليمان واري پهاڙ جی دامن و
دفن ڪيو ويو. ابو طالب ڪليم پڻ سندس پهلو و دفنايو ويو،
بانڪپور، انڊيا آفيس و برنش میوزم و مثنوي جا متعدد نسخہ موجود
آهي ورق کن مثنوي ٿيندي.

(۳) ریو سپلیمنت مجموعہ ۳۷۶ -

(۴) بانڪپور و خلاصۃ الکلام (نمبر ۷۰۵-۳۲۰) منجھہ مثنوي و

جا ۵۵ شعر موجود آهن. شاعر، شاه عباس جی دربار و هيو، ڪنھن
(دسو صفحو ۵)

(۵) مثنوي قضا و قدر: مير يحيى كاشاني (م سنه ۱۰۷۴هـ)

بغفلت اى كه رفته روزگارت (۱)

(۶) مثنوي قضا و قدر: محمد علي تسليم (قبل ۱۰۷۷هـ)

شنيدم روزى از خون نابه نوشي (۲)

(آندل صفحي ۵ تان)

سبب تي ناراض ٿي هيٺيون شعر چئي، نه ڇڙو دربار کي ڇڏي بلڪ وطن کي به سلام چئي، هندستان اچي ۱۰۱۱هـ ۾ اڪبر وٽ ملازم ٿيو. شاه جهان جي زماني ۾ رٽائر ڪري حج تي ويو، جنان موٽي پنهنجي اباڻي شهر ڪاشان ۾ آيو ۽ (۱۰۶۶هـ) ۾ فوت ٿيو (طاهر - سرخوش). وفات جي تاريخ تي تذڪره نگارن ۾ اختلاف آهي (بانڪيپورج ۳ ص ۱۰۷). مثنوي برٽش ميوزم ۾ آهي (ريو-مجموعو ۳۷۶ سيليمنت).

(۱) ڪاشان جو رهاڪو ۽ شاه جهان جو ملازم هيو. سندس نالي تي ”مثنوي شاهنامه“ لکيائے، دارا شڪوه جي تعريف ۾ قصيدا چيائين. (تاريخ ادبيات ايتي ترجمہ دکتر شفیق ص- ۱۹۶)

(۲) مثنويءَ جو پهريون بيت ساڳيو محمد قلي سليم وارو آهي. ممڪن آهي ته چاٻي جي غلطي هجي، يا واقعي انهيءَ نالي سان ڪو ٻيو شاعر هيو، جنهن نالي جي هم آهنگيءَ سبب مثنويءَ جو تتبع ڪيو. اهو نالو ريوءَ پنهنجي سيليمنت ۾ (نمبر ۴۱۹-۲۹۷۵ O R) لکيو آهي. برٽش ميوزم جي جنهن مجموعہ ۾ اها مثنوي موجود آهي، ان تي محرم ۱۰۷۷هـ کان محرم ۱۰۸۸هـ تائين جون تاريخون لڳل آهن، جنهنجو مطلب ته اها مثنوي ۱۰۷۷هـ کان اڳ جي تصنيف آهي.

(٧) مثنوی قضا و قدر: مصنف نا معلوم (قبل ۱۰۷۷ھ)

شنیدم روزی از رعنا جوانی (۱)

(۸) مثنوی قضا و قدر: تمکین (بعد از سلیم)

شنیدم روزی از دانش پژوهی

ز امواج سخن زره شکوهی (۲)

(۹) مثنوی قضا و قدر: سلیم عطار یزدی (قبل ۱۰۷۷ھ)

چمن پیرای گلزار حکایت (۳)

(۱۰) مثنوی قضا و قدر: امیر بیگی واله (۴)

(۱۱) مثنوی قضا و قدر: عابد (قبل از ۱۱۲۱ھ)

حکیمی از خرد مندان حاذق

صحیح القول همچون صبح صادق (۵)

(۱) اها مثنوی به مثنیٰ مجموعہ پر شامل آھی، مصنف جو نالو معلوم نہ آھی .

(۲) ھي مثنوی ہنگال ایشیاٹک سوسائٹیء ۾ موجود آھی .

(۳) ریو سپلیمنٹ مجموعہ ۳۷۶ .

(۴) تاریخ ادبیات فارسی ایتھے ترجمہ دکتر شفق .

(۵) ھي مثنوی ہانکیپور ۾ دیوان اثر (شفیعا شیرازی متوفی

سنہ ۱۱۲۱ھ) جي آخر ۾ (ورق ۱۵۸ تا ۱۶۳) شامل آھی . نسخہ جو

نمبر ۱۹۱۵ آھی .

(١٢) مثنوی قضا و قدر : ملا سعيد اشرف (سنه ١١٢٦ هـ)

شنیدم روزی از روشن روانی
چو گل نازک خیالی خرده خوابی (١)

(١٣) مثنوی قضا و قدر : محمد افضل سرخوش (م سنه ١١٢٧ هـ) (٢)

(١٤) مثنوی قضا و قدر : میر سید محمد جعفر روحی

(م سنه ١١٥٣ هـ)

شنیدم روزی از آتش فروشی
چو شمع از اشک حیران خرقه پوشی (٣)

(١) ملا محمد سعيد اشرف ولد محمد صالح ماژند رانی، هالمگیر جي زمانې ۾ هندوستان آیو. زیب النساء بیگم وٽ ملازم ٿیو. شهبازي جي شعري اصلاح ڪندو هيو. (مخزن الغرائب بانکپور مکتوبه ١١٢٥). هن اها مثنوي محمد فلي سليم جي جواب ۾ لکي، حج تي ويندي مونگير (بهار) ۾، فرخ سير جي دور (٢٣-١١٣١ هـ) ۾ فوت ٿيو. (خلاصه الكلام بانکپور نمبر ٤٠٣) مثنويءَ ۾ جملہ ٣٠٣ شعر آهن، جن مان ٢٣٦ خلاصه الكلام (بانکپور) ۾ موجود آهن. سموري مثنوي ٻيٽ بانکپور (کلیات اشرف نمبر ٣٦٨ - ورق ٨١ تا ١٠١) ۾ موجود آهي.

(٢) هنجو ذکر بانکپور جي فهرست ۾ کلمات الشعرا نمبر ٦٨٨ جي تحت موجود آهي، ليکن خود کلمات الشعرا جي پنهني ڇاپن (لاهور ۽ مدراس) جي مقدمه يا متن ۾ انجو نالو ڪونه آيو آهي. (٣) هيءَ مثنوي بنگال ايشاذڪ سوسائٽيءَ ۾ موجود آهي، شاعر پاڻ رنپير پور جو رهاڪو هيو.

(۱۵) مثنوی قضا و قدر: میرزا علی نقی خان نقی

شایسته ثنا ست زان یگانه

دارد همه چیز در خزانه (۱)

(۱۶) مثنوی قضا و قدر: نکهت شیرازی (قبل سنه ۱۱۶۷ هـ)

(۱۷) مثنوی قضا و قدر: علی شیر قانع (م سنه ۱۳۰۳ هـ)

شنیدم روزی از آزاد مردی

پای پیخودی صحرا نوردی

(۱۸) مثنوی قضا و قدر: میر علی رضا تجلی (سنه ۱۲۸۳ هـ) (۲)

مثنی ذکر کیل منظوم قصن کان سوا، ساگی "قضا و قدر"
جي نالی سان، هڪ نثري قصو پڻ فارسي زبان ۾ موجود آهي،
جنهنکي عربيءَ جي نثري قصي تان ابوالقاسم نالي هڪ شخص
ترجمو ڪيو هيو (۳). بهر حال مٿين فهرست منجهان معلوم ٿيندو
ٿي، انهيءَ عنوان سان مثنويءَ لکڻ جي ابتدا شاھ اسماعيل صفويءَ
جي دور ۾ ٿي، ۽ اوليت جو اعزاز، اگرچہ نورالله ضيا کي آهي،

(۱) ولد محمد قاسم خان بن فضيلت خان لاهوري، عظيم آباد ۾
پڙهيو، شيخ علي حزين سندس استادن مان هڪ هو. سندس والد
محمد قاسم خان ظرافت سنه ۱۱۷۹/۱۷۶۵ ۾ فوت ٿيو. هيءَ مثنوي
نقيءَ جي مجموع ڪلام (نمبر ۱۹۳۶) بانڪپور ۾ ورق ۴۱۰ کان
۴۱۳ تائين موجود آهي.

(۲) هيءَ مثنوي گلزار هند پريس ۾ سال ۱۲۸۳ هـ ۾ ڇپي.

Add 5622 ريو نمبر

(۳) بانڪپور نمبر ۱۰۹۸ - ورق ۳۷۱ تا ۳۸۱ -

ليڪن غير معمولي شهرت سليم طهرانيءَ جي مثنويءَ کي نصيب ٿي، ۽ شاعرن زياده تر انجي مثنويءَ تي پنهنجون مثنويون چيون. مير قانع پنهنجي مثنويءَ ۾، ”قضا ۽ قدر“ جي ڪيل ڏيکارڻ لاءِ، جيڪو قصو نڪت شيرازيءَ کان ٻڌي منظوم ڪيو آهي، سو هڪ انهيءَ شخص جي زبانيءَ بيان ٿيل آهي، جيڪو دنيا کان منهن موڙي گوشه نشين ٿي چڪو هيو. اهو پنهنجي جوان ڏينهن جي ڳالهه ڪندي چويٿو ته: هڪ دفعي کيس سير و سفر جو اچي خيال جاڳيو. مختلف ملڪن ڏانهن وڃڻ جون رٿائون ٿي ڪيائين، جو اوچتو کيس غيبي آواز آيو ته: مصر روانو ٿي ۽ اوڏانهن ويندي تقدير الهي جو وڃي تماشو ڏس. انهيءَ اشاري تي پيڙو ڪري اٿي هليو. سفر هلندي، هڪ ڏينهن اچانڪ اچي سمنڊ ۾ طوفان لڳو. سامونڊي چوليون، پلان وانگر منهن ڦاڙي، پيڙي ٻوڙڻ لاءِ اوڙ ڪري آيون ٿي، مسافرن سميت سڄو پيڙو ڊانوان ڊول ٿيڻ لڳو، ۽ جان جي امان جو ڪنهن کي به اعتبار ڪونه هيو. آخر ڪجهه عرصي بعد طوفان ڍرو ٿيو، لهريون مستي چڙهي سامت ۾ آيون، چولن وڃڻ پاڻ چڙيو، ۽ پيڙو ٻيهر سمنڊ جي سمني تي ساهي پئي ترڻ لڳو. ان وقت ڏٺو ويو ته هڪ ”پاڪ رو ۽ پاڪ باطن“ نوجوان، غائب هيو. ملاح ٿپا ڏيئي لهي پيا. گهڙيءَ ساعت جي ڳولا بعد سمنڊ جي سير مان هڪ نيم جان نوجوان کي ڪڍي اچي پيڙي تي پهچايائون. ليڪن سڀني ڏٺو ته اهو سندن ساٿي ۽ سنگتي ڪونه هيو، بلڪ هڪ ٻيو اجنبِي جوان هو، جنهن هوش ۾ اچڻ ۽ حواس درست ٿيڻ بعد ٻڌايو ته: پاڻ حلب شهر جو مالدار جوان آهي، ۽ سندس ٻيءَ اتان جو وڏو آئينه ساز آهي. گهر ۾ ڪا ڪمي ڪانه هيس، ليڪن سياحت جي شوق هندوستان ڏسڻ لاءِ کيس آڻي هن سامونڊي اوڙاه ۾ اچلايو، جتان تقدير

الهيءَ مان ٻجي اچي وٺن پهتو آهي.

سفر وري شروع ٿيو. هڪ ڏينهن ٻيڙي ۾ پيل زنجير جيڪو ڏوهين جي پيرن ۾ پوندو آهي، سو انهيءَ نوجوان کڻي پنهنجي پير ۾ وڌو. زنجير کي وري کولڻ لاءِ، ڪنهن وٽ ڪنجي ڪانه هئي. نيٺ نزديڪ هڪ بندرگاه تي پهچي، لوهارجي ذريع ڪلف کولرائڻ جي ڪوشش ڪئي وئي، ليڪن زنجير ڏسي لوهار کولڻ کان ناڻري واري. چئي: شاهي حڪم ڪانسواءِ کولي ڪونه سگهيو، ڇاڪاڻ ته اهو زنجير، غلامن، ڀڳل ڏوهارين، ۽ قاتلن جي پيرن ۾ پوندو آهي! لوهار قاعدي مطابق بادشاه جي حضور ۾ اطلاع ڪيو، جهن تي نوجوان کي حاضر ڪيو ويو. سڀني سنگتن گڏجي سندس سر گذشت شاهي درٻار ۾ گوش گذار ڪئي. بادشاه کي رحم آيو ۽ سندس رهاڻيءَ جو حڪم ڏنو ويو. ليڪن ”قضا و قدر“ جو لکيو ڪٿي ٿو ٿري. عين ان وقت، هجوم مان هڪ ماڻهو دانهن ڪري ٻاهر نڪري آيو، چئي: ترسو! هيءَ خوني آهي. الله پاڪ هنکي ٻاڻيءَ مان ڪڍي سزا لاءِ زنجير جي ذريعي هتي پهچايو آهي. هيءَ منهنجي پيءُ جو قاتل آهي، جيڪو وڏي مرتبي وارو وڻجارو هيو. حلب جي شهر ۾ ڪنهن کالاه تان ٽڪريءَ هن جوان کيس قتل ڪري ڇڏيو، ۽ قصاص جي خوف کان اڄ تائين فراري رهيو. معاملو نئين سر هليو، گواه پيش ٿيا، نوجوان خوني ثابت ٿيو، ۽ آخر سندس قتل جو حڪم صادر ڪيو ويو.

مير قائم، انهيءَ واقعي کي، سواءِ ڪنهن تڪلف ۽ حاشيه آرائيءَ، يا شاعرانه مبالغه ۽ خيالي بلند پروازيءَ جي، بلڪل سادي نموني نظم ڪيو آهي. ”قضا و قدر“ جي مسئلي

خواه کيڏ ۽ کيل تي، شاعر پنهنجي طرفان ڪا به راءِ زني
ڪانه ڪئي آهي ۽ نه وري قصي ۾ ڪو دستوري مرچ مسالو
ٿي شامل ڪيو اٿائين.

(۲) مٿنوي قصاب ٺاه

هن مجموعي ۾ مير قانع جي ٻي مختصر مٿنوي، مٿين نالي
سان شامل ڪئي وئي آهي، جيڪا هنن ٽن جي هڪ قصائتي
نوجوان جي اوچتي موت کان متاثر ٿي تصنيف ڪئي آهي.
جيڪو شاديءَ کانپوءِ ٻئي صبح تي، اوچتو اهڙيءَ حالت ۾
گذاري ويو، جو گهوت ۽ ڪنوار جي وصل جي نوبت به اڃان
ڪانه آئي هئي. نوجوان نهايت حسين ۽ جميل هيو، مير مرحوم
لکي ٿو ته:

جوان پر وجهه از قوم قصاب
خرد يغما پر هر شيخ و هر شاب
به گيسو تاب جانِ درد مندان
به ابرو رشته زن بر غم پسندان
بچشمان سیه غارتگر هوش
خيالش وا کند بر عاشق، آغوش
عزالی مست صحرائي جوانی
به بيمثلی مثل دانی نه دانی
اهو خوبصورت نوجوان، ابي چند جي شهر، حضرت ننگر ٿي
جو هيو. يعني اهو شهر! جنهن ۾ سرمه شهيد، پنهنجي هوش ۽
حواس کي غارت ڪرائي، هيءُ نعرو بلند ڪيو هيو:
خدایت کیست؟ ای سرمه! درین دیر
نمی دانی ابی چند است یا غیر

اهو واقعو، قائم جي پهنجي ڏيهن جو آهي، يعني ٻارهنين صديءَ هجريءَ جي پوئين ۽ چوٿائيءَ جو. جنهن صديءَ ۾ مغلن جي ڏيڍ سو ورهن جي تسلط جا تلخ ۽ اگرا نتيجا، ٻه يڪ وقت اچي ظاهر ٿيا هئا. — فرخ سير جي عهد ۾، مغل نوابن جون هڪ ٻئي کان چارج چڙائڻ تي ٿئي شهر ۾ لڙايون ۽ ڪشت و خون ۽ شاه عنايت صوفيءَ جي المناڪ شهادت جو سانحو ۽ ٺٽي جي بزرگن ۽ عالمن تي سختيون ۽ صعوبتون ۽ شهر مان سندن اخراج ۽ قحط ۽ وباڻون ۽ نادر جي ڪارندن جا قهري ڪارناما ۽ قنڌاري پٺاڻن جي، سندن ڪوهستاني سلسلي جهڙي سنگين سخت ۽ پٿر جهڙي بيحس گرفت ۽ سندن موڪليل مدد خان واري گهٽل ۽ ۽ ساڳن ئي افغانن جو، ڪلهوڙن کي پاڻي ۾ هر هر ويڙهائي ڪمزور ڪرڻ. — الغرض طرحين طرحين جون تعديون ڏوجهر ۽ ڏولاوا هئا، جيڪي سڄي ملڪ ۽ خاص طرح ڄام نظام الدين جي انهيءَ پايه تخت ۽ انجي رهاڪن ڏٺا، جنهن شهر ۽ شهر وارن لاءِ مورخن جا قول آهن ته: — اتان جي باشندن ڪڏهن به غم ۽ اندوه ڪونه ڏٺو، خوشي ۽ خرمي جيڪا کين حاصل هئي، سا ڪنهنڪي به ڪٿي نصيب ڪانه هوندي. — ازانسواءِ آب و هوا جي لحاظ کان باغن ۽ بستانن، گلن ۽ گلزارن، ميوي دار وڻن جي بهارن ۽ مسلسل وڻڪارن جي اڻ ڪٽ سلسلن سبب، حضرة ننگر ٺٽو (حرمه الله عن الاختلال) هر وقت پيو بهشت جي ڏک ڏيندو هيو. اهو ساڳيو شهر، جنهن وقت مٺويءَ ۾ بيان ڪيل افسوسناڪ واقعو ٿيو، اندوه ۽ آلام جي گرفت ۾ هيو. گويا ماڻهن ۾ نه آها خوشي ۽ خرمي هئي، ۽ نه خوشحالي ۽ فارغ الباني. مسلسل سورن ۽ سختين، مصيبتن ۽ ماجرالن، کين پيڙي منجهان اهو جذبو ۽ جان ڪڍي ڇڏي هئي، جيڪا زنده دليءَ کي اوجاريندي آهي. اهڙيءَ طرح اهو خوبصورت

شهر به پهنجي چهرې تان حسن و جمال جو سڄو غازو وڃائي
ويهي رهيو هيو. انهيءَ مثنويءَ ۾، مير قائم اجهو هن طرح
انهيءَ دور جي لئي جو نقشو ويهي چٽيو آهي:

به 'تته، کوست مالا مال اندوه

بود هر سر درو کاهي ته کوه

ز خاکش سبز گردد از قضا بار

ز دستِ کار کشت چرخ غم کار

قدر باوي عجب آهنگ دارد

ترازويش ز غم پاسنگ دارد

ز مسکيني غم هر سر دران شهر

بدارد کم همي از خورمي بهر

جوان سال قاصائيءَ جي موت، سموري شهر کي ڏکڻي

وڌو هيو. شاعر پاڻ به بي انتها متاثر ٿيو، جنهن جو عڪس

شروع کان آخر تائين مثنويءَ ۾ موجود آهي. ڪن ڪن جاين

تي ته ڏکڻيل جذبات جي تصوير چٽڻ لاءِ، شاعر فن کان گهڻيءَ

ریت ڪم ورتو آهي. هن مثنويءَ ۾ ٻڻ، مير قانع ڪوشش

ڪئي آهي ته، انهيءَ واقعي جي ذريعي ”قضا و قدر“ جي بوقلموني

ڏيکاري (۱).

(۱) مثنويءَ جي ابتدا خواه وچ جا ڪيئي شعر ضايع ٿيل آهن.

بياض ۾ پهرين ورق (۹۳-۹۴) جو پورو اڌ ڦاٽل آهي، متن ۾ جتي

نقطا ڏنا ويا آهن اهن جا شعر ضايع سمجهڻ گهرجن. مير قانع، بياض

۾ مثنويءَ جي اختتام تي (۲۶۵) انگ ڏنو آهي، جنهن مان گمان

ٿئي ٿو ته اهو انگ مثنويءَ جي شعرن جو تعداد ڏيکاري ٿو. طبعوءَ

مثنويءَ ۾ (۲۶۳) شعر آهن. انهيءَ حساب سان فقط ٻه شعر ضايع

سمجهڻ گهرجن، ليڪن اسانجو اندازو ڦاٽل ورق سبب اهو آهي ته

ٻه شعر نه، بلڪ ڪيئي شعر ڪٽل آهن.

(۳) مثنوي محبت نامہ

هن مثنويء ۾، مير قانع بہ بيان ڏنا آهن، هڪ ”شمع“ ۽ پرواني ”جو مڪالمو، پيو ”گل و بلبل“ جو مباحثو. منڍ جي چند شعرن ۾ محبت جي معاملن ۽ عشق جي نتيجن ۾ عاشق سان گڏ معشوق کي بہ مظلوم ثابت ڪيو ويو آهي، مير چويٿو:

يک از اعجاز عشق است، ای سخن منج!
که بیش از عاشق است، معشوق در رنج

تمهيد کانپوءِ، مثنويء ۾ تمثيلات جو سلسلو شروع ٿئي ٿو. شمع پنهنجي سوز ساڙي پچڻ ۽ رجھڻ کي، عشق ڏانهن منسوب ڪندي ان تي ڏاڍو ناز ڪري ٿي، جنهن تي پروانو مشتعل ٿي، مشعل جي سڀني ڳالهين تي طنز ڪري ٿو ۽ انهن ۾ تهقير جو پهلو پيدا ڪندي، هڪ هڪ دليل کي رد ڪندڙي چويٿو: تون پاڻ ڪانه ڀرين ٿي، پر ماڻهون توکي چوڇڙي ڏين ٿا، تون ڳوڙها پانهرتو ڪونه ٿي ڳاڙين، بلڪ باهه جي لٿونءَ مان اهي لڙڪن ٿا. ليڪن عشق جي ڪاروبار ۾ انکي بہ بزدلي شمار ڪيو وڃي ٿو، ازانسواءِ اهو روئڻ عشق جي ايذاءَ ۽ آزار سبب نه آهي بلڪ تنهنجي فطرت ئي انهيءَ طريقي جي آهي. اهڙيءَ طرح پروانو شمع جي شيعيءَ کي مذاق ۾ اڏائيندي پنهنجي بيباڪ ۽ خاموش جان ٺاڙيءَ جو قصو چيو ٻنڌي پنهنجي دليلن جي تصديق ”قانع“ کان ڪرائڻ گهريو. صلح پسند شاعر مخالفت خواه موافقت کان پهلو بچائي، محبت جي معاملي جو رخ ئي نرالو پيش ڪري ٿو. چويٿو: محبت جي مستي ۽ هستي هر شيءَ ۾ جاري ۽ ساري آهي. چنانچه، تمثيلاً باغ طرف کين متوجه ڪندي، تنهنجي گل ڦل ۽

وڻ ٽڻ کي رنگ روپ شڪل ۽ شباھت جي اعتبار سان محبت
۾ مخمور ثابت ڪريٿو. انهيءَ سلسلي ۾ باغ جي ٻرندڙن کي
۾ عاشقن جي قطار ۾ شمار ڪيو ويو آهي. بلبل، قمر، فاخته،
ڪوئل، پيهو، ڪبڪ ۽ تدر و غيره جون ڪوڪون ۽
دانهون ترنم ۽ زمزما سڀيئي گویا محبت جي روڻداد ۽ عشق جي
فرياد آهن. خزان بهار ڪڪر ماک ۽ مينهن ڦڙا به محبت
جو مظهر آهن. انهيءَ سلسلي ۾ مير قائم ڪيترن ئي گلن ۽
ٻوٽن جا نالا ورتا آهن. مثلاً: لال، نرگس، ڪوڪٺار، زنبق،
سومن، صد برگ، شبو، گل-سوري، خيرو، خطمي، بابونه،
جوزي، عباسي، گل شاهي، بيد، عشق پيچ، سنبل، سرو،
شمشاد، چنار ۽ صندل.

شاعر اهو قصو اتي لکي ٿو ۽ رفعي دفعي ڪري چويٿو ته:
رات باغ ۾ وهائي ۽ جڏهن پينپراڪو ٿيڻ تي هيءَ باغ جي
خاوش فضا ۽ خلوت خاني ۾ شور پئجي ويو، ڦر ڦٽي اک کلي
ڏٺم ته:

بديدم بلبلی بر شاخ گل، مست
که با گل، نقش سوز عشق ميبست

انهيءَ کانپوءِ گل و بلبل جو معرڪو شروع ٿي وڃين ٿو،
حسب دستور هڪ ٻئي کي دليل ڏئي اهي ٻه آخر شاعر کي
ٿي اسين ڪن ٿا. بجاءِ هن جي جو قانع ڪنهنجو طرف وٺي،
فوراً ٻنهي جو توجه اصل موضوع کان هٽائي ٽنبوري جي تار
ڏانهن ڇڪي وڃين ٿو:

که آرم سر برون از چاک سينه
زنم خنده سر احوال دینه
همی تا بم دگر گوش سخن را
گستم تار طنبور کهن را

انهي ۽ کانپوءِ جيڪي شعر آهن، سي ظاهر ۾ ته عشق ۽ محبت جي مضمون سان تعلق رکن ٿا، ليڪن دراصل انهن ۾ هندوستاني راڳن ۽ راڳن جا نالا آندا ويا آهن. مثلاً:

مغني تا براهِ عشق زد چنگ
بريزد از رخِ هر پارسا رنگ

عمل تحليل جي ذريعي پارسا رنگ مان - پار - ڪڍي ڇڏبو ته سارنگ ٺهندو، اهڙي طرح - کان ره - مان ڪانڙو - امروز - تو، دي نزد عاقل - مان ٽوڙي - ڪه دارو - مان ڪڏارو - سري را گام - مان سريراک . وغيره وغيره . مير قانع ”مڪلي نام“ جي ڪن بيتن ۾ پڻ راڳن جي نالن کي ضبط ڪيو آهي، ليڪن اتي صنعت تحليل کان ڪم ڪونه ورتو ويو آهي، بلڪ سڌا سنوان راڳن ۽ راڳن جا نالا آندا ويا آهن، جيئن :

پڪي را در ”ملار“ آهنگ مستحي
پڪي در ”پرده“ سارنگ“ شد محو

در اصل هندي راڳن جي نالن کي فارسي شعر ۾ آڻڻ جو رواج، ساڳي ئي ٻارهين صدي ۽ هجريءَ جي ابتدا ۾ پهريون دفعو غالباً مير عبدالجليل بلگرامي ۽ وڏو، جيڪو پاڻ وقايع نويسيءَ جي عهدي تي سنڌ ۾ (۱۶-۱۱۳۰ھ) رهي چڪو هيو. بلگرام جي تعريف ۾ ”امواج الخيال“ جي نالي سان هن هڪ مثنوي تصنيف ڪئي، جنهن ۾ هندي موسيقيءَ جي قاعدن کي فارسي شعر ۾ قلمبند ڪيائين (۱) انهيءَ کانپوءِ ۱۱۲۷ھ ۾ مير موصوف فرخ سير جي شاديءَ تي هڪ تهنئي مثنوي چئي،

(۱) ڏسو سرو آزاد ص. ۲۶۰ مثنويءَ جو هڪ شعر:

سبحان الله چه بلگرامي کوثر مي و آفتاب جامي

جنهن ۾ به هُنن، فارسي لفظن جي ترڪيب ۾ هندي راڳن جي نالن کي آندو.

مير جليل ۽ سندس خاندان جو تعلق سنڌ سان ۱۱۰۵ھ تاءِ يعني پورا چاليهه ورهه رهيو (۱). جنهن ڪري سندس ڪتاب خواه مير غلام علي آزاد جا تذڪرا سنڌ ۾ نه فقط انهيءَ صديءَ ۾ مشهور ۽ مقبول هئا ليڪن انهيءَ کان پوءِ به کين ساڳي طرح قبول عام حاصل رهيو. آزاد جو تذڪرو ”يد بيضا“ - جيڪو هن سيهون ۾ مڪمل ڪيو - سو ته تقريباً سنڌ جي هر علمي خاندان جي ڪتب خاني ۾ موجود هيو، ڇانهه اڄ به انهيءَ تذڪري جا ڪيترا نسخا سنڌ ۾ ملن ٿا.

مير علي شير جنهن وقت ڄائو (۱۱۱۴ھ) انوقت عبدالجليل جو فرزند مير سيد محمد بلگرامي (۳۳-۱۱۵۵ھ) سنڌ ۾ موجود هيو ۽ سندس بالچتيءَ وقت مير غلام علي آزاد به (۴۳-۱۱۴۷ھ) هتم هيو. جڏهن ”مير علي شير“ قانع تصنيف ۽ تاليف لاءِ هٿ ۾ قلم کنيو، انوقت جن مصنفن کان متاثر ٿيو، يا جن جي ڪتابن کي هُنن پهنجي سامهون رکيو، انهن مان، بلگرامن جون تصنيفون برڪ هيون. ”مقالات الشعرا“ ۾ نه فقط مير عبدالجليل سيد محمد ۽ آزاد جو ذڪر نهايت عزت ۽ عقيدت سان ڪيو ٿا، بلڪ ”تذڪره يد بيضا“ کي هن مآخذ طور ڪتب آندو آهي. اهڙيءَ طرح ”مڪلي نام“ جي منظوم حصي کي جڏهن مير جليل جي مثنوين سان گڏ رکجي ٿو، انوقت به اهڙي ٻيو معلوم ٿئي ته مير قانع زياده تر انهن جو تتبع ڪيو آهي (۲). آزاد جي علميت ۽ فضيلت جو تسلط

(۱) ڏسو راتر جو مضمون ”بلگرامي سادات سنڌ ۾“.

(۲) انهيءَ سلسلي ۾ ”مڪلي نام“ جي نئين ايڊيشن ۾ بحث ڪيو ويندو.

مير قانع جي وجدان ۽ ذوق تي انهيءَ حد تائين هيٺ جو شعرن جي انتخاب ۾ به هو آزاد جي پيرويءَ کان آزاد ٿي ڪونه سگهيو آهي. يعني جهڙيءَ ريت آزاد پنهنجي تذڪرن (۱) ۾ اهي شعر انتخاب ڪيا آهن، جن ۾ شعريت کان زياده صنعت ڪري ڏيکاريل آهي ۽ جنهن ڪري ئي مولانا شبلي سندس انتخاب کي — لغو شعرن جو مجموعو — سڏيو. اهڙيءَ طرح ساڳي ئي ذوق جو تتبع ڪندي مير قانع ”مقالات“ خواه پنهنجي ”بياض“ ۾ اهي ئي شعر چونڊيا آهن، جيڪي زبان جي لطافت نزاکت ۽ خيال جي دلاويزيءَ يا شعريت جي مقابلي ۾ فني لحاظ سان ڪنهن نه ڪنهن صنعت ۽ لفظي بازیگريءَ جا حامل آهن. جهڙيءَ طرح آزاد جي تذڪرن مان مولانا شبليءَ کي بمشڪل ڪو هڪ اڌ شعر، ڪم جو ڏسڻ ۾ آيو ٿي، ساڳيءَ ريت قانع جي تذڪري خواه تحريرن مان پڻ سندس ”استادانه حسن انتخاب“ سبب وٺي ڪو ڪم جو شعر هٿ لڳندو.

انهيءَ سبب کانسواءِ ذوق ۽ وجدان جي انهيءَ گراوت ۽ تنزل جو هڪ ٻيو خاص ڪارڻ به هيو. ٻارهين صديءَ جي پهرين چوٽائيءَ کانپوءِ سياسي بحران ۽ علمي ڌڪاوٽ ڪري خود ئي جي ادبي فضا ۾ هڪ جمود ۽ تعطل اچي چڪو هيو. انهيءَ زماني ۾ گهڻو ڪري نئي جي سڀني شاعرن پنهنجي قابليت جو زور صنعت ڪري ۽ معاملي بنديءَ تي صرف ڪري، شعريت جي ستيا ناس ڪري ڇڏي آهي. اوريجنل خيال ۽ فڪر خواه زمين پيدا ڪرڻ جي بجاءِ، هنن ٻڙائن ۽ ٻائمال طرحن جي تتبع ۽ تڪ بنديءَ تي پنهنجي وقت ۽ دماغ جو صرفو ڪيو آهي، جنهن لاءِ مقدمين جي ديوانن جو وڏو ذخيره وٺڻ استعمال لاءِ موجود هيو. انهيءَ ڏس ۾ قانع جي پنهنجي شعر کانسواءِ ڪيترن

ٻين شاعرن جو شعر به، دليل طور اسانجي سامهون آهي.

”مثنوي محبت نام“ جنهنجو مذڪور هلي رهيو آهي، جنهن وقت قانع لکي، معلوم ٿئي ٿو ته انوقت مير عبدالجليل بلڪراسي ۽ جي مثنوي ”انواع الخيال (۱)“ ۽ فرخ سير جي شادي تي چيل مثنوي، سندس ذهن ۽ خيال ۾ موج زن هئي. چنانچہ فرخ سير واري مثنويءَ ۾ جيڪو هندي راڳن وارو باب آهي، انکي ڏسڻ سان معلوم ٿئي ٿو ته انجو تتبع ڪندي مير قانع پنهنجي مثنويءَ جو اختتام ڪيو آهي. جنهن جي تصديق هيٺين شعرن مان ٿي سگهي ٿي:-

قانع: مڃي تا براه عشق، زد چنگ

بريزد از رخ هر پارسا رنگ

جليل: چو صيد دل، نمايد حسن آهنگ

برد از چهره هر پار سارنگ (۲)

قانع: دلي کان ره نزد، برجا نب عشق

اگر هم پاک باشد، هست در فسق

جليل: دران محفل، کجا بر گوش ميزد؟

نوائی کان نه راه هوش ميزد (۳)

(۱) هن مثنويءَ جو اقتباس سرو آزاد ص ۲۶۵ ۾ آهي - ٻيءَ مثنويءَ

جا چند شعر ساڳي تذڪري جي ص ۲۶۷ تي نقل ٿيل آهن،

راقم الحروف جي پيش نظر پوئين مثنويءَ جو اهو نسخو آهي،

جيڪو آزاد جي زماني جو، بلڪ خود آزاد جي پنهنجي ذاتي

مثنويءَ تان نقل ٿيل معلوم ٿئي ٿو. اها مثنوي منهنجي عزيز

دوست ۽ دانشمند جناب مسلم ضيائي جي طفيل مونکي ملي ۽ هتي

انهيءَ نسخي تان شعر نقل ڪيا ويا آهن.

(۲) سارنگ (۳) ڪانره -

خورد آنکس، که دارو زین شفا دار قانع :

پیاهن صحبتش عالم کند کار
ز شوق این نوا هائی دلا را جلیل :
کند دل آرزو، از خاک دارا (۱)

(۲) (۳)
کمانچه از پی اندوه، داس است

(۴) (۵)
غم از جوش طرب، منکوب باس است قانع :
هراس و بیم، اینجا ره ندارد

اگر دارد، کسی ابله دارد جلیل :
خرد زین نغمه، عریان از لباس است
گذائی زهد را بیم پلاس است (۶)

چو شام عاشقان، عالم بد آهنگ قانع :
همان به، کم زخم، بر چنگ خود چنگ
چو جوش می، نوا از تار میجست جلیل :

ازان می مستم گشتی سیام (۷) است
اگر زاهد، نمود این کار را بد قانع :
به لله و الله، این ره بد نگردد

مثل این نغمه را دانش نمی زد جلیل :
برو صد چوب، لا والله (۸)، نی زد

(۱) گیدارو (۲) کمانچ (۳) ذانو (۴) منکوب : بد حال و مستم رسیده

(۵) باس - تکلیف. پنهی لفظان مان مراد آهی - بیاس -

(۶) پنهی بیم جو لفظ خوف جی معنی پر آئی انمان بیم و پیر پلاس

کدیو آهی . (۷) سیا - مخفف سیاه. سیام است - معنی سیاه مست .

شام - شیام - راگ . (۸) بلاول .

قانع : اگر نبود سری راه، گام مد این راه

جلیل : بود آماده اندر راه وی چاه
نواهی کا سریراگه (۱) سرایند

قانع : بکسر (۱) هوش، نقد جان ربایند
گر اینست راه، محبوبان در پیش

جلیل : بهر کوچه، ریاست خاطرت، پیش
نواهی نغمه گرم دلبری بود

قانع : بنظم گوهر پیگو جری (۲) بود
بها، گرمی (۳) شده، در جان گوهر

جلیل : ازان رو کش بود از عشق اخگر
اگر دهلی نماید فخر، شاید

قانع : نواهی زین به اکره (۳) کی سرایند
گرومی که ز مد مانند دایم

جلیل : براه عشق دارند پای^۱ قایم
رباب از تار، دارد جاده عیش

در آهنگ است، از مد، ماده^۲ عیش

(۱) سریراگ کسر - بفتح شکستن . (۲) پیگو ملک جو نالو آهی
جتان جا جواهر مشهور آهن : اسدی چوی تو :-

ز یاقوت سیصد کهر پیگویی - انهی مان مقصد گوجری راگ .

(۳) جلیل آگری جی شهر مان استعاره ورتو آهی - مطلب آهی راگت

یاکره - (۴) مدمات - مد : شراب - مات : مبهوت . مگر

میر جلیل جی شعر مر مد بمعنی درازیء جی آيو آهی .

قانع: منہ زُنہار در اھمال کوسر (۱)

جلیل: پیوی گر تو راہ عشق اکثر
چنان از نغمہ، دل برنی غمی زد

و بی اھمال کوسر ختر رمی زد

قانع: جو ما رو نیہ ہراہ عشق یکبار

کہ بر آسان و تیرہ با شدت بار

جلیل: لب ہر ساز، این معنی ادا کرد

کہ جشن شاہ، کام ما را و کرد (۲)

نمود از نغمہ ہا در کوچہ و کو

ز ہر پردہ نگار خوشنما رو (۲)

قانع: بہ کلی آن، او شو، باش ایمن (۵)

ز سرچنگ زمان، ای صاحب فن!

جلیل: از آن آہنگ راحت بخش جان است

(۳) (۴)

کہ در ہر نغمہ اشکل لیان است

نہ چندان نغمہ زد از ہر طرف جوش

کہ دل ایمن بود، از غارت ہوش (۵)

(۱) اھمال معنی سستی کرڻ، کوتاہی کرڻ۔ مالکوس راگ۔

(۲) مارو راگ (۳) اشکل - خپرو (۴) لیان - نرم کردن باہم -

انمان کلیان سر جو نالو کیدیو ویو آہی۔ (۵) سر ایمن۔

قانع : نمایم برملا راهی به ایما

که مو دارد (۱) زبان لاف آنجا

جلیل : ترنم آنچنان نقش طرب بست

که دل از دام حکمت برملا رُست (۲)

نوای نغمه، کامود (۳) از گهر گوش

ربود از دل شکیب و از خرد هوش

قانع : اداء نا آشنائی این تکلم

بھی رو، نه (۴) دهد ذوق تعلم

جلیل : بهرسو جوش زد، چندین ترانه

از آنها، یک ترانه، بی اداء نه (۵)

چنان در نغمه سنجی بود قانون

که می آمد خرد از هوش بیرون (۶)

مغنی نغمه زان سان دلشبین کرد

که هر کس، بی رویه (۷) آفرین کرد

(۱) کامود - (۲) ملار (۳) کامود - که - آمود - آمودن ملائق -

بیوست کرن - (۴) ادائه - راگ - (۵) بیرون - بهیرون -

(۶) رویه - بالفتح و تشدید باهمه فکر و قامل - پیروین -

تہ: انهن سڀني مان هر هڪ جي نوا ۾ عشق ۽ محبت کان علاوه
 ٻيو ڇا آهي؟ فوراً ساقيءَ جو سهارو وٺي، مير قانع انهيءَ سڄي
 جهڳڙي، مڪالمي، ۽ مقابلي کي، ”ٽاڪ آئوٽ“ ڪري
 مسٽلي جي سهار موڙي ڇڏيئون:

بيا ساقي دمِ آبي مروّت
 ڪم از زهڻاد اندو ديم نفرت
 نقابي برڪش از آن بڪر مستور
 ڪم اندر حجله خم، است مجبور
 ازان آتش ڪم دارد روشنائي
 مرا آبِ رخِ عشرت فزائي
 ترحم بر سرِ اين نوعذب ڪن
 دمي جفتم بآن دختِ عنبر ڪن

(۴) قصيدا ۽ منقبت

مٿين ٽن مثنوين بعد ڪتاب ۾، مير قانع جا قصيدا، منقبت،
 ترجيع بند ۽ مخمس پيش ڪيا ويا آهن. جن ۾ چوڏهون نمبر
 قصيد و حضرت علي ڪرم الله وجهه جي منقبت ۾ حڪيم اسدالله
 غالب جي تتبع تي چيو ويو آهي، جيڪو شاعر مغل تسلط جي
 دور ۾ (بزمان همت دلير خان) عراق ويندي لٽي آيو هيو (۱).

(۱) ڏسو مقالات صفحہ ۴۵۹ ۽ ۴۸۱ - ساڳي ئي دور ۾ ساڳي نالي
 ۽ تخلص سان هندوستان ۾ ٻيو به هڪ فارسي شاعر ٿيو آهي، جهنجو
 ذڪر سرو آزاد ۾ (۲۲۰) موجود آهي. پهريون سيد ۽ ٻيو هيخ هيو.

حکیم اسدالله غالب جي قصيدي جا ڪجهه شعر، ”مقالات“ ۾
 ڏنا ويا آهن، ليڪن مڪمل قصيدو مير قانع پنهنجي پياض
 ”حديث“ غلبا“ ۾ محفوظ ڪري ڇڏيو آهي ممڪن آهي ته ٻئي
 ڪنهن ڪتاب ۾ اهو قصيدو محفوظ نه هجي. مذڪوره قصيدو
 زوردار ۽ لاميہ آهي. يعني ردیف جي آخر ۾ لام آيل آهي (۱).

(۱) لاميہ قصيدي جي ابتدا پنجاه سال اسلام کان اڳ عربيءَ ۾
 شغري العضيديءَ ڪئي، جنهن جي قصيدي کي ”لامية العرب“ چيو
 وڃي ٿو، انڪانہ پنجن صدي هجريءَ ۾ طغرائي اصفهاني البغدادیءَ
 جو لاميہ مشهور ٿيو، جنهن کي شاعر جي اصفهاني الاصل هجڻ سبب
 ”لامية العجم“ سڏيو ويو آهي. اٺين صديءَ ۾ ابن الورديءَ جو
 لاميہ منظر عام تي آيو. لاميہ لاءِ ڪا مخصوص بحر يا ردیف مقرر
 نه آهي بلڪ هر انهيءَ قصيدي کي لاميہ سڏي سگهجي ٿو جنهن جي ردیف جو
 آخري لفظ لام هجي. اهڙيءَ طرح نون واري ردیف کي ”نونه“
 چيو آهي.

فارسي ۾ اڻ ڪيترا لاميہ قصيدا مختلف بحر ۾ موجود آهن. حکیم
 غالب يا الجوتيج کندي مير قانع جيڪو وزن ۽ ردیف استعمال ڪيو
 آهي، انهيءَ ۾ ايران جي ٻه ڪيترن شاعرن انتهائيت زوردار قصيدا موجود
 آهن، مثلاً:—

حکیم قطران تبریزی متوفي سنہ ۸۶۶ھ

ای بهنگام سخا ابر کف و دریا دل

مشتري خوار ز دیدار تو و ماه خجل

انوري: المتوفي سنہ ۵۶۵ھ

جرم خورشید چو از حوت در آید بحمل

اشهب روز کند ادهم شب را ارجل

(ڏسو صفحو ۲۷)

مير قانع انهيءَ تتبع واري قصيدي کان علاوه ۵۰ ڪٿي
نعتيه قصيدو (نمبر ۱) پڻ ساڳي ئي بحر ۽ رديف ۾ لاميہ چيو
آهي، جنهنجو مطلب آهي:

يوسف مهر جو گرديد شه مصر حمل
حوت همچون دل اخوان شده از رشک اضل
انهيءَ قصيدي کان سواءِ هن ڪتاب ۾ ٻيا قابل توجه،

(آئندل صفحو ۲۶ تان)

سلمان ساوڄي: متوفي سنہ ۸۷۷ھ

شاه انجم جو مشرف ڪند ايوان حمل

عامل ناسيه را باز فرستد بعمل

وحشي باقي: المتوفي سنہ ۸۹۱ھ

شاه انجم جو زر افشان شود از برج حمل

پُر زر ناب ڪند غنچه نورست بغل

عرفي متوفي: سنہ ۸۹۹ھ

چهره پرداڙ جهان رخت ڪشد چون بحمل

شب شود نيم رخ و روز شود مستقبل

انهيءَ بحر ۽ رديف ۾ چيل قصيدا، بحر جي زير و ٻر ۽ رديف جي

ترنم سبب مخصوص لثي رڪن ٿا. اردوءَ جي شاعرن به ساڳيءَ ئي

زين جو تتبع ڪيو آهي، مثلاً:—

سودا متوفي سنہ ۱۱۹۵ھ

اڻه ڪيا بهمن و دي ڪا چمنستان سے عمل

تيغ اردي نے ڪيا ملڪ خزان مستاصل

(دسو صفحو ۲۸)

قصیدہ آہی آہن (نمبر ۲۲-۲۳-۲۴) جیڪي میان سرفراز خان
 ڪلهوڙي (شهيد ۱۱۹۱ھ) میان غلام نبي ڪلهوڙي (شهيد
 ۱۱۹۰ھ) ۽ مير فتح علي خان ٽالپور (متوفي ۱۲۱۷ھ) جي مدح
 ۾ چيا ويا آهن .

(آندل صفحہ ۲۷ تان)

مير تقی : متوفی سنہ ۱۲۲۵ھ

جب سے خورشید ہوا ہے چمن افروز حمل
 رنگِ گل جھمکے ہے ہر بات ہرے کے اوجھل
 نسیم دہلوی : متوفی سنہ ۱۲۸۱ھ

کیوں نہ گنجائشِ مضمون میں نظر آئے خلل
 مختصر جیبِ ابد، تنگ ہے دامنِ ازل
 اسیر لکھنوی : متوفی سنہ ۱۲۹۷ھ

بہر ہوا سرد چلی جھوم کے آیا بادل
 چاہئے گرم صراحی سے ہو مستول بغل
 منیر شکوہ : آبادی متوفی سنہ ۱۲۹۹ھ

نور خورشید جو ہو صاقر طورِ عمل
 موسیٰ روز کرے مصر دلِ شب میں عمل
 قدر بلگرامی : متوفی سنہ ۱۳۰۱ھ

باغ پر آج گھٹائوپ اٹھا ہے بادل
 خسرو باد بہار کا کھنچا دل بادل

اردو ادب جي انهن ٻا ٻين سڀني لامين کان، محسن ڪاڪورويءَ
 (المتوفي ۱۳۴۳ھ) جي نعتہ قصيدي کي، لازوال شهرت حاصل آهي،
 جهنجو مطلع آهي :

سمت کا شی سے چلا جانبِ متہرا بادل
 برف کے کاندھے پہ لاتی ہے صبا گنگا جل

سرفراز خان جي قصيدي ۾ شڪايت ڪئي وئي آهي ته :
 سندس درباري شاعر شيوڪرام عطارد (۱) پنهنجي ٻين معاصر
 شاعرن — جهڙوڪ محمد پناه رجا (۲) غلام علي مداح (۳) ۽
 مومن (۴) آزاد (۵) خواه قانع — جي شاعرانه ڪمال جو قائل
 نه آهي، چوي ٿو:

شنيده شد كه فضولى، بخود ستايتها
 قدم زمرتبه، خویش بیشتر بنهاد
 بگفت: سخن نتوانند همچومن، گفتن
 رجا و قانع و مداح و مؤمن و آزاد
 بلى ا زكوزه تراود، همان كه اندر او
 بمدح خود دم احباب نيست شان رسداد

(۱) شيوڪرام (المتوفي ۱۳۴۳ھ) انهيءَ دور جو سٺو شاعر هيو.
 فارسي نثر ۾ سندس هير رانجهي جو قصو ۽ انشاء عطارد مشهور آهن،
 فارسيءَ ۾ ديوان به ڇڏيائين، جيڪو هن وقت قانع مائي ڪونه سگهيو
 آهي. سندس احوال مقالات الشعراء ۽ مثنويات هير و رانجهه ۾ پڙهڻ
 ڪهرجي. ابتدا ۾ قانع سان سندس تمام سٺو تعلق هيو، بعد ۾ ڀائنجي
 ٿو ته معاصران چشمه ڪچري ۽ درباري رسوخ سبب معاصر ڪي
 تڇ سمجهڻ لڳو.

(۲) متوفي ۱۱۹۷ھ

(۳) ولد محسن ٺٽوي -

(۴) شايد غلام علي مومن -

(۵) شايد بالچند آزاد -

کنیم فرض کہ آمد "عطارد" از گردون
مگر بهند چنین بار را زحل بنهاد
قسم بخالق ارض و سما کہ مشهور است
ز نسل هند بہ آلِ عبا، قدیم عناد

اھو قصیدو سال ۱۱۹۸-۸۶ھ جي درمیان چيو ويو هوندو
چاڪاڻ تہ اھي ئي سال سرفراز جي حڪومت جا آھن . ٻئي
ھڪ منقبت (نمبر ۱۳ ۽ ۱۸) ۾ بہ سرفراز خان ڏانھن اشارو (۱)
ڏيل آھي :

بغض سگ درھن بخش، موئي ڪشان ٻرد بنار
شير خدا ز رو بهان، هست همه زمان ٻري
من کہ و مدح شاه دين؟ ذرہ بمهر ڪي رسد
گرنہ ز سرفراز حق يافته ام سخوري
* * * *

قدردانِ سختم تا کہ سرفراز حق است
جستہ جستہ بکف افتاد مرا اين مسلک
اوست مارا بسخن راهنما در هر وقت
دامنِ دولت او کرد مرا مستمسک

(۱) نادر شاه جي حملہ کالپوءِ سنڌ ۾ ايراني اثر تمام وڌي ويو هيو .
سرفراز جو نانو ايراني النسل هيو ، ۽ پاڻ بہ هڪ شادي علي رضا نالي
هڪ نووارد ايرانيءَ جي نياڻيءَ سان ڪئي هيائين انهيءَ ڪري مٿس
ايرائين جو وڏو اثر هيو ۽ گهڻو ڪري انهن جي اشاري خواه صلاح
مشوري تي هلندو هيو . سندس ٻي بيگم سون ٻائي ، سنڌي هئي
جهنجي والد جو نالو نورنگ خان جسڪاڻي بلوچ هيو . سرفراز جو فارسي
ديوان دستيات ٿي نہ سگهيو آهي .

هڪ صيدو ڪلهوڙن جي نائين مسند نشين ميان غلام
 نبي بن ميان نور محمد جي مدح ۾ چيل آهي. محمد سرفراز
 جي آخري دور حڪومت کان وٺي، سندس معزول ٿي قيد ٿيڻ،
 محمود خان جي مسند نشيني ۽ ۾ بندي ٿيڻ ۽ آخر ۾ سندن شهادت
 کان پوءِ ميان غلام نبي ۽ جي تخت نشيني ۽ تائين، سنڌ ۾ سخت
 انتشار هو. سنڌي شهزادن جي وچ ۾، تخت و تاج لاءِ جنگ و
 جدل ڪرائڻ ۾، افغاني دراندازي ۽ وڏو ڪم ڪيو ٿي. حالتون
 اهڙي غير يقيني صورت اختيار ڪري چڪيون هيون، جو ڪنهن
 کي ڪل ڪانه ٿي پئي ته سڀاڻي ڇا ٿيندو؟ ڪنهن کي تخت
 ۽ ڪنهن جي بخت ۾ تختوايندو. جڏهن ۱۱۹۰ھ ۾ حڪومت
 جا سڀئي مستحق شهيد ڪرائي غلام نبي، افغاني امداد جي
 پشت پناهي ۽ جي وسيلي سنڌ جي تخت ۽ بخت تي ڪامياب
 ٿيو، تڏهن مسين وچين صورت حال ۾ ذري ساعت لاءِ ڪي قدر
 سڪون ۽ سانت آئي.

غلام نبي ۽ جي مدح ۾ قانع جو مٿي بيان ڪيل قصيدو
 ۱۱۹۰ھ ۾ چيل ٿو ڏسجي، جنهن وقت ميان غلام نبي ۽ سنڌ
 جي سرداري ۽ جي پگ پاتي. ڪشمڪش جوا هو سمورو زمانو
 قائم پنهنجي چنن تي ماڻ جي مهر هنيو ويٺو هو: قصيدي
 ۾ چوي ٿو:

سخن بغير سخندان، ڇو نيست قابل قال
 گزیده بود لبم مهر خامشی بدهان
 زبان بکام گرو بود مدتی زين غم
 مباد حرف زخم بافلان و يا بهمان

کنم چه شکر خدا را، که ناگهان هاتف
 بروی دل بدمید، این ندا، بصد سامان
 سریر مملکت "سند" را، شهی آراست
 که میدهد سخن مرده را بهر روان

* * *

باین نوید رضا شد دلم بحمدالله
 شوند سابقه اوام جملگی هذیان
 ز لاف شاعریم برسر سخن آورد
 مگر به لطف خداوند تازه گشت زبان

انهي ۴ بعد پنهنجي ضعيفي ۴ ۴ پيري ۴ جي شكايت سان
 گڏ پنهنجي ناداري ۴ ڏانهن اشارو ڪندي، "بال و ٻر" جي
 طلب ڪري ٿو ۴ قصيدي جو نئون مطلع سندس جوانمردي ۴ ۴
 بهادري ۴ جي تعريف سان شروع ڪري ٿو:

بدست اوست گه رزم تيغ و نیزه و تير
 يکی نهنگ و دويم ارقم و سوم ثعبان
 رفيق دست و دل و جهد او بود مادام
 يکی نوال و دويم بخشش و سيم احسان
 دهد، برد، بکشايد، نهد، ڪند يکسر
 حسام او چو دمی سرکند برون ز میان

آخر ۴ عبدالنبي ۴ سان پنهنجي مناسبت هيٺين ۴ طرح پيدا
 ڪندي، سندس لطف جو طالب ٿي ٿو. تاکہ پاڻرن، دوستن
 ۴ معاصرن ۴ کيس امتياز حاصل ٿي.

منم غلام علي شیر و قانع لطفش
 توئی غلام نبی، اے گزیده رحمان
 به اتحاد کم بوده است در نبی و علی
 به اختصاص کم حق داده از بهی ایشان
 بلطف عام کم شان را برائی امت بود
 بقرب خاص کم تحقیق داشته بمیان
 ترا جهان به جهانبانی ابد مخصوص
 مرا بلطف تو باد امتیاز در اخوان

میر قانع اچا اهو قصیدو چئي مس ختم ڪيو هوندو، جو
 غلام نبی ۽ جي يڪشبي چراغ جي سحر اچي ويئي ۽ ميان
 عبدالنبي ۽ جي بخت ۽ تخت جو صبح نڪري نروار ٿيو. يعني
 غلام نبی ۽ پورو سال به حڪومت ڪانه ماڻي، جو افغانن جي
 دراندازين وري سندس پاڻ ميان عبدالنبي ۽ کي سنڌ جي مسند
 تي آڻي مٽڪن ڪيو.

میر قانع جو ڪوبه قصیدو ڪلهوڙن جي انهي ۽ آخري ڏهين
 سلطان، ميان عبدالنبي ۽ (۱۱۹۰-۱۱۹۶ھ)، جي مدح ۾ ملي
 ڪونه سگهيو. ممڪن آهي شاعر جي چنن تي وري ماڻ جي
 مهر لڳي هجي، ڇاڪاڻ ته ميان ممدوح مسند تي ويهندي ئي
 ٽالپوري اميرن سان عداوت ۽ ڪاهند شروع ڪري ڏني، جنهن
 ڪري سنڌ جي فضا هڪ دفعو وري مڪدر ٿي ويئي ۽ نيٺ
 انهي ۽ باهمي آويزش ۱۱۹۶ھ ۾ ڪلهوڙن جي حڪومت جو
 تختو تهه و بالا ڪري، ٽالپرن جي سربراه مير فتح علي خان کي

سنڌ جي سرداريءَ تي سر بلند ڪيو. مير قانع تجربيڪار هيو، اڌ صديءَ جي سنڌي سياست سندس سامهون هئي. پانڌجي ٿو هن شاهي قصيده گوئيءَ کان منهن موڙي، ڪشمڪش جي انهن سالن (۹۱-۱۱۹۶ھ) ۾ گهر جي چوڌياريءَ اندر ويهي ڪجهه ڪتاب لکيا، مثلاً:

(۱) مثنوي اعلان غم ۱۱۹۲ھ

(۲) زبدة المناقب ۱۱۹۲ھ

(۳) مختار نامه ۱۱۹۳ھ

۱۱۹۶ھ ۾ جڏهن هالاڻيءَ جي جنگ بعد ٽالپرن کي فتح ٿي، ان وقت قانع جي زبان، امامين مظلومين جي مرثيه گوئيءَ ۾ انهن جي واقعات لکڻ کان پهلو بدليو. وري قصيدي طرف مائل ٿي. مير فتح علي خان جي دور ۾ مير قانع کي اٺ ورهه زندگي ملي، جنهن ۾ ممڪن آهي ته هن سڀني ٽالپر ڀائرن جي مدح ۾ قصيدا چيا هجن، ليڪن اسان کي هڪ قصيدو مليو آهي، جيڪو هن مجموعي ۾ شامل ڪيو ويو آهي. ٽالپرن جي خاندان تشيع ڏانهن مائل هئي، تنهن ڪري مير قانع پنهنجي قصيدي جو بنياد زياده تر عقيدي جي انهيءَ عنصر تي رکيو آهي:

يا رب اين ذات مقدس را مگر

از پئي احيائي دين دادی جلا

دين ز ”ارضِ سند“ رفته بود هاڪ

گر نه اين حامی دين دادش ضيا

اين ولائي اهلبيت ست ڪه ازان
 بهرہ دارين بردند اوليا
 يمن اين دينداري آن مير مٽرگ
 بر اعادي شم مظفر هر ڪجا

قصيدي ۾ مير صاحب جي بهادريءَ جي ڀيٽ رستم ۽ گيو
 سان ڪندي، آخر ۾ شعر و سخن جي سلسلي تي اچي، چوي ٿو
 تہ: مير ممدوح کان اڳ سخن جو جسم مري چڪو هو، جنهن
 ۾ هُن اچي نئين سر جان وڌي آهي.

از سخن پيدا نبوده جز سخن

او نمود احيا ز سر اين مرده را

حالانڪ، ڪلهوڙن جي قصيدن ۾ (۱) ۾ مير قانع سخن جي
 سلسلي ۾ ساڳي ڳالھ، چئي آيو آهي.

معلوم هئڻ گهرجي تہ قانع يا قانع جي گهراڻي جي، پنهنجي
 دور ۾ ڪلهوڙن، هر لحاظ سان پرورش ڪئي، ۽ ساڳي طرح
 مير فتح علي خان خواه مندس جانشينن ۾ ساڳي روش قائم
 رکندي، سرپرستيءَ ۾ ڪا ڪوتاهي ڪانه ڪئي. مير عظيم،
 مير ضياءَ ۽ مير مائل، ٽالپوري دربار جا ئي مکيه شاعر هئا.

قانع نعت ۽ منقبت ۾ جيڪي قصيدا چيا آهن، انهن ۾
 ڪٿي ڪٿي پنهنجي دور جي زبون حواليءَ تي به اکر چونڊو
 ويو آهي مثلاً:

روزگار يست شها ڪز اثر گردش چرخ

اوقتاده عجب آهنگ تماشائي طباع

(۱) ڏسو غلام نبيءَ جي مدح وارو قصيدو.

نیست رحمی بدلِ مادرِ ایامِ مگر
 خایید انگشتِ ندامتِ بچمنِ طفلِ رضاع
 روزِ بازارِ مروتِ نه بود در مردم
 کرده انصافِ ز ابتدائی زمانِ صاف و دِاع
 کاسد افتادِ متاعِ سخنِ آنکه سخن
 به که از لبِ نبرآید، چو حدیثِ اطعام
 خیرخواهی ز جهان رفت چنان، کز پسِ مرگ
 یار بر یارِ نخواند، دَمکی استرِ جاع
 مهرِ گر طورِ زمانه، نگرَد، نیست عجب
 دزدِ از اراضِ چو اربابِ دولِ فیضِ شعاع
 آنچنان فیضِ ز ایامِ برفته، که مگر
 شوهر از زوجه کند نطفه برون وقتِ جماع (۱)

بشي هڪ نعتيه ترجيع بند ۾ پنهنجي عمر رسيد گي ۽ جو اظهار
 ڪندي، زماني جي زبوني، هستي ۽ ۽ دگرگوني تي ۽ چار ڳوڙها
 ڳاڙيندي چوي ٿو:

پيمانہٗ عمر گشته لبريز از حالتِ زارِ من مهر سید

اکنون که ز دوستان وفا شد	بیگانه نما هر آشنا شد
عنا صفت ست گم مروت	کار که و مه سر دغا شد
نا مانده نشانی از محبت	یکسر ز جهانیان حیا شد
رنگی که بروئی مهر بایست	گلگونهٗ چهرهٗ جفا شد

گم گشته امل ز بهر اخوان امید نماند در احبا
 عام است بدهر درد مندی آورده هجوم بیکسیها
 مثنیٰ شعرن مان انهيء دور جي ٺٽي جو زوال پذير ماحول
 معلوم ٿئي ٿو، ترجيع بند کي ختم ڪرڻ کان پهريون، حضور
 (صلعم) جي بارگاه ۾ التجا ڪندي شاعر چوي ٿو:
 غير از درِ تو، پناه نبود در دهر ز دستِ جور اعدا

بر سهم حوادث زمانه دارم دلکي جفا نشانه (۱)
 پنهنجي دور جو نقشو، قانع پنهنجي هڪ ٻئي ترجيع بند ۾
 پڻ ڏنو آهي، چوي ٿو:-

اهل دنيا همه غرض جويند	همچو گل بند جامه* بويנד
شبنم آسا، ز مهر يکسويند	گل رعنا مثال، دو رويند
کينه ور زند و دشمني خويند	نقش پيرائي چين ابرويند
راه اخلاص کم همه پويند	سوئي کين، جمله درتگ و دويند
حرف بازي* تاختي مويند	نرد صورت، بند قابويند
من چه گويم از آنچه ميگويند	نه مسلمان صفت، نه هندويند

اهي سڀئي اهي نشانين آهن، جيڪي مسلسل جبر و استبداد
 ۾ رهڻ کان پوءِ هڪ تنزل پذير قوم ۾ پيدا ٿينديون آهن. خود
 غرضي، دوروي، کينه پروري، دشمني ۽ نيش زني جي عادت،

مناققي، اخلاص ۽ سچائي کان گريز، نه دين جا نه دنيا جا،
نه هندو نه مسلمان، بدخو بد ڪردار ۽ بد اطوار.

ساڳي ئي ترجيع بند ۾ هيٺيون بند، يقينن پنهنجي دور جي
انقلابي روڻداد کان متاثر ٿي لکيو اٿائين :

دوره انقلاب ميبينم	رنگر ديگر ۽ آب ميبينم
آسمان را خراب ميبينم	ماه مشتاق تاب ميبينم
دهر دشت سراب ميبينم	تشنگي در سحاب ميبينم
ذره در اضطراب ميبينم	بحرها را گل آب ميبينم
دل ماهي، کباب ميبينم	بفض در شيخ و شاب ميبينم

مدعا لاجواب ميبينم (۱)

سنڌ جي قديم تاريخي شهر ”ديبل“ جي برباد ٿي وڃڻ بعد
اڪثر مورخن ٿئي جي شهر کي ”ديول ٺٽو“ ۽ ”ديبل ٺٽو“
ڪري لکيو آهي. هتي پنهنجي هڪ قصيدي ۾ مير قانع پڻ ٺٽي
لاءِ ”ديول“ جو نالو استعمال ڪيو آهي :

قانع آن به ڪه دگر راه مناجات رود
بدعا ختم ڪند، منقبت در ”ديول“ (۲)

(۱) ص ۲۲۸

(۲) ص ۱۶۲ - راقم الحروف جي خيال ۾ پير پٺي جو ويرانو دراصل ديبل بندر
هيو آهي. پير پٺي کي خود تاريخ ۾ پير پٺو ديولي، لکيو ويو آهي.
جڏهن ديبل بندر تباه ٿيو، انوقت اتان جا ماڻهون لڏي اچي ٺٽي
۾ ويٺا ۽ اهو ٺٽو شهر ديبل بندر جي بجاءِ آباد ڪيو ويو. انهيءَ
مناسبت ۽ ساڳي وقت، قديم آباديءَ جي ويجهڙائي ۾ هجڻ سبب،
قدرتي طرح ٺٽي سان ديبل جي نالي جو الحاق رهندو آيو. ازانسواءِ،
تاريخ ۾ ديبل جي ويران ٿيڻ کان ستت پوءِ ٺٽي جو نالو داخل
ٿيو آهي.

خاتمهء ڪلام

سه ماهي (۱) مھراڻ ۾، ”مڪلي نامہ“ سان گڏ مير علي شير قانع جي سوانح شايع ڪري چڪو آھيان. خيال ھيو تہ گذريل چند سالن اندر جيڪو نئون مواد مليو آھي ان کي ھتي ڏئي ڇڏيان، ليڪن بعض مجبورين سبب انھيءَ مواد کي ”مڪلي نامہ“ جي نئينءَ ايڊيشن لاءِ رکي، ھتي فقط مير قانع جو نسب نامو از سر نو تيار ڪري ڏئي ڇڏيان ٿو، جيڪو ”تڪملہ مقالات الشعرا“ ۾ ڏنل شجرہ کان زيادہ ڪامل آھي ۽ خصوصاً ھن ۾ تاريخن جو اضافو ڪيو ويو آھي. اھڙي طرح ڪلھوڙن جو مختصر شجرہ بہ ھن مقدمي ۾ شامل ڪجي ٿو، ڇاڪاڻ تہ ڪتاب ۾ چند قصيدا ڪلھوڙن سلطانن جي لاءِ بہ اچي ويا آھن تنھن ڪري تاريخ سمجھڻ لاءِ پڙھندڙن کي اھو شجرہ ڪم ڏيندو.

ڪتاب جي متن جو سمورو مواد قانع جي پنھنجي دستخطي بياضن (۲) تان ورتو ويو آھي، جنھنکي نقل ڪري پريس ڪاپي تيار ڪرڻ ۾ منھنجي همڪار محمد حبيب اللہ صاحب رشدي تمام گھڻي محنت ۽ جفا ڪشي ڪئي آھي، ۽ ساڳئي وقت پروفن درست ڪرڻ ۾ پڻ ھن صاحب ڏاڍي زحمت ورتي آھي، جنھن لاءِ آءٌ سندس ٿورائتو آھيان، البتہ افسوس آھي جو حسب معمول ڪتاب ۾ جا بجا غلطيون رھجي ويون آھن، جن جو

(۱) اھا ساڳي سوانح تحفة الڪرام جي سنڌي ترجمي ۾ ۽ ساڳي ڪتاب

جي اردو ترجمي جي ابتدا ۾ ڏني وئي آھي.

(۲) خاص طرح اھو بياض جنھن ۾ ”مڪلي نامہ“ بہ شامل آھي.

هجن ٽيسين لازمي رهندو، جيستائين اسانجي ملڪ ۾ وساريل
فارسي زبان جو ازسرنورواج نه ٿيو آهي ۽ جيسين ڪمپوزيٽرن
جي دستبرد تي پروف پڙهندڙ ڪڙي نگاه ۽ نگراني رکڻ جي
پاڻ ۾ عادت پيدا نه ڪندا.

حسام الدين راشدي

ڪراچي،

۹ ڊسمبر ۱۹۶۱ع

۳ جمادي الثاني ۱۳۸۱ھ

(۱) پار محمد (خدا پار خان) بن ميان نصير محمد بن ميان الياس بن ميان داؤد بن ميان آدم شاه

(۱۱۳۱-۱۱۳۲ هـ)

(۲) نور محمد (خدا پار خان ثابت جنگ)

(۱۱۳۲-۱۱۳۶ هـ)

(۱) ميان عبدالنبي

عرف غلام رسول

آخري تاجدار

(۱۱۹۰-۱۱۹۶ هـ)

مير فتح علي خان جي هٿان

شڪست کائي ملڪ بدر

ڳيو ۱۲۲۰ هـ وفات

ڪيائين .

(۹) ميان غلام نبي

(۱۱۹۰ هـ)

(۶) احمد پار خان

عطر خان سان گڏ

حڪومت جو دعويدار

هيو ، پر دستبردار ڳيو

(۳) ميان غلام شاه

(شاه ويردي خان)

(۱۱۸۶-۱۱۸۰ هـ)

ميان خداداد خان

(۵) ميان عطر خان

۱۱۷۸ هـ غلام شاه

جي زماني ۾ حڪومت

جي دعويداري ۾ تان

دستبردار ڳيو

(۳) محمد مراد پاپ (سر بلند خان)

(۱۱۶۰-۱۱۶۷ هـ)

(۸) ميان محمود خان

(۱۱۹۰ هـ چند ڏينهن لاءِ)

تخت تي ويٺو

۱۱۹۱ هـ سرگراز سان

گڏ شهيد ڳيو

(۷) محمد سرگراز خان

(۱۱۸۶-۱۱۹۰ هـ)

شهيد ۱۱۹۱ هـ ڳيو

ميان مير محمد خان (شهيد)

(۱) تخت نشيني ۾ جو سلسلو نمبرن جي ذريعي ڏيکاريو ويو آهي .

مير عزت اللہ (متوفی ۱۱۶۱ھ)

سيد ضياہ الدین ضيا
(متوفی ۱۲۲۹ھ)

سيد محمد صلاح عرف محمد شاه
(متوفی ۲۲ جمادی الثانی ۱۱۸۶ھ)

مير علی شیر قانع
(۱۱۳۰-۱۲۰۳ھ)

سيد محمد امين
(متوفی بعد از ۱۱۸۶ھ)

سيد يار محمد
(متوفی ۱۹ شہبان ۱۱۸۶ھ)

سيد فقير الدین
(متوفی ۲۲ ذوالقعد سنہ ۱۱۸۳ھ)

سيد صدر الدین سيد محمد امير

مير عظيم الدین عظيم
(۱۱۶۳-۱۲۲۹ھ)

مير کريم الدین

مير علی اکبر
(تولد ۱۱۳۶ھ)

مير حيدر علی

مير غلام ولی
(تولد ۱۱۸۳ھ)

مير غلام علی مائل
(۱۱۸۱-۱۲۵۱ھ)

مير امير علی
(تولد ۱۱۴۱ھ)

مير صابر علی صابر سائل
(۱ جولاء ۱۲۸۶ھ - ۳ جولاء ۱۲۸۶ھ) (۱)

مير ضياء الدین عرف مير حسين هلی
(وفات شب شنبہ ۱۸ شوال ۱۳۰۷ھ) (۲)

صابر علی شاه ثاني

سيد حسين علی شاه
(وفات ۱۹۵۷ھ)

؟ زنده آهي

مير مكيه
(وفات ۱۲۲۹ھ)

مختار علی
(تولد ۱۲۳۲ھ)

مير امام بخش
(تولد ۱۲۲۵ھ)

مير علی شیر ثاني
(تولد ۱۲۲۲ھ)

مير عسکر علی

علی بخش
(تولد ۱۲۳۱ھ)

لطف علی شاه
(تولد ۱۲۲۳ھ)

صدر الدین
(تولد ۱۲۱۵ھ)

مطبوعہ ۱۲ جمادی الاول ۱۲۷۵ھ
۱۸ دسمبر ۱۸۵۸ھ کراچی

نجف علی شاه (وفات بعد ۶۳ سال سنہ ۱۹۲۶ھ)

(۱) بیاض مير محفوظ علي شاه ثنوي (۲) ديوان خليل

(۳) لطف علي شاه، جي اولاد جو تفصيل سيد شاهنواز شاه کان

تاريخ ۲- سيپتمبر ۱۹۶۱ھ جو ڪراچي ۾ جي - امير - سيد جي روبرو معلوم ٿيو.

ڪريم ڏنو شاه
(وفات ۱۹۵۰ھ)

نظر علي شاه
(وفات بعد ۱۲ ورهيه سال ۱۹۱۳ھ)

جان علي شاه
(تولد ۱۹۰۱ھ)

صاحب ڏنو شاه
(تولد ۱۸۸۹ھ)

شاهنواز شاه
(تولد ۱۶ سيپتمبر ۱۸۹۸ھ)

ثاني

مثنوی

گل از بهار قضا

۱۱۶۴

[۱۲۰] بسم الله الرحمن الرحيم

نیرنگهای قضا و قدر را کبرا یارای تفصیل، و بوالعجبیهایی
قدرت کبریا را کجا طاقتمحمیل، که عالم رشحه از تراوش
کافر کدک قدرت طراز او، و خلقت آدم از نقطه نون
حکمت بیچون تعالی شانه عمایصفون، محیط کن لُجَّه نیست
که غواص فکر درو آشنا شود و دست و پا زند، و بحر فیکن
پدیده نه که سبَّاح اندیشه درین دریای بی انگرو بی

بادبان نه فلک در ظرفِ اندازه‌اش حبایی بیش نیست
و هفت ارض در آغوش ظرفی از ساحلش سرابی زیاده نه - آنچه
از آدم تا ایندم جاریست از بحر بیکرانِ مشیتش نمی است بل
ازان هم کمی - و آنکه او را ازل و ابد گویند از نالِ نی
کلیک قدرتِ مقالش دمی - پر محال که صفحه بحار روی زمین
پر نقوش شمه‌ای از غرایباتش شود - و ناممکن که اوراق
..... از عجائبات او را تابد -

من الکن نادانِ هر فن، اگرچه چون صدف بهوای هرزه
درائی دری از بحر بر آورده زیبِ گوشواره گوش سامعانِ با
هوش می نماید، از آنجا که به آبیاری بخت سبز گل از بهار
قضا، روز نظم‌ش یافته بدانچه می‌خواهد شاید که مستحسن
زمانیان آید -

پوشیده نماند که هرگاه محمد قلی سلیم درین وادی گوی
سبقت از همگنان ر بوده شبه‌اش درست آنکه در پیش سخنش زبان
آور شود - معهذا چون هر کس را سربست در کشیدن
ماحضری معذور -

*

*

*

مثنوی

[۱۲۱]

شنیدم روزی از آزادِ مردی بیای بیخودی صحرا نوردی
- سراپا دیده اندر راهِ عرفان برو بحرِ جهان‌ش خانه مسمان

زدي گامي و از دنيا شکستی	چو تیر از شست برجستی و رستی
سرش فرسوده فکر حقیقت	تنش چون لاله داغ اندر طریقت
نظر باز فضای اوج تقدیر	پشت پا زده صحرای تدبیر
یکی چون مصطفی گردیده در فقر	قضا را یار غاری چون ابا بکر
بصحرائ جنون مجنون خرامی	بسکوه ابتلا فرهاد نسامی
سپه سالار ملک بی پناهی	زمو بر سر نماده تاج شاهی
نزولش آیتی در شان تجرید	بود لوح دلش تفسیر تفرید
..... ظاهر پر خبردار	 منسوخ را مار
زده بر روی دنیا چار تکبیر	نموده صلح بر دعوای تقدیر
ز معلول و علل بگسسته پائی	به کم و کیف کم آورده رائی
ز ممکن تا بواجب جوهرش فرد	ز عرض و طول جسمش پابرون کرد
حدیث عنعنه را قال با حال	نموده وضع موضوعات مه و سال
ز انی نیت افشانده چنان دست	که بر عین یقین حق یقین بست
مثال اسم مشتق فیض او عام	میان حال و مستقبل بیک گام
کلامش در عملها فتح یابی	بود هر حرف او نحو صوابی
معانی فهمی از انشا و اخبار	ز فصل و وصل امکانی خبردار
ز تشبیهات حیوانی معرا	تو گوئی در میان انسان اعلا
به حل و عقد مشکلهای عالم	بود قلبش بدیعی رای عالم
دلش گنجینه حکمت به اقسام	میامتهاش نفس آورده در دام
نموده منطقهش از روی تحقیق	تصور را نظر پابند تصدیق
بضرب و کسر نفس سخت هیجا	چو واحد در عددها بود یکتا
مساحت را بطی ارض حالی	نموده شخص بر شکل هلالی

به هیئت جرم محسوسش پیرانوار	نماید در نظر ها ماء و خور وار
ز تقویم دلش احوالِ عالم	نماید
..... قرعهٔ افلاک در بند	 آب و آتش شکل پیوند
ترنم ریز نغماتِ مقامی	اصول بحر اندر خوش کلامی
چو بنموده وجودش قافیه تنگ	به بحر نیستی زد بر فراچنگ
معما وار نامش بر زبانها	پسِ تحصیل تکمیل هویدا
طیبِ حاذق اندر صحت بال	مسیح ثانی اندر قول و اقوال

[۱۲۲]

که در عهد شبابم شد سرِ میر	قضا فرمود منشین اندرین دیر
چو پرکار آمد اندر پایِ رفتار	سرم با پا ز سودا گشت دوار
مکون مسکن از دل رخت بر بست	اقامت آبله در پای بشکست
ز هر سو موج می زد رفتن پا	طپیدن گشتنی شد سیر پا را
حنا بست اقامت بود پایم	قضا زد دست و خیزانده ز جایم
بسان دیده اندر خانهٔ خویش	تماشائی بماندم از پس و پیش

*

*

*

گهی بستم خیالِ طوفِ کشمیر	که خاکِ او بود دامنِ دل گیر
گل و گلزارش از رویِ تماشا	نماید دیده را گلدسته پیرا
نسیمش شامه را بخشد روائح	تو گوئی از جنان آورد رائج
خور اندر سبزه زارش شپسره وار	نیارست آنکه بیند رویِ انوار
نگه در نیمه راهِ لاله زارش	نهد بارِ نظر بهرِ نثارش
گر آید بالمثل مه در زمینش	کند گلچین غلط با یاسمینش
بیویِ بویِ شبویش ز هر باد	گلِ خورشید گیرد غنچه گی یاد
شفق از بهر آنست سرخ مادام	که اندر لاله زارش برده یک شام

ثریا خوشه‌ای از خرمنِ او ازو این کم‌کشان یک جدولِ جو
 گهی تحریر (۱) وصفِ زعفران زار لب از خنده نیابد راهِ گفتار
 ز بس سروش بآزادی علم شد ثمر در نخلهایش وقف هم شد
 شده بس نرگش قانع بجای نماید در لُغز ماهی تمامی
 ز شبنم معنی سوسن ز بس شست بهر شامی شفق از تیره گی رست
 طلائی آفتاب آن جاست پر غش ز بس از (۲) بوته گل دیده آتش
 زر گل بسکه وقفِ صحنِ باغ است تو گوئی گنجِ قارون راسراغ است
 بآبِ اشکِ بلبل شست و شوده پس آنکه در فضایش پایِ سر نه
 تونگر گردد آن کو بار دارد گلستانش گُلِ دینار دارد
 ز اقسام گلش ما را چه دربار چه پویم ره پبایِ کلکِ مودار

*

*

*

گهی بر سود سودا مغزِ سرتفت خیالم بارِ چین بر بسته می‌رفت
 که آنجا نقش‌هایِ بس غریب است موایش بر تماشائی مطیب است
 بهارِ حسن را آن جاست گلزار ملاحی را زمینش پر نمودار
 ز رویِ گلرخانش چشمِ خورشید ز بس گستاخ بین افتاد جوشید
 بنفشه خط‌مهی سروانِ آن باغ بسانِ لاله بر حوران نهد داغ
 ز گفتارِ ملاحی ریزِ خوبان بگیرد عندلیب آتشِ بدامان

[۱۵۹]

زفرِ جبهه^۱ شان حسنِ آداب نماید همچو در مینا می^۲ ناب
 مه^۳ نو تا بابرو یافت نسبت همی بالذ بخود از فرطِ بهجت

(۱) مقالات: تقریر

(۲) مقالات: در

زم‌ژگانِ درازِ شوخ و شنکش اجل بگریزد از شهرِ فرنگش
نگه را تا بعشوه بندد آئین شکستِ کارگاهِ عقل دربین
کجا تا غمزه^۱ خوبانش گفتار قضا میگویدم هشیار هشیار
دو چشمِ مه جبینانش نه دیدن بعاشق کاسِ شرب از خود بریدن
دو زلفِ عنبرین بردوشِ خوبان بود شکلِ صلیبی را نمایان
مگر دستِ قضا از صنعِ ایزد لطافت جمله اندر ساعدش زد
ز روی^۲ بیت صدرشان توان یافت معانی را که اندر دل همی بافت
نهند ار پشت بردیوار چون مست توان دریافت نقش او چه چیز است
گاهی نظاره^۳ خوبی^۴ هر مه تماشائی بر آرد الله الله
غلط گفتم کجا تابِ نظاره اکتان از مه بگردد پاره پاره

*

*

*

گاهی گوش آشنای نغمه می شد بسیر هند شوقم همزه می شد
که آنجا ماقیانِ گلهذارند سرود و می بهم دکان دارند
بپاکوبی^۵ رقاصانِ مهوش فتد نظاره را نعل اندر آتش
صلای^۶ باده نوشی اندرو عام بود خورشید آنجا صورتِ جام
مدام اندر وی از صافی^۷ مهتاب مه نو هر شب افزایش می تاب
مگو اختر که رخشانند هر شام خم گردون شراب انداخت در جام
بهارِ نشه^۸ سرشار دارد سرود آنجا عجب بازار دارد
هر آن کو بسته آهنگ حجاز است لجامِ توسنش از تارِ ساز است (۱)
بگوش هر که خورد آواز چنگش بهر پرده نگنجد پای خنکش

رگِ طنبورش از جوشِ ترانه	جهد در دست نبض آسا ز خانه
فتد گر بالمثل عکسی ز عودش	میان آب ماعی سوخت دودش
سراپا آتش اندر جامه آب	همی خیزد ز دست سعی مضراب
دفِ خورشید اندر دستِ زهره	بپیش مطربش کمتر ز مهره
بهر محفل که نا و نوش دارد	هوس بر سیر پا بر دوش دارد
زده مطرب چو پا اندر مقامات	زمین و آسمان شد پر ز نغمات
فلک را گوشِ ماهِ نوتهی بود	بشکلِ دائره خورشیدش افزود
مغتنی و صراحی هر دو دمساز	یکی با قلقل و دیگر باواز

[۱۶۰]

صدای مطربش در گوش افلاک	همی پیچد بشکلِ ماردِ رِخاک
چو حرف راستی مطبوع هر گوش	بود آواز دمسازانش با هوش
خراش آورد لب از فطرطِ اطناب	زدم دست و گسستم تارِ مضراب
درین اثنا که دل در کشمکش بود	بهر جانب خیالم رخت کش بود
بوی گل دماغم بس پریشان	هم از بهرِ نظاره چشم حیران
همی خوردی بگوشم نغمه تر	خیالِ مَی رُبوده هوش از سر
بدل از پیرِ غیب آمد صدائی	صدائی هوش فرسا دل ربائی
چه گفته گفت کای تو غافل از خویش	بیوی گل چه میداری قدم پیش
که گل بیش از دو هفته می نماند	خزان آید بهارِ او ستاند
تنِ گل را ندیدی پاره پاره	که دارد بر فنا ضبط شمار
بحسنِ عارضی چشمت هوسناک	چه بندی دل برین یک لعبتِ خاک
مگر نشینده ای تو قولِ سالک	که آخر می شود هر شی هالک
مَـ اِ رچه مَر ترا خوش مست دارد	خمارِ عجب اندر دست دارد

تو خواهی از سرود آسایش دل چه پیمائی بکف بادی پر از گل

*

*

*

برودر مصر خوش سیر قضا کن بقدر قدرت خود را فدا کن
رود گر بنده آن جا شاه گردد عزیز مصر غرق چاه گردد
کس آزرده ز اخوان زمان است برایش مصر جائی پر امان است
ز لوث تهمت این گرگ خویان بشو در نیل آن پیراهن جان
ترا کشمیر گرچه دل پذیر است دل تو مائل آن سرد سیر است
ندانی کان بدم اول جای دیوان کنون بیزار ازو باشند انسان
بود چین از نصاری سخت معمور بعیسی آنچه گردیده است مشهور
ز کید هند پرهیزند پا کان ازین جرم الامان و الامان خوان
بدنیا جنت الماوی مصر است اقامت را بسی خوش جای مصر است
درو بامش بفیض جاودانی عمارت هاش چون ارزنگ مانی
نسیم چار سویش راحت افزا نشان قدرت ایزد تعالی
وزد بادش اگر بر (۱) جانب آب حباب از یاسمن گیرد فزون تاب
هوایش گر بروی بحر آید ز شاخ خشک مرجان گل بر آید
بمعماریش چرخ آبنومی بر کرده لباس سندرومی
بداش شرق اندر وقت تعمیر فلک میریخت آهک از طباشیر (۱)
دران نزهت گه فردوس ثانی غریق بحر خجلت مانده مانی
[۱۶۱]

خیال طرح محفلهای عایش تخیل را ز جنت زد قدم بیش

(۱) مقالات: از

(۱) مقالات الشعراء: به داش مشرق اندر وقت تعمیر

فلک میریخت آهک از طباشیر

ازو هم دیده چون نظاره داریم
ازان خورشید بر کف ریشه دارد
گهی گچ کاری از خورشید تابان
بهر خشت عمارت هاش خورشید
کمان طاقش از قوس قزح ساخت
بود مهتاب آن جا آهک گرم
بود هر قصر او از فرط رفعت
نگه در نیمه ره ریزد پرو بال
همانا کلک قدرت از بدایت
خزان او بهار روزگار است
کجایوسف که در سودااش خود را
بامرش خانه را پذیرود کردم
بجمع همسفر گشتم موافق
ز فوط اختلاط هم بیاران
قضا اینجا قدر را مرحبا گفت
غرض رفتیم باهم چند منزل
دگر راه شتابیدن چوطی شد
بلی کشتی گدایان را ضرور است
مسافر را بر طب و یابس است راه
غبار ماندگی بست ابر در دل
تند خورشید تصویرش ملایم
که خواهد دمتی از بامش بر آرد
ستاند پنجه رازش دستگردان
ز بس گستاخ بین افتاده جوشید (۱)
رواقش را چو بنامش شرح ساخت
سفیده صبح از خاکش کشد شرم
ز گل ممتاز چون ارباب همت
گهی نظاره اش در چشم تمثال
زدست صنع خود بگذاشت آیت
بیک خاصیتش لیل و نهار است
فروشد تا یابد عز اعلا
ز خود در باختن تا سود کردم
بیک مقصود همچون فرد لاحق
یکی گردیده چون شخص توامان
میان ما بیک شخص آشنا گفت
قدم از راه خشکی ریخت راحل
بجمله احتیاج کشتی شد
که فاقه را بدو راه عبور است
ز خشکی باز دریا گشت دلخواه
کنار بحر ماندم پای در گل

(۱) مقالات الشعرا: بهر خشت عمارت هاش خورشید

برای اقتباس نور بوسید

چه بحر آن کز کمالِ پائی رنگ
صفا مشرب چو اربابِ ولایت
چنان پاک از کثافت بود یکسر
درو نظاره غلطان چون پر کاه
زالش با زلال خضر یک جام (۱)
خورد گر ابر ازو آبی بساغر
بفرض ار اندرو خور غرق گردد
بشوق دیدن خورشید و مهتاب
اصول آبش از بحر خفیف است
حبابش کج کلاهی کرده با ماه
ولی ظلمات او نبود بجز شام
نه بارد غیر گوهر تا بمحشر
ز تاثیر روانیش برق گردد
همیشه واز دارد چشم گرداب
حبابش از سبکروحي لطیف است

[۱۶۲]

صدای موجش اندر گوش گرداب
درو گر پرتو بلبل بیفتد
گزد تا دست در وقت تباهی
نسازد شاخ مرجان تا رهش بند
صدف یک مصرح از بحر طویلش
ز فلس ماهیان صاحب خزینه
شب اندر پیش ره گم کرده راهان
چنان در عرض و طولش وسعتی بود
نیابد جای در آغوش ساحل
شناور را ز آبش دست کوتاه
ز خار و خس ببخشد تار و مضراب
بچشم ماهیان کل بیفتد
دهن پر دارد از دندان ماهی
نهنگش را تهی جیب اره چند
بود مضمون بسته نارجیلش
چو صاحب طبع در دستش سفینه
ز چشم ماهیان دارد چراغان
که پای پور کلک از پویه فرسود
کف غواص وقت ماندن دل
درو پای تخیل سود در راه

چو فکر نکته منجان بس عمیق است نهایت را ازو کوتاه طریق است
ازان دریا گذر چون بود لاچار گهی طوفان مگر نوحه شود یار
بفکر کشتی افتادیم در جو نگه در راه ملاحی بهر سو
قضا آمد چو ملاحان پدیدار قدر همراه در کشتیش شد یار
صلا زد هان بکشتی پا در آرید اگر بر سمت مقصد ره سپارید
چه کشتی، تخت ردوش هوا بود برفتن چون سلیمان باد پا بود
چو مرغ و هم اندر پر کشودن ز مشرق تا بمغرب داشت رفتن
هنوزش سر ز چادر بود عریان که چون مستان قدم می زد شتابان
برد تا ناخدا از لنگرش بند به گامی می سپردی منزلی چند (۱)
شده بر عرشه کشتی سراسر چو مستان عالم آبه مسخر
دران کشتی نشسته ره گرفتیم توکل راه بخود همراه گرفتیم
بغیر از مردم آبی دران راه نبوده کس ز جنس انس آگاه
چو ماهی اندرین ره برد پایان نشان قرب منزل شد نمایان
رفیقان جمله اندر شوق ساحل ز تقدیر خدا گشتند غافل
ز فرط بهجت و درغایت فرح بهم انداختیم از خورمی طرح
قضا را در میان قرب مقصود جهان شد تیره اندر چشم بهبود
یکی طوفانی آغازیده از سر چه طوفان رستخیز روز و محشر
زمین تا آسمان پر دود گردید ز دریا عافیت پدرود گردید
ز بس بادش چو ابر دی بیارید نگه از چشم پا بیرون نیارید
قیامت در قیامت شد نمایان تنور زال دهر آورد طوفان

اگر بالفرض نوح آنجا شتابد ز دل تصویرِ جودی بر زداید
[۱۶۴]

ز کشتی تخته^۱ تابوت گردید همان آب آب غسلِ موت گردید
چو موجش ازدهای خشم بوده حبابش با قفا هم چشم بوده
قدر پیچید بر آب ازدها شد بدست (۱) موج شمشیرِ بلا شد
بلائی^۲ آسمانی همچو باران ز چشم ماهیان شد نمایان
چو چشمِ مرده کشتی مانداز میر کفن از باد بانش دوخت تقدیر
براهِ آخرت شد گرم رفتار قدم میزد و لیکن در دم مار
ز طوفان بسکه دریاعرصه تنگست اگر راه است در کام نهنگ است
قضا را بود تیغ کند گشته که آبش چرخي^۳ گرداب بسته
نهنگ تیغ تا بر کار گردید دگراز موج جوهر دار گردید (۲)
همه کشتی نشینان مضطر احوال اجل را مرحبا گویان دران حال
جبل بالیده برخورد گشته موجی ز دریا برد کشتی را بر اوجی
ز مسکنش اجل چون عرض بگرفت یکی زانجمله بودش در نظر رخت
زده موجی و بُردش از میانه حباب آما ازین تاریک خانه
چه یک کس انتخاب دست تقدیر حریر جامه اش از موج تشویر
جوانی صاف مشرب بحرِ همت دلش لبریز از موج قناعت
صفای^۴ باطنش آئینه^۵ آب ز آمایش رمیده همچو سیماپ
دُر^۶ معنیش بود آویزه^۷ گوش بصورت همچو ساحل واز آغوش

(۱) مقالات الشعرا: بعینه

(۲) اصل مخطوطه این بیت ندارد از مقالات الشعرا نقل شد

تهی دل از هوس چون خشک رودی بذکر حق چو آب اندر سرودی
 همی بارید فیضش دائم از اوج بر ارباب ارادت موج بر موج
 چو غواصان پی دُر حقیقت زده یک غوطه در بحر طریقت
 چنان شسته ز دل نقش تمنا که خضر انداخت بر آبش مصلّا
 بر چون خواست کردن جامه خواب پر ماهی لحافش گشته در آب
 پی آسایش آن بی ریائی ز موج افکنده آبش بوریائی
 یتیمی دُر درون آب در شد بگوش مرگ مانند گهر شد
 ز بس در بحر قحط آدمی بود بسان مردمک در چشمش آسود
 باب و دانه گوهر بود حیران مگر پیدا شود روزی یک انسان
 سخن کوتاه تماشای قضا کن بتقدیر قدر تو دیده واکن
 ز بعد آنکه او را برد جهان شد صاف در چشم تمنا
 مر نو شور شد در اهل کشتی ز پرواز چنین طیر بهشتی
 شد از این واقعه هر جمله بد حال نشانم گفت بر تفسیر احوال
 غرض در جوی آن طیر بهشتی باب افتاده ملاحان کشتی

[۱۶۳]

بهر مودست و پائی میزدندی برنگ موج واهی می زدندی
 یگان دستی بدست شان بیفتاد مبارکباد گو گشتند دل شاد
 که اینک بادشاهی عالم آب چو مستانست این جادوگر خواب
 ز شادی بحر را خشکی گرفتند همه همدمت نزدیکش برفتند
 و لیکن بر نمی شد از تگ آب بزور دستها چون عکس مهتاب
 مگر آزرده بود از دست اخوان که یوسف وار در چه گشت پنهان
 چو دست سعی کوتاه بود بروی طناب شوق بر بستند در روی

باوج کشتی آمد پر شتابی درخشان اختری از برج آبی
 ز فرط فرح کس نادیده سویش که در چه آب باشد رنگ روبش
 گلش از گلبن باغ که باشد برنگ لاله اش داغ که بادش
 ز جام چیست مست ولا آبائی ز طبع چیست سر زد شعر حالی
 کجا دارد وطن نامش چه باشد بدین آغاز انجامش چه باشد
 قضا در پرده اش داده چه آهنگ درین بحر از چنین شد قافیه تنگ
 قدر گفتا که در افشا مگوئید نخست اندر حیات او بجوشید
 چون بض زند گیش محسوس می شد ز غریبان بودنش افسوس می شد
 میان رخت او را گرم کردیم ز پنبه بسترش پر نرم کردیم
 پس آن گه کامد او اندر افاقت ازو جستیم آیات رفاقت
 چه می بینیم در هنگام برخاست بصورت معنی بیگانه پیدا است
 تعجب در تعجب بر فزوده ستیزه با قضا دشوار بوده
 گهی گریان بیاد یار بودیم گهی خندان بر این اسرار بودیم
 درین جا هاتف غیبی ندا زد عوض دارد گله دیگر نیز زد
 اگر مه رفت اینک آفتاب است درین مزرع یقین جو جو حساب است
 بی هر شام صبحی رو نماید کجا هشیار تا دیده کشاید
 چو شمعی مرده شد شمع دگر را نهد برجاش این را محفل آرا
 اگرچه آشنا صورت نه بوده بمعنی جای در دلها کشوده
 بلی آن را که از قدرت رسیده چرا کس می نگیرد نور دیده
 چو آن کس از قضا اندر عدم خفت شدن بیدار شخص تازه شد مفت
 بان وصفی که آن مرحوم بوده ز شخص تازه افزون تر نموده
 ز فر جبهه اش نور سعادت نمایان بوده در پاکیزه آیت

تو گوئی هر دو در چشم زمانه بسانِ مردمک بودند یگانه
غرض بر روی یارِ سابقِ خویش باو اخلاص را کردیم در پیش

[۱۶۵]

برای کشفِ اسرارِ حقیقت ز تفسیرِ لبش جستیم آیت
بدو گفتیم کای نورِ دودیده ترا از قدرتِ حق چه رسیده
درین دنیا چه می جستی بگو باز برافکن پرده‌ای از تارِ این ساز
مقامت چیست اصلِ توجه باشد گلِ باغِ تو اندر بو چه باشد
بگو این حا قضا چونت رسانده بفکرِ چه شدی حیران مانده
پاسخ لب کشوده گفت بردیر منم نو بادهٔ بستانِ تقدیر
مرا شهرِ حلب دان جای مسکن پدر دارم بدایجا صاحبِ فن
که در آئینه سازی بی عدیل است بدستش سنگ همچون آب نیل است
ز دکانش فلک بر دست گردان برد هر صبح یک جامی نمایان
چو بر آئینه دستش نقش بستی بجام مهر و مه بوده شکستی
رود ز آئینه اش گر عکس بالا نماید تیره تر این چرخ مینا
بفرض ارجام جم این حال بوده است ز عکسِ غیرتِ او می شد از دست
ازان آئینهٔ خود روی می تافت سکندر گر زمانِ او همی یافت
سرِ سودایِ هندم گشت دوار برفتنِ دائرهٔ بستم چو پرکار
پدر گرچه مرا چون نورِ عینین همی پرورد با صد زین و صد زین
ولی بر گشتگیِ بختِ واژون مرا از خانهٔ خود ساخت بیرون
برویِ آب در کشتی نشستم خیالِ خانه از دل پاک شستم
چه کشتی چون بطمی بر رخِ آب روانه شد به جلدی همچو سیماب
ره دو ماه در ده روز بگسست به بحرِ هند او نزدیک پیوست

که ناگاه از نهیبِ قهرِ ایزد گهی بادِ مخالف سخت سر زد
چو مستان کف بلب آورد دریا ز موجش کرده اش زنجیر در پا
نه دریا بلکه کوهِ ابتلا شد بجامِ کشتیم سنگِ بلا شد
بیک لطمه چنانش پاک بشکست که گویا نقشِ او بردل نمی بست
همه کشتی نشینان اندران آب حباب آساشکستند در تب و تاب
من از آن جمله در یکسو فتادم بدست و پا زدن در پو فتادم
بغیر از مردمِ آبی دران آب ندیدم دستگیری همچو گردب
چوراه از دست و پا کوتاه گردید دگر رفتن تگِ آبم پسندید
چو یونس در تهِ ماهی خزیدن و یا چون یوسف اندرچه کشیدن
مرا خوشتر همی بنمود زان حال که دست و پا زدن شد سخت جنجال
سخن کوتاه بعد از یک شبان روز ندانم تا چه شد بر این غم اندوز
ز خود پیگانه بودم اندران آب خداوندا چه بگذشته بر احباب
دگر زان پس بدیدم خویشمتن را درین کشتی سرِ نو زنده برپا

[۶۶]

سراپا حیرتم در خود گرفته که چون بیدار گردیدم زخفته
چه خفته خفته بالینِ تقدیر که باید کردنش از موت تعبیر
اگر این روزِ بعث است عرصه اش کو چرا باشم درین کشتی سبک رو
و گر عیسی نزول از آسمان کرد خدایش بر سرِ من مهربان کرد
کجا شد تا نثارِ او بگردم بکلی دوستدارِ او بگردم
چوما آن ماجرای خویش خواندیم سخن از رفتنِ آن یار راندیم
چنان بروی غم و شادی بیفزود که بیمِ مرگ شادی اندرو بود
غرض با ما چنان او گرم جوشید که داغِ یار با مرهمِ پوشید

درینجا زد سر نو دست تقدیر
بر آمد آستین بر شکل زنجیر
قضا را روزی از ایام شادی
که میدیدیم عشرت در تمادی
نهاده بود زنجیر نمایان
دران کشتی به پیش روی یاران
اجل یاران جنون آموز آبی
ز جا برداشت او را پرشتابی
بگفتا بر چه مان در پا در آرند
دگر بر وی سر قفلش گذارند
برای آزمودن کرد در پا
برو زد قفل از دست خود آنجا
بگردانست پا زنجیره آب
که بحر راحت آنجا خواسته خواب
غلط گفتم پی مجبور تقدیر
نباشد خانه ای چون چشم زنجیر
پس از ساعت چو خواست از پا کشیدن
کلید قفل گم گشته ز دیدن
بهر سو دست جست و جو بر آمد
ز جستن بر کف گل مو بر آمد
نه شد پیدا ازان کشتی کلیدی
شده بیچاره زان بس نا امیدی
زدست سعی کس این عقده نکشود
که خود پای قضا اندر میان بود
قدر گفتا چرا پا میخواست
علاج دست خود کرده نباشد
چو منزل بود نزدیک و نمایان
بباید شد میان شهر شاید
بباید شد میان شهر ایستاده
چو کشتی بر لب شهر
بدم آهنگری آورد همراه
به آهنگر نمودم آن تماشا
پس آنگه گفت از روی حسابی
که نکشاید کسی زنجیری از پا
همی دادم که این بنده فراریست
و یا دزد این و یا خونی داراست
کنون باید شمارا پیش شه رفت
دگر بینید حکمش بر چه ره رفت

[۱۶۷]

غرض آهنگر از ما دامن افشانند
 به احضار جوان حکمی رسیده
 بان یوسف پیش شاه رفتیم
 چو حکمش بود اندر رنگ تقدیر
 کشیدن از چش را عرض کردیم
 شه مسکین نواز و عدل پرور
 باهنگر طلب فرموده گفتا
 درین اثنا یک از اهل تماشا
 نفیری زد که اینک قابل تاب
 که باهم در حلب اندر فلان سال
 بهم کردند بر آئینه جنگی
 دران دم جان روی در رفت از تن
 کنون در پای تخت شاه با داد
 اگر شه از کرم تحقیق مازد
 طلب فرمود شه تصدیق قولش
 بر این دعوی گواهی چند آورد
 تو گوئی داشت آن قفلش بزنجیر
 اجل بگزیده بین کز قعر دریا
 بسان مردم آبی نه یارست
 مگر بد تشنه آب تیغ جلا داد
 نهنگ بحر جان فرساده خوردش
 قضا اندر تگ دریا نه بردش

حقیقت را حضور بادشه خواند
 دل اندر سینه یاران طپیده
 بسامان هزاران آه رفتیم
 کسی را در نفاذ او چه تاخیر
 بذلت صدق را کالفرض کردیم
 باظهار غریبان کرد باور
 که های این جوان زنجیر بکشا
 بروی او نموده دیده را وا
 خدا در دست ما آورد از آب
 پی سودا بخود برده بسی مال
 بر این معنی ورا زد بی درنگی
 نبود آنجا قصاصش قدرت من
 قضا بهر انتقام من فرستاد
 باین مظلوم مسکین می نوازد
 بجان کوشید در تحقیق قولش
 چو آخر حکم بهر قتل وی کرد
 کلید مر ربا از نوک شمشیر
 چسان زنده بیارد بهر این جا
 بروی خاک روزی زنده بنشست
 که اندر قعر دریا جان نمی داد
 قضا اندر تگ دریا نه بردش

نه شد گورش مگر در چشم گرداب قدر آورده بیرونش ازان آب
 بلی خاکی میانِ خاک شاید ز دستِ موجِ دریا چه کشاید
 چو شایع شد میانِ شهر این حال همه وا حسرتا گویان بد احوال
 بران جان داده بنمودند هجومی گدازان ز آتشِ غم همچو موسی
 همه خورد و بزرگ و پیر و برنا مصیبت را شدند آماده آن جا
 گهی از قدرتِ بیچونی، حق بدند گریان برویِ خونی، حق
 گهی دیده چنان شکل و شمائل برایِ مغفرت گشتند مائل
 بسانِ گنچِ نعشِ پاک او را میانِ خاک کردند دفن آن جا

سخن کوتاه ملالی بر میفزای

بیا ”قانع“ قلم را مان بر جای

مثنوی

قصاب نامه

[۹۳]

خدائي ختم شد بر آن خداوند	که در حکمش نیابد ره چه و چند
ز معدوم آورد هر شي بایجاد	عدم کرده بهر ایجاد میعاد
قضا فرمان بر حکم تعالاش	قدر مجبور امر و نهی والاش
بسا در زیر این جلباب طوسی	برنگ ماتم آراید عروسی
ز جعد مهوشان آن تاب داده	... فضایش آب داده
... ..	
... ..	... گهی باغ
ز دل تنگی غنچه خنده گل	بنالد در بهاران زار بلبل

چمن باشد بساطِ بوالعجب رنگ بسوز و سوگِ بلبل گرم آهنگ
 بهر بزمی که شمعِی چهره افروخت بهم سامانِ بسوز و سوگ اندوخت
 اگر آن بزم باشد خود بشادی چرا شمع ست درو با اشک دادی
 و گر غم را بود هنگامه افروز چرا از تیره شب سازد همی روز
 نشاطی نیست در عالم پدیدار که غمها را نیفزاید همی بار
 ازان پروانه خوابی ترک گردد که بیند شمع شادی مرگ گردد
 اینست اندر حجلهٔ دهر از اجل زهر

..... خاصان هر دو را یک بر تخالف نیست در تگ
 تعالی الله زهی قیومِ دانا دلِ دانا ز اسرِ او بدانا
 گهی شادی ز ماتم یاد دارد بماتم خاطری بس شاد دارد

[۹۴]

...
 اگر در سینه بماتم خسته فریادی نشیند
 بگیرد عبرت از هنگامِ میلاد بگریست خود عالم بدی شاد
 ازان شادی چرا او گریه میکرد گر آن شادی نه دادی یادش از درد
 همین است حال این دارِ غم آما که دار از دائر است در چشم دانا
 قدر را قدر والا قدر دادند که سو و سوگ یک بی عذر دادند
 بی تصدیقِ این حکمِ قضائی دهم دارِ سخن در رنگ شائی
 بیا "قانع" ازان افسانهٔ غم بدم زلف سخن را ساز برهم
 ز عبرت آنچه دیدستی درین دار بغم نوشان صلابی نوش در دار
 قلم را همچو قلبِ خسته شق کن جگر کاویده اندر کف ورق کن

... ..
 ز شرح ماجرای
 ندیدم گر بخود حدس تکلم
 که بسیار از شنیدن حرف راندن
 نه در گوشت مگر اینسان رسیده
 به "تتله"، پوست مالامال اندوه
 ز خاکش سبز گردد از قضا بار
 قدر با وی عجب آهنگ دارد
 ز مسکینی غم هر سردران شهر
 سخن باشد فراغت دوست امثال

[۹۵]

پی غفلت سرشتان انتباهی
 فریب خوریهایی زمانه
 که همزاد اند اندر حمله بود
 توانانند این دو شخص جانی
 یکی آرد پی دیگر بشارت
 لدوللموت آن دانا که گفته
 کزان زائیدنیها صورت اندر
 وجود خرمی با رنج همزاد
 نداند این یقین جز مرد دانا
 چو عاقل را بود یک نکته صد حرف
 شود و از آن سخن دل کوب راهی
 نه از غم قلب شان سازد نشانه
 غم و شادی بهم چون زمزمه و رود
 به بطن مادر امر خدائی
 وجود یک پی دیگر اشارت
 حقیقت را بحق خوش در بسفته
 بمعنی باشدش آن شاهد بر
 بتقدیر ازل مادام اقتاد
 ز جاهل پر نهان گشته همانا
 نه بندگان از تکلف جاهلان طرف

ز تمهیداتِ عرفی کرده پس بس
تو "قانع"، جانب مقصود خوش رس

درین شهر از قضای مستمع هان شنو خوش ماجرای عقل حیران
جوانی پر وجیه از قوم قصاب خرد یغما بر هر شیخ و هر شاب
بگیسو تاب جان دردمندان بابر و رشته زن بر غم پسندان
بچشمان سیه غارت گر هوش خیالش واکند بر عاشق آغوش
غزالی مست صحرای جوانی به بی مثلی مثل دانی نه دانی
پدر را خانه آباد از وجودش چو یوسف در بر یعقوب بودش
ندیده مادر گیتی چو او پور فلک می بود دایم زو بلا دور
تمیدانست تقدیر خدائی قماطش بوده طفلی در رضائی
قدر در مهد جنبانیش بوده قضا را گرشبی او می غنوده
ز بستان قضا شد پروریده مگر چون مادر از شیرش بریده
قدم زد تا بر ارض صبی ناگه شده از شارح تقدیر آگه
شده نشو و نمود او اجل کام که مرهون بود بر موعود ایام
رسیدن بوده اش اندر عدم زود که طی کرده به خوردی راه مقصود
بباید آنچه مر صد ساله را راه بخوردی گشته زان جمله پرآگاه
زنم هر قدر از خوبی او حرف ز صدیک می نباشم بسته من طرف
شده تا از فن آبا خبردار ید بیضا برآورده بهر کار
شدی در مرتع افلاک یک یک برو جدي حمل قربان یکایک
به جانداري که رومیداد از دل بلا دشمنه بر آری گشته بسمل
زند دیده رخس از بیخودی بر فدای اسمعیل الله اکبر

[۹۶]

اگر مایل شدی بر کبش جنت بجانبازی خریدش مفت منت

بنام ایزد چه زیبا دلبری بود ز نخلِ دلستانی نو بری بود
 پدر چون دیده اش گشته رسیده غزالی از فضای دل خزیده
 یگان دختِ نکو از قوم معلوم بهم وصلی دگر دادند موسوم
 رسیده چون شود هر باب را پور کند تا خاطر خود باب مسرور
 بجفتِ نیک پیوندش بجوید که تا بارِ بهی را او ببوید
 بلی از نخل پیوندی بهی بار درین بستان بجوید مرد هشیار
 نه باشد آگه از تازِ خزانی قضا را کس نه دیده باغبانی
 بزینبا دختر آن دلبنده مادر چو شد موسوم با رسم مقرر
 قدر اندر نهان شد گرم کاری که کس را زو نباشد علم باری
 پسر از بهر وصلِ دختِ موسوم ز تقدیرِ خدا غافل بهر یوم
 همی کاهید می بالید چون مه که کی یابد به زهره وصل را ره
 خود آن دختر که بوده اخترِ حسن بخوبی خوش مثل در کشورِ حسن
 ز بطنِ مام زاده بخت معکوس بریده دایه نافش را با فسوس
 بمهدِ محنت او را دایه دهر بجایِ شیر میداده مگر زهر
 پیِ ناکامیِ هنگامِ مقصود یقین نشو و نمودِ او همی بود
 مثالِ خور بر عشه مانده رنجور که کتی این روزِ هجران میشود دور
 ز وصل آگه نبوده آه محزون کزان آید سرش ایامِ غم چون
 سخن کوتاه پیِ آن هر دو محبوب جو گشته انتظار وصل دل کوب
 میانجی شد قضا یکچند مابین سر خود خدمتشان کرد چون دین
 شود تا حافظِ عین الکمالش حذر کردی قضا از اتصالش
 بسامانِ عروسی بابِ دختر کمی نا کرد اندر یابس و تر
 ز اشکِ افتراق و آه هجران نکو ساجق قضا گرداند سامان

قدر در کارگاهِ خود نشسته حریری چون تمنا نقش بسته
 نموده نسجِ خود نساجِ تقدیر پی داماد خلعت را بلا دیر
 ز تار و پودِ افنا آن قصب بافت که شیرین کاری تقدیر زو تافت
 چنین بهر عروس استاد زرگر که دستش بر ید بیضا شدی بر
 حلی چند از سیم و زر ناب بدکان مصیبت ریخت با تاب
 نکو آراست پا را از پی دست که یارِ وقت محنتهاش بودست
 مرتب گوشواره کرد آن مرد که در گوشش زغم خوش گوشگی کرد

[۹۷]

به نفی و جحد امید دل آرا برایش ساخته خوش زیب مالا
 بنالد تا نه بر در جزع یکچند مهشیا کرد بهر او گلویند
 بنارِ هجر پیچ و تاب خورده بحیله چند بازو بند کرده
 برد تا دستش از دوش دلارا چه دستاويز نیکو کرد پیدا
 خرامد تا بر ارضِ هجر بی ریب زسیم سوگ شد خلخال و پازیب
 غرض بر این صفتها آن هنرور بهر عضوی تدارک دید درخور
 یکسوتهای گوناگون آلام جهازی خوش مرتب ساخت ایام
 بتقدیر الهی آنچه بایست پذیرفت از دوجانب رنگ شایست
 بطبق آرزوها در کم ایام همه اسباب شادی یافت اتمام
 چو شد اسباب شادی خوش مهیا قضا خدمت گری را گشت برپا
 قدر همراه گردیدش ز اخلاص که کار خاص از خاصان شود خاص
 بتاریخی که از محنت مگر زاد بلای کدخدائی قرعه افتاد
 نگه دارد خدا زین کدخدائی که روز وصل شد روز جدائی
 دم دو چار گردیده دو مهجور یکی بیت الحزن بیند یکی گور

معین شد شبی از بهرِ وصلت که بوده حاصل صد گونه محنت
 بدارد هر شبی آنچه که دربار نداند غیر علم ایزد بار
 شبی محنت فروغِ کلفت آما به کار آن دو محزون شد مهیا
 سوادش روشنی دوده مصیبت بیاضش بر بیاض اندوه آیت
 تو گوئی سرمه چشم قضا بود هر آنچه در وجودش از ضیا بود
 چو آن شب چهره افروزی نموده نهانی محنت اندوزی نموده
 نهفته اندرو در چشم مهار سرشک آوخ آمد بر سر کار
 فلک را دل مشبک ز اختران بود چو آن شب حامل بار گران بود
 غم فرداش چاک صبحدم شد سحر که شبنمش در دیده نم شد
 خور روزش بآن انوار و شعشعه چو آخر چند آن غم یافت رعشه
 گرمته شمع بر احوال داماد هم از بهر عروسی بود فریاد
 چراغان شدنمونه داغ هجران که فرداش بشود خوش گل بسامان
 سخن کوتاه هر آنچه از طرب بود نهفته اندرو تمهید تب بود
 اگر جامی بمجلس دور می داد صلا کردی اجل از بهر داماد
 عروس بیخبر را هم ز هجران قضا میداد ماغر لیک پنهان

[۹۸]

باین اوضاع الحاصل دران لیل بخدمتگاری نوشه بسا خیل
 کمر بستند بر نیل تمنا سرور و سوگ را کرده مشنا
 چو قد افراخت اندر جامه داماد شرر در جامه دان چرخ افتاد
 بسر دستار را بسته چو نوشه فکنده مد عمامه را بگوشه
 حمایل را ز گل کرده چو در بر حمایل کند از بازو دو پیکر
 کمر تا بست آن غافل ز تقدیر میان منطقه بر خست بی دیر

چنین شد آن عروس از حکم و عاب
 بمژده وصل غافل از قضا بود
 بصورت گر نه شد مژگان خس منیع
 برو مشاطه غمهای مکنون
 بمو زد شانهاش از پنجه حور
 بفرق از افتراق وصل دلدار
 ز نیل داغ و سعه زد بر ابرو
 بدادش غازه بر رخسار زان رنگ
 بدست و پا حنائی کردش اما
 بر و دوشش بکسوتهای سرغوب
 بگوناگون حلی آن حور را
 شده هر هفت تا در حجله ناز
 مرتب گشت بزم سخت دلخواه
 نه دانسته کسی کز این طرب باز
 بلی در پرده هر کار پنهان
 شده آراسته بس محفل طوی
 یکی در رقص شادی با فرح یار
 یکی را دیدن داماد مقصود
 دهل زن داشته آهنگ پر سور
 صدای نای میزد آن ترنم
 مقامات آشنایان مسرت
 باهنگی شده مطرب نوا سنج
 لب نای بصوت عاشقانه
 مهیا جلوه را در پیش این شاب
 بریدن را شده چون چشم موجود
 بچشمانش نیارستی ز کس منع
 پی تزئین رسید از حکم بیچون
 که از یارش نماید زود مهجور
 عجب آرایشی داد آن ستمگار
 چنین پر سمره کرده دیده او
 که آخر شد نشان سیلی ننگ
 چه خواهد رنگ بستن روز فردا
 ندانم بر چه روز آراستش خوب
 شده القصه حسن خوش مشنا
 ندانسته چه از پرده شود باز
 ز باطن کس نه بوده لیکن آگاه
 چه ماتم را قضا سازد گهی تاز
 بجز حق کس نداند حال را هان
 طرب را گشت گوی زوجه و شوی
 یکی بهر تماشا گشت سیار
 بی دیدن عروش هم سري بود
 که می کرده غم ایام را دور
 که میکرد از قلوب خسته غم گم
 بزرگ و کوچک اندر برگ بهجت
 که از دلها زدودی پاک هر رنج
 طرب را زد صلا خانه به خانه

چنان شد گرم بازار تماشا که زاهد از زهدات گفت حاشا
[۹۹]

ز بس پر فرح بوده کوی و برزن بهرخ افتاده هر مردی و هر زن
ز مستی سرور و نشئه فرح بهر یک حالتی رو داد نوطرح
دران مستی بخویش و آشنایان رسید از خرمی احوال شایان
بهر خاطر که از غم بار بد بس نوا دادش فرح چون بار بد بس
قضا پنهان مگر در خیل سیار همی زد نغمه بنهفته بر تار
که آخر این سرور و سوگ آما چه می زاید شب اندر بهر فردا
قدر هم داشت با آهنگ خود ساز کزین پرده چه گردد پرده زن باز
غرض داماد را بردند زان سان چو در دار عروس هجر سامان
اجل در راه استقبال او کرد بمنّت آن شبش مهلت دگر کرد
مروت می ندانست آنکه یک بار کند اندر دو مشتاق آنچنان کار
که بی دیدن زهم گردند پدرود وصال شان فتد بر روز موعود
قضا از بهر عقد آن دو مهجور بساعت آمده در محفل سور
بشرط وصل آخر صیغه خوانده اجل بهر وکالت تیز رانده
ز بی مهری گردون مهر بستند سرور و سوگ چون آنجا نشستند
معجل زان برات عدت افتاد کزان سردست زوجه یافت معتاد
ازان تزویج کزدست قضا شد دو شاهد خوش ز تسلیم و رضا شد
چو شد دلخواه ظاهر آن همه کار جوان را اندرون بردند یک بار
درون یک محفلی بود از پریزاد که هوش از دیدنش سی رفت بر باد
چه گویم وصف آن محفل که آخر زند فردا قیامت زو همی سر
غرض تمهید محشر هوش فرماست والا نه درینجا گفتگو هست
بخیل مهوشان حور طلعت چو نوشه یافت جا بر صدر عزت

برو دادند جلوه دلبرش را چه دلبر پاره‌امه یا که بیضا
 فلک اندر رقابت سعی کرده که آن شب را بپایان زود برده
 شده تا حجله اندر زوجه و شوی مگر چوگان برد ره جانب گوی
 شود آن گوی سیمین یار چوگان که مرجان را کند میدان جولان
 نه سفته دُر بموجب از قضا هستی بساط جوهری شب شده طئی
 کنار و بوس ناکرده بدلخواه سحر زد بانگ بیرون شوبان ماه
 سحر زد راه کام زهره و مه گیرسته شب‌نم از این غصه ناگه
 دریده صبح صادق جامه برتن که آگه بوده از آینده شیون
 جوان دل بسته از بس سینه صافی که آینده شبش سازد تلافی
 [۱۰۰]

باطعام عزیزان که اوست معمول ز کار فرح غافل گشته مشغول
 قضا را فجائاً آن ماه رو را گل امید دل ناکرده بورا
 در آن حالت که حجره دیده واداشت زبان حال گرم این دعا داشت
 که یارب کی شود نازش بدلدار کنار اندر کنار و رخ برخسار
 اجل برده بمهمانی علی‌الغور بداد خستگان ناکرده خود غور
 ستمهای اجل را کس چه گوید چو کس یارا ندارد پس که گوید
 نشان دلفگاری داغداری زمین بر لاله روید هر بهاری
 چه شب رفت و چه در روز آمده‌آه بگشته این الم خلقي به ناگاه
 شده روز عروسی روز ماتم زده آن بزم سوری سوگ برهم
 همه اسباب شادی صرف غم شد ز نغمه عیش پیدا حرف غم شد
 همه اسباب شادی آه شد لوت شده آن تخت دامادیش تابوت
 فلک نیلی قبا شد اندرین غم ازین بار گران پشتش شده خم
 تب‌اندوه خور را زد به هجران چو تفتیده ز ماتم گشته بریان

مگر خیاطِ فطرت را نه دل سوخت
که بجای جامه شادی کفن دوخت
شب غسل زفاف آن سمن بر
عوض باغسل موت از حکم داور
لحد شد حجله دامادی او
مبدل شد به سوگی شادی او
چرا یارب به دامادی رسیده
که یک مو برگ دامادی ندیده
کنم فرض او شده در راحت آباد
ز دست نو عروس آیا چه افتاد
که ناچیده گل از باغ تمنا
خزان گل شدش هجر دل آرا
درین بیداد نالان خلقی از غم
شده هر حلقه حلقه بهر ماتم
خرد بیتاب گشت و هوش گم شد
قیامت شد، مسم شد، اشتلم شد
عروس خسته ناکام یک بار
بجای غازه رخ را کرده افکار
زر مسکوک دارالضرب آلام
که داغ هجر باشد مرورا نام
بهر سوئی که از اندوه بشتافت
ز گردون بر سبیل رونما یافت

[۱۰۱]

پیشانی کرد بر رو مو چو سنبیل
به تن جامه قبا بنمود چون گل
سمن گردید سوسن غنچه شد گل
چو حنظل تلخ گشته کاسه مل
مقام عیش گشته پرده سوگ
نواهای الم گردیده هر کوک
شده روز عروسی روز ماتم
جهان در دیده روزی همچو کس کم
لحد خمیازه دیده از چنین مرگ
فشار قبر پر افشرد دندان
مریزاد این چنین نخلی که از برگ
بدندان از تحسّر برد دندان
بدیدنهای مرگ این وتیره
دل گور است در هر ارض تیره
شب دیگر بجای شمع عشرت
نموده نخل ماتم گل به حسرت
شده ماتم سراکا شانه سور
بجای نغمه نوحه خاست بر فور
چرا بندد کسی دل بر تنعم
که باشد در تنعم صورت غم
پدر مادر ز فقدان چنین پور
میان زندگی رفتند در گور

گراینجا گشت از هم فصل ایشان بمحشر اوفاده وصل ایشان
عجب نزدیک شد وصل دوم جزون عروس از انتظارش گشت دل خون
نه تنها بر عروس این ابتلا رفت که هر کس آن بدیده از الم تفت
عجب شوری زده سر از در و بام قضا خود شد رضا بر خورد آلام
نباشد چاره با تقدیر حق چون صبوری شد دوی قلب سجزون
درین دار غم آما این چنین رنگ چو غنچه ساخته دلها بسی تنگ
یکی دیده عروس خسته دل را به نار تفته هجران مضمحل را
نه چیده گل ز باغ وصل دلخواه خزانی گشته از تقدیر ناگاه
به عبرت دیده را شبنم فشان کرد برشته دل ز غم آتش نشان کرد
یکی آن موت بی هنگام دیده گریبان صبوری را دریده
چو جعد تار تار زوجه ناکام شده آشفته خاطر خاص و هم عام
ز نیرنگ قضا این بوالعجب کار بماند یادگار دهرها زار
خوشا دیده که این احوال دیده ز عبرت ساتگینی خوش کشیده
بهر حالت رضا گشته قضا را کدر تا در دل فرحت فضا را
نه گرد بسته دل بر سور ایام که دارد سور باخود سوگ مادام
تو "قانع" خویشتن را سازان جمع که دل را ازدوئی سازند خوش قمع
یکی دانند شدت را ز خارا رضا کردند دیده هر قضا را
که تا دانی بهانی شاد در دهر بدل گردد بشریت بر لبیت زهر
بود اینها همه فیض قناعت کنون داری بحمد الله مسرت

بس است حجت یقیناً عز من قمع
دگر از بهر حذرش ذل من طمع

مثنوی

محبت نامه

سزاوارر ثناست آن خداوند که دلها را بدلها داد پیوند
محبت را پدید آورده از خویش کزان دلهای عشاقش بود ریش
به مجنون در رخِ لیلی نموده اگرچه خویشتن مقصود بوده
نه بوده غیر مجنون کام لیلی چه شد گر بود او بدنام لیلی
میانِ وامق و عذرا دوئی چیست که غیر از عشق در ما بین آن نیست
محبت در دوتن چون کرد ماوا دوئی شد از میان گشتند تنها
یک از اعجاز عشقست ای سخن منج که بیش از عاشقست معشوق در رنج
نیاز و ناز گر ظاهر دو حرف است ولی این را ازان خالی نه ظرف است
چو در باطن محبت صادق آید هم از معشوق رنگِ عاشق آید

مرآن را کش نهی معشوق نسبت دم اش از عاشقی دارد مصیبت

بی تصدیقت از گفتار قانع

ترا بس این حکایت بی موانع

شبی در محفلی پروانه و شمع بهم کردند اندر عاشقی طمع
 بگفت این دعوی عشقت مرا راست که سوز او تنم را جملگی کاست
 علم در جانفگاری کس چو من نیست میان گریه شبهایم غرض چیست
 بیک پا ایستاده جان سپارم نشستن نیست غیر از مرگ کارم
 بمن دادند خوبان آشنائی که دارد دوستیم روشنائی
 بمن گویند راز خویش عشاق بود سوزم فروغی پیش عشاق
 سمندر مشربم در آتش شوق مرا جز سوختن نبود دگر ذوق
 سراپا شعله عشق است جانم شرر بار است در هر جا زبانم
 شود گل از زبانم نغمه عشق که کار است برتن من زخمه عشق
 سرود عاشقانه می سرایم اگر سوزم و گر سازم بجایم

نه گردد گرم محفل جز وجودم

معطر مغزها گردد ز دودم

چو بشنید این سخن پروانه محزون کشیده آه سرد از دل چو مجنون
 ز بس ناخن زدش در دل چنین قال به داده پاسخ شمع از سر حال
 ترا بر یک شرار این جمله نازش که مجبوری برای سوز و سازش
 بسوز عاشقی و عشق بسته چه لافی پیش روی این شکسته
 نباشد سوزکت سوزند مردم عبت گشتی در این پندار سرگم
 چه عشقت این که بر خود بسته داری که اندر حسرتش دل خسته داری

رسد چون بر سر تو یک شراری	نه ندیدم چون تو دیگر اشکباری
همیشه گریه ات نه از دل آمد	که این خاصیت اندر گل آمد
دم کازت فزاید روشنائی	بصر صبری ار رخ بر کشائی
مرا سوز نهان دادند اول	که نبود مرا از سوز منهل
زنم بر بی محرک در ته نار	نه چون تو مردمانم زد بدین کار
تو جان افگاری و من جان نثارم	نکو روشن بود فرقی که دارم
منم موسی طور عشق بازی	زبانم را ولی نبود درازی
شوم خاکستر و کس نیست آگاه	نیم من شهره دوست ای دوست بالله
اگر صبر صبر بگیرد جمله عالم	مرا در سوز نبود ذره کم
غریب آشیان و بی نشانم	چو "قانع" عشق ورز بی زبانم
ندارد عشق چون من آشنائی	ز "قانع" پرس سوزم را بهائی
منم از دوستی دیر محبت	چو "قانع" کرده ام سیر محبت
سمند رخاصه توصیف مذمت راست	گواه دعویم "قانع" بس اینجاست

رسید اینجا چو حرف عاشقانه

سخن بر لب شده آتش زبانه

قلم سر سوخته در دست تحریر	شرر زاری شده دامانِ تقریر
الهی آتش عشقی به جانم	که رمز مشرب پروانه خوانم
حدیث عاشقی از بسکه شیرین است	کنون در حرف عشقم دیگر آئین است
ز آثار بدیع عشق از خاک	گل آید جامه خونین سینه صد چاک
اگر در باغ بینی در ته راغ	بود لاله بدل چاک و جگر داغ
بنر گس چشم خوبی کرده جادو	که مدهوشست و دل خسته لب جو
چمن را گر بهار کوکنا راست	صف عشاق کوئی سر بدار است

اگر دارد گل زنبق سفیدی به یمن عشق میدارد سعیدی
 ازان رو، ده زبان اندوخت سوسن که رمز عاشقی گوید بگشن
 گل صد برگ باشد دلفگاری که از لخت جگر دارد بهاری
 شب شب و از انست راحت افزا که با عشاق شب خیزاست هرجا
 سروری نیست بر سوری بجز نام که اندر عاشقی زد بیشتر گام
 بهر رنگی و هر بوئی که بینی گلی از گلبن مقصود چینی
 نگه کن سوی خیری و رخ او که زد در جاننش آتش عشق هرسو
 ز بس شد ختم اندر سوز خطمی همیشه سرخ باشد روز خطمی
 نظر بر جانب بابونه کردن حرامست اول از غم بونه کردن
 به نافرمانست دود آه و حسرت بر لاله شرر زار مصیبت
 بسوی جوزی هر کس نظر کرد بچهره زردیش دو دیده تر کرد
 سفید و زرد و سرخ عباس از چیست چو اندر عاشقی دارد نکوزیست
 گل شاهی که دارد کج کلاهی بسی در عاشقی - - تباهی
 چرا همواره باشد بید لرزان برای چیست زینسان عشق پیچان
 تقاضای محبت همچو افتاد که هرسر بر سر یک نشه دل داد
 پریشانی منبل بی تملق بود در باغ آثار تعشق
 اگر سرواست و گرشمشاد در باغ بگویم راست دارد مینه پرداغ
 چنار از پنجه پر زور اخلاص همی دارد ته سر شور اخلاص
 چو برده درد سر در عشق اول گهی زرد است و گاهی سرخ صندل
 بگشن از سوار و تا پیاده بر اه عاشقی بگرفت جاده
 نوای بلبل و قمری نیوشید پس آنکه در محبت گرم جوشید
 چو دارد عشق در محنت هزاران ز سبزه پرس حال دل فگار
 تدرو و فاخته کوکو زنان چه بطوف باغ از هرسو دوان چه

نیوشی گر زبان خنده گل نه باشد جز بحرف عشق بلبل
 زشاخ ارغوان گل کرده این حرف که هر چیزی بود از عشق پُر ظرف
 گل رعنا اگر دارد دو رنگی ز عشقش حاصل آمد شوخ و شنگی
 کوئل از تاب عشق آنسان جگر ریش که دارد نغمه از سامان صد کیش
 پیپها با زبان حال گوید خوشا عاشق که راه صبر پوید
 چنان در هد هد این آتش بر افروخت که دودش صورت تاجی بسردوخت
 گل نیلوفر از مهر کسی مست که آب اندر میان نار بنشست
 ز شبم کن قیاس عشق در آن که چون پوید ره خورشید تابان
 ز دره کم مباحش ای مایه هوش که خود خاکست بامهرست همدوش
 بهار از نشه عشق کسی مست خزان هم زین میست سرشار پیوست
 سحاب از سوز او یک چشم گریان کف خورشید زین اندوه لرزان

حکایت از زبان بلبل و گل

درین اوراق میدارد تجمل

شبی در باغ بودم پیش ازین حال نیوشیدم همی هر سوز اقوال
 بگفتم اندرین خلوت که باشد که حرف او دلم را می خراشد
 سحر گاهی شدم بیدار از شور نظر بر گلبنی افتاده از دور
 بدیدم بلبل بر شاخ گل مست که با گل نقش سوز عشق می بست
 خرامان جانب گلبن رسیدم دمی بر خاک حسرت می طیدم
 که حرف عاشقان حسرت فزاید خصوصاً پیش معشوق ار بیاید
 غرض گویی شدم آن دم سراپا که تا فهمم زبان بی زبان را
 شنیدم بلبل از اندوه می گفت تو گوئی گوهر اسرار می سفت
 نه گفتن بوده آن گفتن چودانی نه خواندن بوده آن خواندن چودانی

زبان در حرف و سینه چاک حسرت	بلب آه و بدل داغ مصیبت
که بویش غنچه دل می کند تنگ	مرا عشقی است با تو ای همه رنگ
حدیث از کتاب خویش خوانم	گر از سیاره دل حرف رانم
قبولم گر نه سازی شهر منصف	تو گر باور نداری دهر منصف
ببوی تو چو مجنونم چو مجنون	تمامی سال گرد دشت و هامون
چرا نبود ترا میل هزاران	دوروزی کش جهان خواند بهاران
که نبود مطلبم اندر چمن غیر	نه بینی عاشق خود همچو من غیر
عیارم من چو سیم بی غش عشق	مرا پا شعله ام از آتش عشق
که چونست حال من در عشق تو چون	بین بر خاک ساریهای محزون
عدم اندر شمیمت می شنیدم	درون بیضه نامت را شنیدم
ز راه دور پوئیدم براهت	بسی خار جفا دیدم براهت
زنم خود را بدام از بهر دیدار	ترا چون باغبان آرد ببازار
کشائی گر درونم هست پر ریش	مدانم لحظه غافل از غم خویش

هنوزش بوده بر لب لفظ بسیار

که گل زد خنده و گفتش به انکار

بفرض ار کس نباشد تنگ آرد	ازین لافت که خود معنی ندارد
که سرتا پا همه اندر شرارم	صفات عاشقی من راست دارم
مبین بر رنگ و بویم ای ستمناک	بین بر جامه خونین و دل چاک
بغیر از آنکه چون من خسته جانست	که جا عاشق سلامت در جهانست
مرا در نار می باشد فشردن	بجرم خنده بی جای کردن
که می گیریم ز سوز عاشقی زار	مخوان شبنم سحرگاهم برخسار
شوم چون نوجوان از حال پاشم	بطفلی غنچه دل تنگ باشم

به پیری برگ برگم در ته خاک بدینسان بگذرد احوال غمناک
 گریبان چاک من پر عیان است نه رنگست این مگر آتش بجانست
 نظر کن برگ برگم را بیک رنگ ترا هر لحظه می بینم صد آهنگ
 مرا الخت جگر گردیده است جمع برویم نیست شبی که داندم
 چنان مصروف عشقم اندر این باغ که لاله برده از رشکم بدل داغ
 خجل نرگس بچشم عاشقیم پریشان منبل ست از صادقیم
 زبان سوسن از آن بر قفا شد که اندر شکوهام هرزه درآشد
 مرا صد برگ باشد شاهد حال گهی انکار بر تصدیق این قال

اگر رفتن ترا بر اوست مانع

بکن تحقیق این دعوی به "قانع"

درینجا آن سخن پرداز بی لب بحرف خویشم افکنده ته تب
 چنان در شورش افکنده دلم را که آب اشک لا کرده گم را
 دمی از خویش نا بودم خبردار سراپا گشتم از اندوه پُر خار
 قلم را پای تحریر از در افتاد مرکب را روانی از سر افتاد
 شده کاغذ بدستم غنچه‌گی ظرف پریده معنیم چون رنگ از ظرف
 الهی حرمت خواری بلبل سبق ما را دره از سیپاره گل
 که آرم سر برون از چاک سینه زخم خنده سر احوال دینه

همی تا بم دگر گوش سخن را

کسستم تار طنبور کهن را

(۱)

مغنی تا براه عشق زد چنگ بریزد از رخ هر پارسا رنگ

(۲)

شود امروز تودی نزدِ عاقل شوی گر از مقامِ عشق غافل

(۳)

دلی کان ره نزدِ بر جانبِ عشق اگر هم پاک باشد هست در فسق

(۵)

(۴)

خورد آن کس که دارد زین شفا دار بیاسِ صحبتش عالم کند کار

(۶)

هراس و بیم اینجا ره نه دارد اگر دارد کسی ابله نه دارد

(۷)

چوشامِ عاشقان عالم بد آهنگ همان به کم زنم بر چنگ خود چنگ

(۸)

اگر زاهد نمود این کار را بد به لله و الله این ره بد نگردد

(۹)

اگر نبود سری را گامِ این راه بود آمده اندر راهِ وی چاه

(۱۰)

گر این ست راه محبوبانست در پیش بهر کوچه رباید خاطرت بیش

زند این بحر موجی جان و تیره شوی گر آشنا ای مردِ خیره

(۱۱)

بها گرهی شده در جانِ گوهر ازان روکش بود از عشق اخگر

(۱۲)

گروهی که ز مد ماتند دایم برای عشق دارند پایِ قایم

(۱۳)

منه زنهار در افعالِ کوسر بیوئی گر تو راه عشق اکثر

(۲) توژی (۳) کانه (۴) کداره (۵) بیاس (۶) بهیم (۷) شام

(۸) بلاول (۹) سری راگ (۱۰) گوجری (۱۱) بها کره

(۱۲) مدمات (۱۳) مالکوس

(۱۳)

چو مارو نه براه عشق یک بار که بر آسان وتیره باشدت بار

(۱۵) (۱۶)

به کلی آن او شو باش ایمن ز سرچنگ زمان ای صاحب فن

(۱۷) (۱۸)

نمایم بر ملا راهی به ایما که مو دارد زبان لاف آن جا

(۱۹) (۲۰)

ادا نسا آشنای این تکلم بهی رونه دهدش ذوق تعلم

(۲۱) (۲۲)

برد آرام کلی شور تقریر ز کوری وارهد گر شخص تحریر

(۲۳)

رباب آما ورید خویش کن صاف که مطلوبت دهد هر گوشه آواز

زعود عشقت ار بود در دماغ است کفّت پسر گل همیشه از ایاغ است

کنند لاچار راه راست ز این رود اگر دارد سر اندوه او دود

ازین جو خوش سبق دارد ز بربط که چنگ زهره پیشش می کشد خط

اگر قانون عشق است در کف تو مه و خورشید می باشد دف تو

میان باغ بشنو صوت مینا

که باشد تر زبان در جوی سینا

بیا ماقی دم آب مروت که از زهاد اندودیم نفرت

(۱۳) مارو (۱۵) کلیان (۱۶) ایمن (۱۷) ملار (۱۸) کمود

(۱۹) ادانه (۲۰) بهیرون (۲۱) رام کلی (۲۲) کوری

(۲۳) اسوری

نقاب‌ی برکش از آن بکرِ مستور که اندر حجلهٔ خم است مجبور
ازان آتش که دارد روشنائی مرا آبِ رخِ عشرت فزائی

ترحم بر سر این نو عذب کن

دمی جفتم بان دختِ عنب کن

قصاید

۱ - قصیده در نعت حضرت محمد مصطفی

یوسفِ مهر چو گردید شهِ مصرِ حمل
حوت همچون دل اخوان شده از رشک اضل
شب شده بر صفتِ مدت هجران اقصا
روز گشته چو تمنایِ سرائیل اطول
می شود بیتِ حزن بعد ازین دارِ سرور
دهر در رنگِ زلیخا بشود باز اجمل
بویِ پیراهنِ گل تا که صبا فاش کند
چشمِ یعقوبیِ نرگس فکند خار سبیل
گشته هر هفت چو کنعان چمن از سرنو
نبود از حیلِ درو پایِ خزان را مدخل

بهر اطفالِ ریاحینِ تفننِ گاهی
 کرده ترتیبِ بهار از همه دشت و جبل
 گرگِ آلامِ زندِ جامه بخونِ نکبت
 عیش چون نافه کشاید بهارِ اعدل
 ژنده بافانِ چمن دیده شکوهِ گلشن
 سجده گل بکنند از سر تعظیم و امل
 گل چه و گلشن که آنکه بدین رتبه بود
 گلشنِ مدح و گلِ نعتِ نبی مرسل
 مظهرِ ذاتِ خدا واسطه خلقِ بشر
 مهبطِ روحِ امین، ناسخِ ادیان و ملل
 زینتِ عرش و سما قیمت و قدرِ کونین
 جامعِ اوصافِ هدلی، قانعِ بغیانِ ضلل
 آیه رحمتِ حق، فاتحه بابِ فتوح
 سرورِ کونِ سکان، شاهِ شهان میرِ اجل
 لا مکان سیر، گرامی حسب و پاک نسب
 واقفِ علمِ ابد، محرمِ اسرارِ ازل
 صدرِ آرایِ رسل، شاهِ سریرِ لولاک
 قوتِ بازوی، تقدیر و امیرِ اجزل
 مدنی و قرشی، مکی و میرِ کونین
 سیدِ یثرب و بطحی و امیری اعدل
 مرکزِ دائره قدرتِ پاکِ متعال
 ابتدایِ همه و رکن و مدارِ اول

احمد مرسل و سردارِ رسل شافعِ خلق
 مشفقِ اکرم و محبوبِ خدا عزوجل
 کاشفِ جمله کرب، ماحیِ آثارِ الم
 کافیِ کلِ مهم، شافیِ اسقام و غلل
 موصلِ راهِ خدا، موجدِ انواعِ مداد
 فارقِ ذاتِ خداوندِ تعالی ز هبل
 مدره درگاه و گلِ مرسبدِ دست خدا
 قابِ قوسینِ قرابت، شهِ کرمی - محل
 آنکه در نعتش سر میزند از صدق و صفا
 مطلعی چون دل احبابِ بری از غش و غل

* *

ای بذات احد از قدرت بیچون ز اول
 آمدی واحد با میم سر ملک و ملل
 قدرِ قدر تو نداند بجز از حق کسی
 عرش تا فرش بمقدار ازانست اقل
 بویِ خلق تو رسد بر گلِ خورشید اگر
 غنچکی را بکند واسطهٔ قرب محل
 غیر دینت بجهان لا یتجزی جزئی ست
 که بقولِ حکما یافته نام مبطل
 گاه جولانِ براقِ تو زمین از سرِ فخر
 جامهٔ کهنهٔ خود ساخته با عرش بدل

شبِ امیری چو شدی جانب افلاک روان
 مَرَحِبا گو ملک از عرش شده سوي اسفل
 در مکانی که مکان می نتوان گفت ترا
 با خدا دوش بدوش آمده و دست بغل
 صل یا رب علي روح نبي الاطهر
 سلم الله علي مرقد ختم المرسل
 سگِ درگاه ترا قبله حاجات شمرد
 "قانع" آن بنده آزاد بري از غش و غل
 جز بدرگاه تو ملجا و ندارد ماوی
 نبودش در دو جهان غیر در تو منهل
 دارد از لطف ته پیوسته امید محکم
 رشنه بندگیت حبل متینی ز امل
 نه کنی تا بدم مرگ بدونان محتاج
 روز محشر نگذاری ز شفاعت مهمل
 تا که از ثابت و سیاره بود زیب سما
 تا که در مرتع افلاک بود جدی و حمل
 دوست احباب تو در رتبه بود روز افزون
 دشمن امت پاک تو بود خوار و اضل

۲- قصیده در نعت حضرت محمد مصطفی

(و مدح چهار یار و ائمه اطهار)

... ..

... که کرده نمود لاله احمرش

... ..

بندد فلک پرچمِ وی چشمِ اخترش

پابند گوشها لمن الملک را صدا

خوانند کنت کنز بنامِ مطهرش

از لا کنند عیار زرِ خامِ قلب را

... رسد بشفا جانِ لاغرش

هر معنی 'فنا' سخن مختصر کند
 ریزد ز دیده آب بجوی 'معنبرش'
 عشق کدام؟ حسن که؟ 'قانع' بشرح گو
 عشق اله و حسن حبیب پیمبرش
 عشق و چه عشق، عشق احد پرتو ازل
 عشق و چه عشق، عشق خدائی 'اکبرش'
 حسن و چه حسن، حسن ابد را نمود خاص
 حسن و چه حسن، وحدت ذاتی 'پیکرش'
 ذاتی چه ذات، ذات احد را نمونه ای
 ترتیب یافت کادم خاکی ز عنبرش

• روزی که شد ظهور لوای مظفرش
 وان دم که در دمید شمیم معنبرش
 اعلام کفر گشت نگون قلع خصم شد
 اسلام آشکار شد از ذات اطهرش
 دریای وحدت آمده در جوش و موج زد
 زبید بگوشواره اسلام زیورش
 ذات نبی بذات احد اتحاد داشت
 زان یافت نام احمد، ذات مطهرش
 میم سلوک محمّدت او را نمونه ای
 دال دوام دال پیاپی در آخرش

سردارِ جمله مرسل، آن هاشمی نژاد
 که برگزیده قادرِ قیوم اکبرش
 آدم سبق ز علمِ اسما چو یاد کرد
 نامِ نبی ز جمله آن بود یاورش
 آن دم که نوح کشتی خود را ببحر زد
 تذکارِ نامِ نامی او بود رهبرش
 ز این اسم وارheid ز طوفان و موج او
 بر کوهِ جودی آمد و افتاد لنگرش
 حق داده در ولایِ نبی اختصاصِ خاص
 در اتبلا چو آمده ایثوب صابرش
 از آبِ رحمتی که ز جویِ نبی چکید
 گلشن شده برویِ براهیم آذرش
 بر طور بود پرتوی از نورِ وی عیان
 روزی که موسی آمده و گشت زائرش
 حیوان چه حبِ خالص و ظلماتِ راه او
 الیاس و خضر راهبرانِ سکندرش
 عیسی که مرده را بنفس زنده مینمود
 قم بود ذکر ترجمه نامِ پیمبرش
 پیش از وجودِ عالم و آدم بقرنها
 بر عرش بود نقشِ صفاتِ مطهرش
 آن دم که شد خطابِ کن از حضرتِ صمد
 روزی که خواست معرفتِ خویش خاطرش

آندم که پرورید گلِ آدم از کرم
 در ساعتی که گشته مر کتب عناصرش
 او بود در خزینهٔ اسرار مخفی
 اندر پرندِ نور بتسبیح شاگردش
 زان پس نمود نقل در اصلاب بی‌شمار
 در ارضِ مکه کرد بتخصیص ظاهرش
 تا اول و اواخر باشد ز کل رسل
 ختم‌الرسل بخوانده نموده در آخرش
 چون استوای شمس کمالِ ظهورِ اوست
 نافِ زمین پدید شد انوار باهرش

* *

خورشید در خطوطِ شعاعی ست ناظرش
 داغِ جبینِ مهر اثرِ بندگی درش
 دولاَبِ چرخ آبکشِ بوستانِ او
 کز محورش بود بمیانِ چوبِ محورش
 هر صبح دانه پاشیِ اختر بکشتِ اوست
 هر شام میدمد ز شفق لاله احمرش
 نخلی که از ریاضِ جنان ست تخمِ او
 هنگام میلِ خاطرِ اشرف دهد برش
 جن و ملک بزیرِ لوایش بپا دوان
 تنها نه ز انس بود شکوهِ معسکرش

بر قلع دشمنی که نمود اهتمام خاص
 گر کوه بود موم شد از ضرب خنجرش
 سرهای سروران بحرامت برند فیض
 آنجا که خیمه نصب کند چرخ ناصرش
 گل کرد آتش عجم از آب تیغ تیز
 از روم ریخت دبدبه نام اصرش
 شد تیره روزگار حبش در زمان او
 از حدت شعاع سنان مظفرش
 در زنگ نکبت آمده صمصام زنگیان
 متروک شد ز ترک نمود دلاورش
 تا آنکه در گرفت جهان روشنی دین
 از شعله تجلی خورشید خاورش
 آن سرفراز کرده ایزد که از ازل
 بودند علویان همه مشتاق مظهرش
 مسند نشین بارگه احترام حق
 خلوت نشین پرده سرای مظهرش
 محرم حریم قدس مکین مکان عز
 شاهنشاه دو کون که لولاک افسرش

چون خیمه زد بروی زمین مهر انورش
 ذرات کائنات شدند محو یکسرش

در چرخ دائمی همه افلاک دیده باز
 با آرزوی 'تام بقربانی' سرش
 شاهی که در سواری 'معراج' بر براق
 جبریل با گروه ملک بود لشکرش
 از کهکشان علم بکف چرخ کوزیشت
 وز ماه تیغ بر کمر و بود چاکرش
 ناف زین چو کرد بهل با کمال عز
 ز اقصی گذر نموده همایون طائرش
 بهر لقای 'حق' شب اسری بفرط شوق
 در اولین دریچه چو آمد تگورش
 زد نعل و ماه گشت پدیدار در زمان
 کش روی 'ارض' گشت پر انوار باهرش
 میل صعود داشت چو از همت رفیع
 زان پس برون دویم افتاد منظرش
 بخشیده از عطا به عطارد مداد و کلمک
 دیگر مدام او شده منشی دفترش
 نوبت به زهره تا برسد از کمال شوق
 آمد برقص و جلوه گری کرد در برش
 زد چنگ بر مراد که کارش بساز بود
 همواره ماند زمزمه خوان و ثنا گرش
 وانگاه بر رواق چهارم نهاد پا
 خورشید آفتابه بکف بود چاکرش

کرد اقتباس نور چو ذره به مهر وی
 دیگر نشد تهی ز می کام ساغرش
 و آن دم که در سراق خامس قدم فشرده
 معلوم شد کمال و جلال و توقرش
 مریخ بوده بسته نطاق مثال وی
 والی ترک گشته ز انعام اکبرش
 در منظر ششم چو گذر کرد، علویان
 از شش جهت جمیع بگشتند شاکرش
 برجیس بود مشتري مهر وی که شد .
 قاضی اختران ز جناب مطهرش
 هر هفت کرده زینت افلاک در زمان
 در هفتمین گذرگاه افتاد بسترش
 و آنجا سکون ند کرد تقاضا بلند رفت
 هندوی هند شد ز دل و جان چاکرش
 بر عرش و کرسی آمده خلوت طلب نمود
 وحدت پدید گشت به خلایق اکبرش
 چون موج در محیط یکی گشت و از دوئی
 بگسسته تا بیافته یکتای گوهرش
 زینجا کسی که شرح دهد چون و چند را
 "قانع" قلم شکن که زبان ست قاصرش
 این واقعه چو شائم عالم شد آنکه او
 از روی کینه گشت بتصدیق منکرش

ترقیده جسم و سوخته جان و جگر گداز
بر خنجرِ سموم بماناد خنجرش

از نو بمطعمی بکشایم زبانِ خویش
تا باشد از برایِ عدو خنجرِ زرش

* *

آنجا که عزمِ رزم نماید تناورش
و آنجا که برستیزه بر آید بهادرش

در آشتیِ ست مصلحتِ کارِ خصمِ وی
بر دوستیِ صلاحِ عدویِ سبکسرش

بگرفته شرق و غرب ظهورِ نبوتش
از قاف تا بقاف شده نصبِ منبرش

نورِ صفاتِ حق ز جبینش همی نمود
بوده ز خاورِ صمدی مهرِ انورش

با ذاتِ ایزدی ست قرینِ چون حضورِ وی
خوشحال آن گروه که بودند حاضرش

* *

روزی که شد بسیرِ جنانِ روحِ انورش
و آندم که دید گلشنِ جاویدِ عبهرش

ماندند زو بصدرِ خلافت چهار یار
 هر یک ز روی مرتبه هر چار عنصرش
 ز آنجا ز اول آنکه زبس صرف جان و مال
 گردید ثانی اثنین و یار و یاورش
 بوبکر نامدار که از روی فرط شوق
 گردید نام نامی صدیق اکبرش
 نوبت به ثانی آمد و شد عدل را رواج
 ضرب المثل شده بجهان عدل عمرش
 از خار فتنه رفته زمین کرد صاف و باز
 رونق دگر شده ز کف عهد پرورش
 زان صاحب حیا که سیوم بود در شمار
 فرقان جمع گشت که نگذاشت ابترش
 نورین مصطفی چو بکاشانه اش برفت
 پهلوی بمهر زد ز اثر ماه انورش
 بنواختند نوبت چارم بنام آن که
 بردوش مصطفی شده معراج ظاهرش
 او بُد ز روی لحمک لحمی بیک سرشت
 هم توامان نور نبی هم برادرش
 آندم که مصطفی ز همه قوت آزمود
 او بود یار و یاور در قلع خیبرش
 بنیان اهل ضل و اساس وجود کفر
 شد منهدم ز ضربت شمشیر و خنجرش

از غایتِ شجاعت و بر فطرِ اجتهاد
 جاری شد از لسانِ نبی نام حیدرش
 افزوده است قدرِ شبِ قدر تا که زد
 پهلوی برنگ و رونقِ گیسوی قنبرش
 ما نا که اوست مهرِ خلافت کش از شرف
 بر چارم آسمانِ خلافت بود سرش
 تحویل تا که یافته با نیّرِ نبی
 سعدینِ برجش آمده شبّیر و شبّرش
 طوفانِ فتنه چون زده جوش از تنورِ شام
 شد نوحِ اهل بیتِ نبی نام اصغرش
 از ورطهٔ جهالتِ کس نامدی برون
 هادی دین اگر نشدی علمِ باقرش
 پیرایهٔ شفاعتِ کل حُجبِ آلِ او
 سرمایهٔ نجاتِ تولّی جعفرش
 بر طورِ علمِ موسی کاظم چو شد عیان
 فرعونِ جهل غرق شد از نیلِ خنجرش
 و آن کو که در رصای خدا بود دایما
 مقبولِ درگاهِ حق و گردید دلبرش
 عالم مراد یاب ز جودِ جوادِ او
 کش بود ارضِ تختگاه و مهر افسرش
 از فیضِ بارگاهِ نقی هر که بهره یافت
 پیدا بود ز جبهه اش امدادِ حیدرش

ممدوح روزگار تواند شدن بعلم
 توفیق یافت هر که پی مدح عسکرش
 مائیم منتظر بقدوم شریف آنکه
 عیسی بر آسمان زدل و جانست ناظرش
 مهدی هادی آن شه مالک رقاب دین
 کز غایت کرامت هست ابر افسرش
 خوش دولتی ست حب محمد که از ازل
 هر کس نصیبه یافت بانداز جوهرش
 محروم از ولایش سزای جهنم است
 خواهد کشید معتقد از آب کوثرش
 شکر خدا که مدح سرای نبی شدم
 هستم ز کمترین غلامان و چاکرش
 شاعر نیم ولی ز تولاسی خاص او
 امید وارم آنکه شوم مقبل درش
 خاقانی آنکه سفت در نعت مصطفی
 جامی که بوده است همیشه ثناگرش
 سبیدی که داشت از دل و جان حسب آل او
 وان انوری که بود سر مدح سرورش
 هر یک باعتراف قصورند برده زن
 چنگ من از چه ساز زند حلقه بردرش
 بر دوستی آل علی شیر ره رود
 "قانع" که هست گرم تگ و دوتگاورش

هر چند خشک نیست قلم در بن زبان
لیکن نظر به عجز نمودم موقتاً

صَبَّحُوا عَلَيْهِ مَا طَلَعَ الشَّمْسُ فِي النَّهَارِ
بِرَّ آلٍ وَ بِرَّ صَحَابَةٍ أَخْيَارٍ وَ أَطْهَرِشْ

۳- قصیده در منقبت علمی مرتضی

... ..
... ..

خیلی ز خرد بی خبران دور ز ادراک
دانند دعا هر که دهد سب و شتم را
اوضاع جهان مختلف و دل متشکلت
بهر که کنم مدحت و از بهر که ذم را
احوال چو پیدا مت ز نیرنگی گردون
چون مفت سر خویش به بندیم الم را
هر حرف که شایسته^۱ قال مت که نیوشد
آن به که نهوئیم ره بیش نه کم را

ای دل سرِ خود گیر بران راه که یابی
 یک شارع مستحسن ارباب هم را
 در گوشِ زمانه سخن راست بود تلخ
 آشفته از این بیش مکن زلف رقم را
 کانِ دلِ خود کاو بفکری که نماید
 بی شبه دُرِ ریز رگِ ابرِ قلم را
 باشد که شود حرفِ تو مسموعِ محبتان
 بر زنِ بره منقبتِ شاهِ قدم را
 آن شاهِ فلک جاه که بر دوشِ پیمبر
 خوش رفته ز آرایشِ اصنام حرم را
 آن شاهِ قضا قدر که از زخمِ دو انگشت
 گرداند روانِ سوي درکِ خصمِ دژم را
 آن شاهِ ظفرِ کام که درِ معرکه بدر
 تنها برود از کفِ اضدادِ علم را
 آن شاهِ مسلکِ خیل که در ضربتِ کفار
 سبّابه اعجاز کند تیغِ دو دم را
 آن شاهِ قوی دست که نا دیده حسامش
 زالِ فلک از ترسِ بدزدید شکم را
 آن شاهِ تهمتَن که چو بستی کمرِ کین
 تیغش بنمودی به عدو راهِ عدم را
 حیف است ده دویند ز شه به بشرف بود
 بخشنده اعزاز و شرف ابنِ حکم را

ابر کرمش گر بدهد راتبه فیض
 گرداب دهد کاسه بکف خواهش یم را
 از بحر سخایش چو شود موج هوا گیر
 در چشمه خورشید توان یافته نم را
 نیشان نوالش کند از لحظه ترشح
 دینار بیاید سمک بحر درم را
 آخ نبی و شیر خدا آنکه ز نامش
 هر نقش نگینی است بآن شیر اجم را
 آن را که کند مهر علی عقده کشائی
 چون آب کشاید گره جذر اصم را
 در حب علی هست عیان دولت فیضی
 آگاهی از این راه نشد اهل نقم را
 گردد همگی عرصه ایوان فلک تنگ
 جاهش بدهد عرض اگر خیل و خدم را
 بر طول امل می نه تنیدی سر خود را
 جمشید گرش دید همی فر چشم را
 یا رب که بود غیر علی بعد محمد
 بنموده صمد آنکه پرستنده صنم را
 حقا که شود عین در انظار موالی
 دو نقطه یای علی است تاج قسم را
 ای بحر سخا، کان کرم، ابر ترشح
 مدح تو در ریز کند نوک قلم را

چون تو به نبی کیست دگر یار و معاون
 ای آنکه شرف داد حدوثِ تو قدم را
 میلاد تو چون معبد جن و بشر است پس
 ز این به چه شرف هست دگر بیت حرم را
 با گردِ کفِ پایِ تو سرمه نه زند دم
 بر کویِ تو ترجیح کجا هست ارم را
 از معدلت تست که اندر چمنِ دین
 با دسته گل رفت صبا خارِ ستم را
 در سنگ ز خورشید چسان لعل برد رنگ
 گر غازه برخ نیست بدمت تو کرم را
 مقصود بود ز سزمه منقبت تو
 بر راه حجاز است گر آهنگ نعم را
 پیدا نه شده چون تو گریمی به عرب آنکه
 دریا بقدر داده همه روم و عجم را
 بگرفته فدک از تو و با خلد عوض کرد
 آن شیخ چه خوش باخته سودایِ هرم را
 آن شیرِ خدائی تو که از هیبت جنگت
 زهره ترقد هم بجبین شیر اجم را
 عرفی ست سخن آنکه پی مدح نویسد
 بگزیده درین دهر عدیل تو عدم را
 ای خاک درت بوسه گه جمله خواقین
 کی چون تو بود رتبه بعالم کس و جم را

مانند خور از نور که عالم شده روشن
 فرض آمده است مهر تو اصنافِ امم را
 نقشی نزند صورتِ تکوین به عالم
 حقّا که اگر امر کنی لوح و قلم را
 جاروبِ کفِ مهر شود خطّ شعاعی
 جاء تو در ارضی که بها کرد خیم را
 رضوان بدرِ خلد نمی گشت مجاور
 گر چشم نمی داشت نعیم از تو نعم را
 جائی که شود ربط در اضداد به حکمت
 بی شبهه شبانی بکند گرگ غنم را
 بر طبقِ رضای تو شده رجعتِ خورشید
 حاصل شده در دهر چنین مرتبه کم را
 احبابِ ترا چیست غمِ خصمی گردون
 نامِ تو کند دور همه تلخی سم را
 ای ساقی کوثر به چنان جز تو دگر کیست
 گسترده بر احباب چنان خوانِ کرم را
 ای حیدر کرار بده دادِ محبتان
 کز چرخِ میه کاسه نیابیم ستم را
 شد عمر نیاسوده دلم از غمِ دنیا
 از دامِ سگان به که کشی صیدِ حرم را
 دل را بحقِ آلِ ازین چاه برون کش
 خون رنگِ بین بر رخ من اشکِ ندَم را

مژگان من از اشک ندم بسکه شده سرخ
 افسرده ز روی غضب است خون بقم را
 نه فکر ز دوزخ بودم نه هوس خلد
 عاشق نژاد جز بره دوست قدم را
 بنما ره گلزار نجف تا که کنم سیر
 آن کوی فلک مرتبه رشک ارم را
 نبود شرفی بیه ز غلامی علی شیر
 "قانع" چه شماری توصفات اب و عم را
 در ملک سخن بی نسقی کرد مرا گم
 دارم ز مداد و قلم ار کوس و علم را
 از خط شعاعی بدمد شعر منیری
 بر صفحه خورشید برانم چون قلم را
 گر خضر طریقت شودم حرف عجب نیست
 چون چشمه حیوان ست روان جوی رقم را
 باشد سخنم چون سخن "عرفی" شیراز
 "اینک بشهادت طلیم لوح و قلم را"
 من بنده شاه عربم گرچه به هندم
 از ما ست دعا جمله صناید عجم را
 بس کن ز سخن ای سخن آرای خرد ور
 غواص گهر جو ندهد طول دودم را
 آهسته زن این نغمه بآهنگ ولی زانکه
 این جا چه کند زیر، و کجا طاقت بم را

مشتاب دلیوانه که در منقبتِ شاه
 خوف است چو بی رابطه رانند قلم را
 اکنون بدعا می سزدم ختم سخن زانکه
 نگرفته بکاسه کسی اندازهٔ یم را

یا رب به محبتانِ علی بخش همه جرم
 تا امن ز صیِّاد بود صیدِ حرم را

۴- قصیده در منقبت علمی مرتضی

دارم مدام تا که بود انور آفتاب
در سینه نور مهر چو در خاور آفتاب
مهری نه مهر جامه^۱ جاه و کلاه^۲ فخر
مهری که گرمه است فداش ست در آفتاب
زان مهر چون فند بدل چرخ ذره ای
شک نیست همچو من به تپ افتد گر آفتاب
زان مهر گشت چرخ منور بنور مهر
زان مهر شد میان فلک انور آفتاب
زان مهر اقتباس کنند اختران علو
زان مهر می کشد قدح^۳ کوثر آفتاب

زان مهر بر فزوده کرامات قدسیان
 زان مهر در سپهر شده دلبر آفتاب
 زان مهر ذره‌ای رسد از ارض را بکف
 انوار گدیه میکند از هر در آفتاب
 زان مهر سایه‌ای بسر کوه تاب داد
 در سنگ زان اثر به نهد گوهر آفتاب
 زان مهر شد میان نباتات یک شعاع
 بر شاخ سبز بسته گل احمر آفتاب
 زان مهر یافته چو یگان نفحه بهار
 در جام لاله ریخته مشک تر آفتاب
 بنهفته درد دوست دلم از عیون غیر
 خفّاش را بیه است نه بیند در آفتاب
 لیلی غم بحجله سر است در دلم
 چون شب که باشدش بسیه چادر آفتاب
 تا مطلع ستاره آلام شد دلم
 شبها بمنقل فلک است اخگر آفتاب
 از سرد مهربی فلکم بس پناه عشق
 در دش پسنده طبع چو در آذر آفتاب
 داغی که گل کند بسر از مهر آن نگار
 گویا کشیده است ز مشرق سر آفتاب
 گر این چنین بخاک برم مهر آن نگار
 ترسم بر روز حشر چه آید بر آفتاب

از تابِ سوزِ داغِ درونِ ستم کشم
 افتد بر ارض چرخ زنان مضطر آفتاب
 دل نیست آنکه یافته در سینه ام مقام
 مهرِ شهی ست که بُودش چاکر آفتاب
 شاهی سپهرِ کوکبه و عرش اعتلا
 کز نورِ مهرِ او شده است انور آفتاب
 شاهی مسلکِ سپاه که از فیضِ مهرِ او
 بر سر زده بچرخ ز نورِ افسر آفتاب
 شاهی ستاره جیش که در کینِ خصم او
 بر چرخِ سپهر زده خنجر آفتاب
 شاهی که بهرِ گدیه انوارِ انتعاش
 دارد مدام بر کفِ خود ساغر آفتاب
 شاهی که رفعتش زده خرگه ز عرش بر
 از بهرِ سیرِ اوست کهین منظر آفتاب
 شاهی که ماه را بنوازد به مهر اگر
 خفتاش را رسد که بنازد بر آفتاب
 انشای مدحِ او چو کند بر فلک دبیر
 کرد از خطِ شعاعِ بکفِ مسطر آفتاب
 زان نغمه ای که زهره زده در مدیحِ او
 افکند بیخودی همه رعشه در آفتاب
 تا آفتابچی در او بُود فلک
 هر هفت ساخته بختی زر آفتاب

بهرام تیغ آخته بر قتلِ خصمِ وی
 زان داده است جاش ز خود برتر آفتاب
 تا مشتری بمهر خریدارِ لطفِ اوست
 هر بامداد نذرِ وی آرد زر آفتاب
 کیوان چو پاسبانِ درِ او شد از علو
 نبود میانِ چرخ به وی همسر آفتاب
 اصحاب را نجوم اگر فرض کرده اند
 باشد میانِ شان یقینِ حیدر آفتاب
 باشند در علو فزون گرچه اختران
 اندر میانِ شان بشرف اکبر آفتاب
 حقا که بر جریدهٔ افلاک مثبت است
 ماهِ چهارده وی و پیغمبر آفتاب (۱)
 او آسمانِ دین بود از بعدِ مصطفی
 قنبر چو ماه باشدش و بوذر آفتاب
 از بحرِ جودِ او چو بگردون رسید فیض
 سازد نثارِ دهر به کشتی زر آفتاب
 از مهرِ آن شه ست که هر صبح دم ز چرخ
 آید بر ارضِ تفته درونِ اکثر آفتاب
 بر انتقامِ تیره درونانِ هند را
 در شام میروند برخِ احمر آفتاب
 ای نه سپهر در گفتِ اوراقِ گنجینه
 کیوان غلامی از تو براتِ زر آفتاب

حاشیهٔ مصنف: (۱) در لفظ چهارده لطیفه ایست، اعنی چهارده معصوم

گر حدتِ سنانِ تو تا بد مررِ سما
 بهرام را بفرق نهد مغفر آفتاب
 بهرِ نظارهٔ تو عروسانِ باغ را
 از ابرِ نو بهار کشد معجر آفتاب
 در گوش ماهی (۱) ارز نوالِ خورد صدا
 دریا شود سما و شود گوهر آفتاب
 پیوند یافت تا به ریاضِ جلالِ تو
 رضوان ز شاخِ سدره به چیند بر آفتاب
 هرگز نمی شدي متکون بکوه لعل
 رنگی ز مهرِ تو نه گرفتی گر آفتاب
 هر روز میکند سفرِ شرق و غرب را
 دارد هوایِ مهرِ تو اندر سر آفتاب
 تا خطبهٔ جلالِ تو خوانند قدسیان
 کرسیِ عرش را به کند منبر آفتاب
 تا بر ولایِ آلِ تو حجّت بکف کند
 مهرِ مسیح را زده بر محضر آفتاب
 تا بو تراب کرده باو ذره پروری
 در چشمِ روزگار شده دلبر آفتاب
 شاهها کجا ست مثلِ تو بعد از رسولِ حق
 رجعت کند برای تو از خاور آفتاب

حاشیه مصنف. (۱) معنی گوش ماهی باضافات معروف و صدف
 را هم گویند

بهر سوادِ حرفِ ثنائی^۱ تو از کلف
 در جامِ ماه ریخته مشکِ تر آفتاب
 ذراتِ کائنات باین نغمه بهتر اند
 در اختران به مهر تو شد سرور آفتاب
 در نشه^۲ و لای^۳ تو گرم ست تا ابد
 گویا کشید کاسه‌ای از کوثر آفتاب
 حقا که نیست همسر تو در جهان کسی
 مدحت نموده ثبت بصد دفتر آفتاب
 سازی مگر تو گاه معطر مشام را
 از گاه چرخ گدیده کند عنبر آفتاب
 گردون غلامِ مجمره گردانِ بزمِ تست
 کش عود از کلف بود و مجمر آفتاب
 گر در خلافت از دگران آخری، چه شد
 اول دمد ز چرخِ سحر، آخر آفتاب
 دین یافت از تو از دگران فیض بیشتر
 اندر اسد دهد شرفِ دیگر آفتاب
 اندر صفاتِ تو نه رسد من و عن سخن
 کز نورِ ذاتِ پاکِ تو یک مظهر آفتاب
 "قائم"^۴ کجا و حوصله^۵ مدحِ تو کجا
 بخشد مگر شهاب (۱) قلم دفتر آفتاب

بر شعرِ اشعری (۱) شودم طبع آشنا
 یا نثرِ نثره (۲) را دهم از بر آفتاب
 آن به که بسته منطقه مهر بر کمر
 جوزا صفت کشیده میان بر آفتاب
 استاده در مقام دعا و نواي ختم
 خوانم به مهر شاه که تابد بر آفتاب
 یا رب موالیانِ علی را بود مدام
 کیوان غلام و ماه رهی، چاکر آفتاب

حاشیه مصنف: (۱) ستاره و عالمی معروف

(۲) ستاره

۵- قصیده در منقبت علی مرتضی

چون ز آستینِ صانع بر آرد بهار دست
از جیبِ غنچه گل بکشد پر نگار دست
هر هفت می کند چو عروسانِ باغ را
مشاطه صبا طلبد از بهار دست
ز اعجازِ فصل نیست عجب گر کشد دگر
هر نخل درو بودنِ دل چون چنار دست
درهائی کلبن آنکه دمی سر کشد بخواب
باشد بدوشِ حوری و غلمانِ یار دست
هر صبح وا کند زر گل غنچه در چمن
باشد نسیم را مگر اندر عیار دست

دامانِ باغ و راغ شود هر ز اشرفی
 تا خازنِ بهار کشد زر نثار دست
 اکنون که شد جهان بنشاطِ بهار یار
 بر هر مرام یافته خوش روزگار دست
 گر یاسمینِ ماه فتد بر زمین بفرض
 یا خود شود بهر گلِ خورشید یار دست
 هر گز به آن و این نه کند دیده واکسی
 آن ننگ گوشه کله این نیز عار دست
 بر نرگسِ مه است یقین خوفِ چشم زخم
 شب و چو بر کشد ز بغل فتنه بار دست
 گلزار را چه رتبه تعالی الله در بهار
 احصایِ وصفِ اوست برون از شمار دست
 مهر از پتی* مصافحه* باغبانِ سحر
 شوید بآبِ شبنمِ گل بار بار دست
 بلبل به نغمه سنجی* توصیفِ بوستان
 امروز یافته ز رگ گل بتار دست
 طوطی بفرض در صفتِ سبزه* چمن
 گوئی که یافت بر ملک سبزوار دست (۱)
 ز این قلب شعبه* که دمیده ز قمریان
 سر و سهی بود به حصار چنار دست (۲)

حاشیه مصنف: (۱) اشاره به امیر شاهی سبزواری ست -

(۲) در این بیت قلب و شعبه و سر و سهی و حصار

از لوازمات موسیقی است و حصار چنار حصاری

معروف تمام قلب در هند است -

از صاف طینتی به لب جوی پائدار
 دارد به نغمه تر مدح آبشار دست
 از سبز بختی ازل آنکس که بر خورد
 از پای باغبان نه کشد چون چنار دست
 در موسم بهار که باشد بر حیات
 یا رب مباد دوز دامن یار دست
 پابوس باغبان کن و آنگاه بر مدار
 از گردن صراحی می زینهار دست
 ماسی چو گشت ابر و گل و لاله ساغرش
 بر رغم روزگار بزن بر عقار دست
 چون وقت لطف پیر مغان ست در بهار
 از پای خمکده چو سبو بر مدار دست
 پیر مغان که حیدر و باده چه کوثر است
 یا رب ازین درم نه بری زینهار دست
 مقصود از ترنم این نغمه ام نبود
 بر چنگ این نوا زده دل ز اضطرار دست
 یعنی ز بیخودی هوای خرد فریب
 بیخود شدم نه بوده بدستم مهار دست
 شکر خدا که زود به طبق ولای خاص
 دل شسته ز آب کوثر شه زین خمار دست
 شاهی که در بهار پی گدیه عطاش
 گل و نموده جیب و کشوده چنار دست

شاهي کزو بهار بیک نفحه شاد کام
 شاهي که یک عطاي ورا صد هزار دست
 شاهي که در چمن ز پستی دوست و دشمنش
 دائم چنار راست سر آب و نار دست
 شاهي که گل زخوي وی این رنگ و بو گرفت
 خلقش نهاده بر سر باد بهار دست
 شاهي که تا ابد نه شود حصر جود او
 گر دهر مقتضی شود اندر شمار دست
 شاهي که گر صلاح دهد طبع دهر را
 گیرد باختلاط خزان از بهار دست
 شاهي که گر دهد بزمان رنگ اعتدال
 گیرد به مهر هم ز لیالی نهار دست
 یکسان بهم رود دي و اردی بهشت و مهر
 گر عدل او نهد به سر روزگار دست
 رستم چو پیر زال گریزد ازو به رزم
 کتی میکشد بپای وی اسفندیار دست
 در عهد خسروي وي از بهر انتقام
 گیرد بدخمه کوهکن از شهر یار دست (۱)
 بی رای او شود حرکات وي از محال
 بختی چرخ را چو نهد بر مهار دست

هاشمه مصنف: (۱) شهریار نام امیری ست که شیرویه پسر خسرو
 را کشته زمانی شاهي نشسته بود.

آن نخلبندِ خلد که گیرد به خدمتش
 رضوان ز پا و دیده و سر کار بار دست
 در جیبِ غنچه این همه زر چون نهد بهار
 گر نیستش بمقدم شه بر نثار دست
 آید اگر به باغ به پابوسِ قنبرش
 هر نخل میکشد بچمن چون چنار دست
 اخِ نبی، وصی^۱ بحق، آنکه در ازل
 جبریل زد بدامنش از افتقار دست
 نبود اگر بفرقِ هما سایه^۲ لواش
 بر سر زند برنگِ مگس بار بار دست
 از آفتابِ حادثه ایمن بود از آنکه
 بر فرقِ دوستش بنهد کردگار دست
 ای نوبهار نفحه^۳ خلقِ کریم تو
 ساقی^۴ ابر راست ز اعطات یار دست
 آنرا که عطفِ دامنِ مهرت بکف رسد
 جانِ عزیزِ خویش نماید نثار دست
 دائمِ بحدود و عقده کشائی^۵ روزگار
 پای^۶ که دیده خاکِ نجف کرده کار دست
 چون جودِ تو محیطِ جهانست برنگِ مهر
 سائل نمی کشد به درت انتظار دست
 بر درگهت ز غایتِ تعظیمِ کردگار
 بر بست رنگِ فقر سر و اعتبار دست

خاکِ درت که سرمهٔ قدوسیان بود
 باشد همیشه اهلِ صفا را نگار دست
 بوس و سجودِ درگهت از بهرِ زائران
 تعظیمِ پاوِ سر بود و افتخار دست
 بعد از نبی توئی چو ملاذ و معاذِ خلق
 دارد بدرگهٔ تو صغار و کبار دست
 آنی که هست زور یداللهیت عطا
 مؤمن نمی کشد ز درت زینهار دست
 پیش از دعای زابرِ درگاهت ای امیر
 آمین بر آورد ز یمین و یسار دست
 تا دیده است سطوتِ خاکِ درت مدام
 خورشید را ز رعشه بود بیقرار دست
 حقا که بی ولای تو نبود قبولِ دهر
 گر شاهدِ امل کشد اندر کنار دست
 آنی که در محامدِ والایت از ازل
 گر تا ابد رود به تسلسل شمار دست
 هرگز نمی شود ز هزاران یکی ادا
 دورِ فلک تمام شود بر فگار دست
 گر دستِ جودِ تو شود از آستین برون
 خورشید تا ابد نه بر آرد ز عار دست
 دریا شود به گوهرِ جودت چو آشنا
 دوزد صدف ز شرم دگر بر کنار دست

قصاید قانع

در حیرتِ جمالِ تو بر وجهِ آئینه
روح الامین کند به زنج استوار دست
در بحرِ دل به یمنِ مدیحِ تو یافته
غواصِ فکر بر گهرِ آبدار دست
بهرِ طرازِ طبعِ سخنِ منجِ بزمِ تو
گیرد ز غنچه بادِ صبا مستعار دست
بکشایدش چنان گرهِ دل که گل کند
در انتشارِ مدحِ تو اش زر نثار دست
ای بحرِ جود، کانِ کرم، مهرِ اعتلا
"قانع" بدامت زده از افتقار دست
دارد ز گردشِ فلک و انقلابِ دهر
پای شکسته، دل متشتت، فگار دست
پامالِ حادثات کند بختِ نا رسا
مهرت نهد اگر نه برین خاکسار دست
جز مهرِ تو مدیحِ تو شاها وسیله نیست
از مادی و موالی خود بر مدار دست
یا رب همیشه تا که بود از بهار نام
و از دامنِ چمن به هزار و چنار دست
بادا موالیانِ ترا دامنِ عطیات
وجهِ قبولِ دیده دهر اعتبار دست

۶- قصیده در منقبت علی مرتضی

بچرخ بالِ مسرت چو کوفت مرغِ صباح
نموده گل ز لبِ خلق بانگِ حیّ فلاح
بشست چهره ز خوابِ شبانه وحش و طیور
رهی بشغل زده جملگی ذوی الارواح
یکی رسیده بمسجد پی* رکوع و سجود
یکی ستاده بمینار گرمِ حیّ صلاح
یکی بدیرِ مغان نغمه* ادر کاسا
بساز بر زده از قلقلِ صراحیِ راح
یکی بصومعه از خوش نوائی* ناقوس
بیادِ زلفِ چلبی* یار رفت حراح (۱)

هاشیمه مصنف: (۱) جراح = جمع جریح

- یکی به بتکده شد تا نیوشد از بت خویش
صدای عفو گناه و ندای صبح جناح (۱)
- یکی به سرصد تدریس چار زانو زد
کند تلامذه را تا که صرف نحو جراح (۲)
- یکی بحل معانی نشسته مدرسه در
تصور آنکه کند کشف معضلات صراح (۳)
- یکی حکمتب اطفال رفته تا خواند
ز اوستاد شبستان گفته فتاح
- یکی بسلسله الذهب عشق شد پابند
یکی بسلک سلوک است نزهة الارواح
- یکی ز منطق طیر آشنای گلشن راز
نوشته نقش ره دوست بر سر الواح
- یکی بخدست زندان دوید رفته ز خویش
نموده عین ز جمله طریق این احراح (۴)
- یکی بفلسفه احتمال گشته گرو
یکی به هندسه اعتبار شد جنتاح (۵)
- یکی طریق رمل سر نمود تا هر شکل
رسد به عتبه داخل سرای اهل نجاج
- یکی بدیده سعادت ز منزلات نجوم
که چیست سیر شب و روز و دور بام و رواح

حاشیه مصنف: (۱) صبح = عفو - جناح = گناه (۲) نام کتاب
(۳) نام کتاب (۴) طریق واسع (۵) جنتاح = میل کننده

یکی بمنطق تهذیب نوع جنس خصوص
 که بر کف آیدش از قول شارح استفراح
 یکی مناظره سر کرده با گزیده حجج
 که دعوی‌ش ز جدل بگذرد سوي* انجراح
 یکی بوضع حدیث معننه در قال
 فروخت سینه چو مشکوٰۃ از شعاع صحاح
 یکی نشسته بمنبر بصورت میمون
 میه ردا بسر و شمله در پس و به نیاح (۱)
 یکی مفسر سیپاره* سقامت حال
 که کرده زیر و زبر فکر قوت شام و صباح
 یکی بدیده بقاروره رفته سوي* حکیم
 که آگهی تو فلاتون صفت یقین ز قراح (۲)
 یکی نشسته بدیهم عز و جاه و قبول
 کنند بزم و را دور خرمی اقداح
 یکی بکنج خمول اوفتاده از عزلت
 کند بدرگه حق تا که روز و شب الحاح
 یکی بدرعه تقوی و اعتصام عصا
 کمند سبجه پستی صید خلق کرده سلاح
 یکی بدام فسون از بی شکار دوان
 شکست خاطر احباب را نمود مباح

بهشت اهل و وطن را بافتراق و حزین
 یکی ز فکر معیشت بدشت شد میبشاح
 یکی بر غبت سود متاع طول امل
 میان لطمه دریای آرز شد میبشاح
 یکی بدان فشان کشتکار مراد
 بدست دامن دل اشکسته تا شود فلاح
 یکی بفرط هنر خوار در میان عوام
 مگر کند دمکی شغل اسم یا فتشاح
 یکی بمدح شهان مفتخر میان زمن
 یکی زمستی طالع بسینه خورد رماح
 یکی فروخته از نور مدح حیدر دین
 میان زاویه سینه خوشترین مصباح
 شهی که ساخته از لطف قابل مدحت
 مثال بنده "علی شیر قانع" مداح
 شهی که گر نکرد عدل او سر دوران
 یکی شود ز ره خاصیت صباح و رواح
 شهی که پرتو از نور او اگر تابد
 یکی بمهر شود از فروغ خود مصباح
 شهی که یمن تولای مخلصان درش
 یکی شد مت به اشباح عالم ارواح
 شهی که از اثر لطف عام آن فیاض
 گناه گار بود پر امید ز اهل صلاح

زده ست نقشِ عدیلش عدم بصفحهٔ کون
 نمود طرحِ زمین و زمانه چون طرّاح
 همیشه سبزلب و کامش ست میوهٔ خلد
 کسی که خورده ز باغِ ولایِ او تفّاح
 بدوستانِ علی نیست بیمِ خصمی کس
 چه شد که دهر یزید ست و آسمان سَفّاح (۱)
 شهی که میکشِ خمّ غدیرِ حبّ او
 روان چو مست دهد گر به پهلوی ضحَضاح (۲)
 برند دست بدستش ملائکه چون جام
 سبو صفت بودش جا بدوشِ کل ارواح
 نهنگِ تیغش اگر پرتو افکند بر بحر
 بدم گداز شود زهره در برِ تمساح
 کسی که تخمِ ولایِ علی بسینه بکاشت
 ز باغِ خلد وزد بر سرش همیشه ریا
 چگونه غمزهِ بد خواه را دهد و قری
 شهی که تا بسماک اعزلش رسید رماح (۳)
 بروزِ رزم نه لافد عدو به پیشِ علی
 به پیشِ هممهٔ شیر کلب را چه نیا
 بانقلابِ حوادث نمی شود مفهوم
 ز فیضِ دوستیش هر که او شده ست مراح

حاشیه مصنف: (۱) سَفّاح = خون ریز و نام خلیفهٔ معروف

(۲) ضحَضاح = خم (۳) رماح = نیزه

نفاقِ اوست بدنیا و دین سیاهی* رو
 ولای* اوست تمامی مرام را انجاح
 مری که سوده براهش جبین بفرطِ نیاز
 ز جمله محنت و آلامِ دهر یافت نجات
 کسی که معتصمِ حب* آلِ او گردید
 سزد که شاد شود دهر ازو باستفراح
 شهی که خادمِ درگاهِ او بصدقِ دل اند
 مثال بوذر و سلمان و قنبر و طرماح
 میخیمِ جاهِ ورا عرض و طول نا یابد
 مهندسِ خرد ار عمرها شود مستباح
 بچار موجه* عجز آخر آشنا گردد
 ببحرِ وصفِ وی ار عقلِ کل شود سبّاح
 دمد در آذر و دی نوبهارِ فروردین
 بباغِ دهر اگر لطفِ او شود فلاح
 براکب است نجات و به خالف است هلاک
 در آن سفینه که شد اهلِ بیتِ او ملاح
 کشیم دشمنِ بدرگ زنیم گردنِ خصم
 دمِ مناقبِ حیدر به ما بس است سلاح
 گذشته ایم ز هفتاد و دو طریق مگر
 بجز ولای* علی نیست راه سویی* فلاح
 درِ خزینه* علمِ خدا نه گشتی واز
 اگر نه داده کفِ مرتضیٰ نبی مفتاح

مرا دلی ست شها روز و شب پر از یادت
 قسم بذاتِ خداوندِ فالقِ الاصباح
 نه عالم که بر اعمالِ من کسی گردد
 نه فاضلم که شناسند طبعِ من فصّاح
 نه زاهدم که بود حصرِ خدمتم جنت
 نه عابدم که بدانند کسی مرا بصلاح
 نه فیخر بر هنرستم نه ناز بر دولت
 سراسر ز خطا و لبالبم ز جناح
 مقامِ آلِ تو دارم امیدِ بخششِ جرم
 پذیرِ عرضِ کنه‌کار "قانع" مدّاح
 اگر چه روسیهم بندهٔ علی شیرم
 بسویِ نار برندارم سگِ تو نیست مباح
 علی بگویم و جان را کنم روانِ آخر
 رسد چو بر سرِ من حکمِ قابضِ الارواح
 بس ست مقصدِ من بندگیِ درگهٔ تو
 همیشه تا که بروحند محترم اشباح

۷ - قصیده در منقبت علی مرتضی

ابرِ کاکم در سخن هر گه دُر افشانی کند
موجه مسطر به بحرِ صفحه عثمانی کند
عقدِ گوهر گل شود از شاخِ مژگانِ رقم
چشمِ پُر آبِ دواتم چونکه نیشانی کند
ور ز خجلت آب گردد در صدف تا طبع من
از صفای فکر قصدِ گوهر افشانی کند
بسکه میجو شد ز مصر شخصِ فکرم صد چمن
بوکه دشتِ مامعه را کشت ریحانی کند
طفلِ معنی پرورِ حرفم ز مخموری شوق
در دبستانِ بوریا را نرگستانی کند

معنی* رنگینم ار بارد ز نیسان خیال
 مردمک را جامه برتن سرخ بارانی کند
 از بهارستان فکرم بشگفت تا غنچه‌ای
 گل ز نیرنگ خجالت مر گریبانی کند
 حد طوطی نیست دعوای* شکرخائی اگر
 بلبل نطقم چو آهنگ غزلخوانی کند
 دیو طبعان جهالت را بود رجم هبوط
 چون شهاب مد* کلکم نور افشانی کند
 محمل حسی* سخن بر ناقه دل بسته‌ام
 فیض روح القدس باید تا حدی خوانی کند
 مهد بلقیس معانی حرف حرف نامه‌ام
 مستمع را میرسد شان سلیمانی کند
 گلشن طبعم دهد گر عرض جاه رنگ و بو
 دست سوسن مشق رنگ لاله نعمانی کند
 زاده طبعم عزیز مصر معنی شد مگر
 جلوه یوسف بچشم پیر کنعانی کند
 گر صفیر نغمه‌ام در گوش گلشن وارد
 بلبلان را در میان بیضه زندانی کند
 تا سخن را بر سر کرسی نشانم ساق عرش
 از فروغ مهر روشن شمع نورانی کند
 آفتاب از اقتباس نور رایم یافت تاب
 چرخ را زان نور شمع مه شبستانی کند

خضرِ معنی تا به ظلماتِ بیانم شد دلیل
 رشحهٔ جویِ بنانم آبیوانی کند
 بسکه از شورِ ملاحت کلکِ نطقم راست رنگ
 خوانِ فکرت را بیانِ من نمکدانی کند
 مرغِ طبعم چون کشاید بال در بیدایِ فکر
 عرصهٔ کون و مکان هم تنگ میدانِ کند
 مریمِ افکارِ ما را مهدِ جنبانی لب
 معجزِ عیسی عیان اندر ثنا خوانی کند
 صد ارم از هر شکنجِ گیسویِ کلکم دمد
 تا که تحریکِ بنانم ثمانه گردانی کند
 خندهٔ حور است تذهیبِ سوادِ نامه‌ام
 خلدِ طبعم گر بدینسان نور افشانی کند
 از بنانِ خامه جوشد جویِ تسنیمِ بهشت
 گر برین آب از زبانم حرف جریانی کند
 از فضولی کم نباشد گر سهایِ تیره دل
 پیشِ ماهِ روشن اختر لاف لسانی کند
 کو من و کو این سخن لیکن بفیضِ مدحِ شاه
 بر زبانم ناز می باید که خاقانی کند
 شاهِ شاهان بوالحسن آن والیِ اقلیمِ دین
 خرقهٔ مدحش قلم را شیخ خرقانی کند
 هر که چون من در مدحش حرف دارد [در مقال]
 از فصاحت می سزد دعاویِ سحجانی کند

در سخن آن را که باشد همچو من ممدوح پاک
 مشرب عذب بیانش کار شیبانی کند
 هر که چون من لب تر از فیض سحاب مدح اوست
 در روانی سخن نیرنگ حسانی کند
 هر کرا بینش دلیل کوی آن عین عطا است
 همچو مردم در عیون خلق انسانی کند
 صاحب جاه تقدس شمع بزم قرب حق
 آنکه مشکواة مه و خورشید نورانی کند
 آنکه روح الله را جان است از خاک درش
 آنکه پیشش صد چو موسی شغل چوپانی کند
 آنکه ابراهیم بهر مولد او خانه ساخت
 آنکه جبریل امینش مهد جنبانی کند
 پاس آداب صفاتش کتی ز چون من رود دهد
 آنکه مشرک را ولای خاصش ایمانی کند
 حیدر صقدر که چون راند بمیدان و غا
 زهره اندر قلب شیران کار پیکانی کند
 خاتم دست ولایت آنکه در مرز عطاش
 مور مسکین می مزد شان سلیمانی کند
 از بهار فیض مدحش تاب گیسوی رقم
 در زمین این قصیده منبلسانی کند
 بسکه رنگین ست طبعم وقت فکر مدح او
 لولوی ابر قلم همرنگ مرجانی کند

گر نسیمِ لطفِ او سویِ جمن یابد گذر
 گل ز شبنم بر رخ وی تیز دندانی کند
 تیغ در کف مهر هر صبح آید از مشرق برون
 تا بوجهِ خصمِ آتش تیغ بارانی کند
 مسخره فرعون بود گر مدعی دست او
 موسی آسا چوبِ دستش کارِ ثعبانی کند
 شبنم دارالشقای لطف او گر بر پرد
 شخصِ خور را از حمی یوم بحرانی کند
 تیغ او هر جا که راند خون جوش انتقام
 در جنین از ترس وجهِ خصم یرقانی کند
 موم را دستِ حمایت گر نهد بر فرق سر
 در نبرد تیغ آتش تپک و سندان کند
 آن عزیز مصر معنی گر زلیخا بشنود
 صد چو یوسف را بلا تقصیر زندانی کند
 گر به بندد بر سرِ اضداد رنگِ آشتی
 نار خواهد آب را در خانه مهمانی کند
 ای بتو آفاق را نازش نمی دانم چه ای
 وصفِ ذاتِ عقلِ کل را حرف حیرانی کند
 آب رویِ دین و ایمانی به تعلینت قسم
 رشحه لطف تو کارِ آب حیوانی کند
 بسکه می بخشد نمک نام تو وجهِ خامه را
 خوان معنی را کلام من نمکدانی کند
 از کرم فرما عطا نیرنگِ تاثیر سخن
 تا نیوشنده بر غبت آفرین خوانی کند

نمله "جَآءَتْ" بیرجُلِّ مین "جَرَادِ ای پاک ذات
 مهر تو در خورد تشریف سلیمانی کند
 سرفراز لطف تست آن از محمد سرفراز
 گراصم از بحر فیض او زبان دانی کند
 گر نسیم قدر دانیش بهار آرا شود
 در چمن طفل شقائق لاله نعمانی کند
 آب از جوی نوال خورد ای بحر کرم
 حاش لله کلک "قانع" همچو لسانی کند
 او "ظفر خان" را ستوده من جناب مرتضی
 در سخن ما را سزد "صائب" اگر هانی کند
 چشم امداد از من بیقدر هرگز بر مدار
 ای ترا روح الامین امداد روحانی کند
 خواهد از بستان بزم رنگ و بوی آبرو
 طوطی طبعم که هر دم شکر افشانی کند
 بیت "مرزا" را بخوان مدعا کردم نمک
 بوکه آن کان عطا بخش سخندانی کند
 همی بگمار تا این عندلیب بی نوا
 بار دیگر در گلستان ثنا خوانی کند
 بر زبان قدسیان گل کرده آمین در فلک
 با دعا تا کلک من ختم ثنا خوانی کند
 از محبتان علی باشد خدا راضی بفضل
 خاصه ممدوحم که دستش کار نیسانی کند

۸- قصیده در منقبت علی مرتضی

دگر بصبحن چمن از پَی* قدوم بهار
صبا روائح خلد برین نمود نثار
چنین که باد نسیم است نفحه جبریل
مزد حاول کند روح گل بهر خس و خار
مسیح نامیه بالد بمهد مریم ارض
برنگ رنگ گل و همچو نکته ازهار
هوا عبیر نشان مطح خاک عطر آمیز
دمد ز رنگ ریاحین شمیم مشک تقار
بمعرض چمن از بهر عرض رنگ و بو
کنون که عارض اردی بهشت کرد اشعار

عجیب، گر نه شود سبز خار بندی، باغ
 غریب، گر ندهد رنگ گل خس دیوار
 بهر طرف زده سرخیل کجکلاه چمن
 ببر قبای زری چه پیاده و چه سوار
 منان سوسن آزاد را طراوه سبز
 کمان بهمن انهار را زه گل ناو
 چرا نه باز شود عقده دل بلبل
 چسان کشود نه یابد ضمیر خسته شار
 هجوم نکته گل دشت و در گرفته ببر
 بهار رنگ کشید ارض را میان کنار
 چنین که باغ طرب خیز گشت بلبل را
 سزد دمد گل سوری ز غنچه منقار
 خمیر مایه عشرت چه خاک راه چمن
 کلید مخزن فرحت چه نغمه های بهار
 نشاط جوش زده چون مئی رسیده به خم
 طرب فزوده چو مستی به خانه خمثار
 ز خواب مخمل سبزه سری که شد آگاه
 رسد چو آب به تعبیر دولت بیدار
 کلاه لاله کج از اهتزاز باد سحر
 قبای گل ز هبوط نسیم صبح نگار
 بجام نرگس مخمور جوش باده رنگ
 طرب فزاست چو مستی میان دیده یار

درونِ باغ ز اعجازِ فصل نیست عجب
 گر آب و نار به یکجا کشید دست چنار
 هزار بین شده در دیده مردمک چون مهر
 نموده راه گم اندر تشابک اشجار
 ز دست لاله پر از قهوه سرخ فنجانی
 بکامِ اهل طرب وقف ساخته گلزار
 چه می بجام شب ماهتاب شب و ریخت
 که می فتد بزمین مست مایه هشیار
 مگر بگیسوی منبل صبا زده شانه
 که کرد جامه به عنبر بدل در ارض غبار
 بر آمده ز چه رو موز بینی زنبق
 اگر نه نفحه باغ ست عطر ساي بهار
 ز فیض ریزش ابر مطیر در گلشن
 غنی شود نظر مفلس از گل دینار
 بوصف نسخه فردوسی بهار، کنون
 زبان سوسن آزاد بسته تازه نگار
 سما فراشته ابری خیمه در گلشن
 زمین ادقچه آبی فگنده بر جویبار
 طراز چین و چگل شد بساط سطح زمین
 نظر شود بتمشای سبزه مینا کار
 مگر رسید زمان وصال بلبل و گل
 گهی قران صراحی و ساغر مرشار

شده ز بس گل - اورنگ زیب - تخت چمن
 چو عندلیب هزاران بنغمه شکر گذار
 بوصف خیل - اولی اجنحه درین موسم
 چو مغز - پسته زبان سبز میکند گفتار
 یکی مثال - "سنائی" "حدیقه" اندر بر
 دگر چو "سعدی" شیراز "بوستان" بکنار
 بذکر - جهر مگر نقشبندی طاقوس
 میان - باغ عجب مشغله نمود اظهار
 چو سبزواری طوطی کند مدیح - چمن
 بیافت خلعت - خضرا ز کارگاه بهار
 بسیر - باغ بسر تاج - علوی دهد
 بیاد پای صبا می رسد سلیمان وار
 بیال - شوق پرد مشهدی پروانه
 پی - زیارت شاه چراغ غنچه نار
 ز یک طرف شده سنبل بهار خطه باغ
 ز جانب - دگر از سبزه سبزوارانگار
 ز عکس - سبزه و گل یافت رنگ - قوس - قزح
 میان - باغ قبا های آبی - انهار
 نوای مرو - سهی گشت نغمه قمری
 ز آبخار همی گل کند ترنم شار
 بهای - آملی - یاسمین در این خوش فصل
 بصدر شاخ دهد درس - "مطال الانوار" م

قلم گرفته بکف باز "جاسی" نرگس
 پَی نوشتن "نفحاتِ انس" بلبلِ زار
 کنون بمذهبِ نعمانِ لاله گشت حلال
 بروی سبزه و گل صبح و شام شربِ عقار
 برنگِ مولوی منبل از سیه مستی
 درین بهار پریشان بسر بجا دستار
 مریدِ "حضرتِ جام" آنکه شده همه قلبش
 بود برنگِ زرِ جعفری تمام غبار
 درین بهار به فتوای مفتی مینا
 که هست چارقل او را وظیفه لیل و نهار
 بود رکوع و سجودش مدام با گریه
 از آنکه هست قعودش همیشه در بهار
 مباد دست تهی از قدح سر از نشه
 برنگِ لاله زمی بر فروخته رخسار
 قلم کنند ز آرنج دستِ نرگس را
 باین خطا که کشد در بهار رنجِ خمار
 بزرگ و کوچکِ گلشن به این نوالب تر
 بنوش باده گلرنگ و آب نوش گوار
 سحابِ ماقی و گل ماغر است و میکده باغ
 کسی که می نخورد زندگیش باشد عار
 بهار چیست و چمن چه کدام ماقی و می
 که در صفاتِ وی این جملگی یکی ز هزار

بهار منقبت است و چمن دل صافی
 می است محبت و مفاقی شهی جنان در بار
 شهی که پیش محیط کفش سحاب گدا
 کمینه بخشش او حاصل کنوز و بحار
 به یثرب چمن از خورده در اخلاص
 بود ز مکرمتش غنچه بوذر غفار
 بلال موسن آزاد را بمسجد باغ
 بنام اوست بمینار سبز شاخ قرار
 ز جعد قنبر او بسکه یافت سنبل تاب
 برنگ و پوشده مانا به گیسوی دلدار
 ز دوستیش چو سلمان سرو یافت عروج
 همی کنند به بالاش وصف قاست یار
 شهی بزرگ حجاز آن که خطبه گلشن
 ز نگهت کرشم گشت مخزن دینار
 به کشتی کرشم نوح عندلیب چمن
 رسیده است ز طوفان رنگ گل بکنار
 کلیم ناطقه توریت مدح او دایم
 میان باغ چو موسیجه میکند تکرار
 شعیب زنبق اگر نیست خطبه خوان هواش
 بکف گرفته عصا بهر چیست در گلزار
 پی سلامتیش آتشکده چمن گردید
 خلیل او شده چون پور آذر گلزار

در انتظارِ لقایش به بیتِ حزنِ چمن
 نظاره باخته یعقوبِ نرگسِ بیمار
 چرا کشند بزدانِ غنچه یوسف گل
 اگر نه شیفتهٔ حسنش ست در گلزار
 به خضرِ سبزه ازو آبِ زندگی در جو
 که دائما بهوایش همی بود میثار
 حمایتش نشد ار ورع در برِ داؤد
 چنان شدی سرِ جالوت خارِ نصرت یار
 مسیحِ نامیه در مهدِ گلشن از اعجاز
 نخست نامِ ورا داد رنگی از گفتار
 پری زند بولایش دمِ سلیمانی
 که اسمِ اعظمِ او یافته ست در گلزار
 چنین که جعفری از حبِّ آل یافته رنگ
 میانِ باغِ خرامد چو جعفرِ طیار
 کند بدرگهش ابرِ مطیرِ سقائی
 بدوشِ ورطهٔ آبی بسرِ سیه دستار
 صبا ست مروحه جنبانِ مطبخِ کرمش
 براتِ بندگیش ثبت شد بخطِّ غبار
 ز نعلِ دلدلِ او رسته از زمین لاله
 ز یالِ خنکِشِ ریحان به بوسه برخوردار
 ز خویِ اشتهبِ عنبرِ شمیمِ او بچمن
 چکید قطرهٔ آب و دمیده شد ازهار

دم از ولاش زده بسکه صبح صادق مهر
 ز فخر زد گل خورشید بر سر دستار
 شب از روائح لطفش چو یافت نفعه [عیش]
 همی کشد گل شبوی ماه را بکنار
 به سوسن زحل اندر حدیقه افلاک
 ز رنگ بندگیش شد فروخته رخسار
 ز خون خصمش زد جام لاله مریخ
 به سبزه زار سما از پستی فزونی بار
 ازو ست نسترن مشتری برنگ و بها
 ازو ست یاسمن مهر دائم الانوار
 ازو همیشه بود زهر زهره عشرت منج
 که در ریاض جنان ست چنگ او برتار
 بیاباغ دهر ازو نرگس عطارد را
 دوات و کلک بتحریر مدحت اندر بار
 ز مهر اوست به نسرین ماه رنگ و بو
 و گر نه از چه بود درخور چنین آثار
 بیاباغ چرخ چو بابونه نسر را زو بوست
 سزد ز شوق اگر چون پری شود طیار
 ز بوستان ویست کهکشانش فسرده گیا
 بکشت جاهش دولاب بسته چرخ بکار
 رسید خوشه پروین به آب مرحمتش
 شمید منبله بوئی ز منبلش یکبار

همی نه ارض ز رنگِ ولاش یافته بو
 بنامِ اوست بهارِ ثوابت و سیار
 ازو بسید طراوت بکشت جو زهري
 زهی کریم تعالی الله رتبه و مقدار
 ز باغِ طبع برنگِ مدیح مطلعِ نو
 طلوع کرد چو در برشکال نو اثمار
 زبان بعجز چو سوسن مگر بر آرد مو
 بهارِ منقبتِ شاه را کجا ست شمار

شهی بهارِ فتوت قسیمِ جنّت و نار
 حدیقه بندِ کرم میر حیدرِ کرار
 علمی عالی اعلیٰ مقام آخرِ نبی
 وصی برحق و والی دین خجسته تبار
 امامِ کلِ امامان و صدرِ کلِ صدور
 شهی سلونی قال و مهی قضا گفتار
 چو حرزِ بازوی او قوتِ یدِ اللّٰهی ست
 بتافت پنجه شیران همی گهی پیکار
 تهمتنی که سرِ هفتخوان همتِ اوست
 چو پورِ زال هزاران کمینه راتبه خوار
 ز نقشِ نعلِ سمِ توسنش هلالِ نمون
 نظرِ سرعتِ خنکِش خور است قطب مدار

چو دلدلش کند آهنگِ سیرِ گرم روی
 به نیم گام زمان را شود گسسته مه‌ار
 اگر بفرض کشد بختی^۱ فلک بارش
 رود به تحت ثریا پشتش از گرانی^۲ بار
 زمانه را کند ار بر خلافِ عادتِ امر
 بحکمِ او که بود با قضا یکی درکار
 ز چرخ باز بماند سمای چون نقطه
 بگردِ خویش کند دورِ ارض چون پرکار
 مماسِ سطحِ مجدّب شود مقعر^۳ او
 به گاؤِ ارض کند بار تا که جنس وقار
 ز ذوالفقارش اگر ضربتی رسد بخیال
 پشتِ خصم شود در جنین شکسته فقار^(۱)
 نیستِ مطربِ مدحش ز غایتِ اعجاز
 نوای مرغِ مسیح است صوتِ موسیقار
 چو چشمِ قاف شود تنگ کوهِ قاف مگر
 ز عرض و طول بزرگیش چون کنند شمار
 صبا ز نفحه^۴ عدلش اگر برد بوئی
 یکی رود بچمن بهمن و دی و آذر
 بگاهِ مرحمتش آن چنان جهان میراب
 که تشنگی ز دلِ سوز راز بندد بار

حاشیه مصنف: (۱) جمع فقره اعنی استخوان مهره پشت و ذوالفقار را
 باین مناسبت که چون استخوان مهره^۵ پشت
 کره کره بود باین نام خواندند.

در آستینِ سخایش نمی توان گنجید
 مدام آنچه شود حاصل از کنوز و بحار
 بنوکِ رمح بدوزد سماکِ رامح را
 چو عرضِ رفعتِ خود میدهد گهی پیکار
 پیالهٔ نگهِ گرمش ار دهد دوران
 عدو میانِ عدم می کشد عذابِ خمار
 شها! سپهر غلاما! توئی که مدحتِ تو
 مرا ز غیب رسانید در حضور این بار
 توئی که حبّ^۳ تر باشد نجات در عرصات
 توئی که بغضِ تو باشد مهالکِ ادبار
 توئی که لَحْمِکِ لَحْمِی به شانِ تو فرمود
 شهی سریر فتوتِ رسولِ حق مختار
 توئی که وصفِ ترا تا به حشر نتوان گفت
 بصد زبان [و] بصد دفتر و بصد گفتار
 منم که پیشتر اوقات از کمی^۴ شعور
 بمدحِ غیرِ تو ضائع نموده لیل و نهار
 ازین گناه تبترا نمودم از لطفت
 امید هست که پیچیده داری این طومار
 بغیرِ مدحِ خود و اهل بیتِ پاک، دگر
 زبانِ من نکشائی بهره‌ای زنهار
 جهان شناسدم و بندهٔ علی شیرم
 چه شد که نیست موافق سپهرِ بد هنجار

به خاص دوستیت "قانعم" خداوندا
رہی بخویش نمایم به عزتِ ده و چار
پی* دونان به دونان مکن مرا محتاج
ز مطبخِ کرمِت چون جهان ست راقبہ خواہ
محبِ آلِ علی سرخرو رود بجنان
ہمیشہ تاکہ فروزد عذارِ لالہ بہار

۹- قصیده در منقبت علی مرتضی و آل اطهار

[به صنعت ایراد اربعه عناصر]

... ..

... ..

خاکِ جنت را کند آبِ دگر در جو روان
آتشِ کز بادِ یثرب می بر افروزد عذار
گروزد ز آبِ مدینه باد بر روی جحیم
آتش از خاکِ گنهگاران بجوید زینهار
خاکِ بطحی سرمه آتش ترا جانِ سما
آنکه چون باد اند بر آبِ رهش در انتظار

باد کوی آن بهار خاک آدم از نخست
 آبِ نوح از آتش آورده بفرقِ قومِ ضار
 مطلعِ آتش دم خاک عدویش کرده گل
 باد نوروزی احبِّا راست بر آبِ بهار

ای بخاک از آتشِ شوقِ دلِ خور تابدار
 وی بقلبِ باد ز آبِ جوی تو صد گونه بار
 آتشِ خشمِ خدا بنشسته ز آبِ یادِ تو
 چون بروی خاک آدم ماند باد آسا فگار
 نوح را بر آبِ طوفان بادِ مهتر شد دلیل
 بر خلیل از یادِ تو آتش شده خاکِ بهار
 آبرو در خاکِ مصر از نامِ تو یوسف گرفت
 ز آتشِ زندان به بادِ لطف کردی رستگار
 خاک را گر امرِ تو بخشد روانی مثلِ آب
 چشمِ باد از آتشِ اندوه بیند خار خار
 باد را بر آبِ گر پیوند بخشد دستِ تو
 بر فشاند دامن آتش بر سرِ خاکِ نزار
 آتش از آبِ سر کوی تو گر یابد وضو
 در سجودِ خاک باد افتد بروی انکسار
 آب را از خوی تو بر خاک اعزاز و شرف
 باد را از بوی تو بر آتشِ گل اعتبار
 آبِ پیکر، بادِ سرعت، آنکه نامش شد براق
 خنکِ گردون ز آتشِ گرمیش لیسد خاک تار

خاک پرسد ز آب نقش پای آن خورشید میر
 گر بر آتش باد رفتارش کند روزی گذار
 میزند خنگِ قلم را باد آتش زیر پا
 تا ز آب سرعش بر خاک بندم یک نگار
 پا بر آتش خاک را دیدم هم از این آرزو
 لیک نتوان باد را بر آب بستن زینهار
 تومن گردون چو آب ار باد پیماید ز شوق
 آتش گرمیش را نتوان شدن بر خاک چار
 باد و آتش را بود از سرعت و تیزیش تاب
 خاک و آب از وقر و تمکینش بیندود است بار
 باد سان کرده بزیر ران و اندر رنگ آب
 دردم از خاکش سر آتش کشیده نور بار
 چون ز آتش آشنا گشتی به آب هفت بحر
 در وجود خاکیت چون باد سر زد نور نار
 جمله او گشتی چو بگسستی ز خاک و باد دست
 آتش وصلت فروزان شد به آب افتخار
 یا علی در عرش در خوردی برنگ باد و آب
 آمد این بر خاک آتش سان فروزنده عذار
 خفته بر بستر چو آب و آتش گل در غلاف
 همچنان دیدی که ماندی باد خاکش نور بار
 چون علی را امتزاج آب و خاکت یافت رنگ
 خیل نافرمان چو باد و آتش نامد به کار

آنکه اندر آتش هیجا شدی مانند باد
 خاک دشمن بیختری چون گرد ز آب ذوالفقار
 باد لطفش چون بخاک کان گذر از مهر کرد
 آب و آتش بسته یکجا لعل رخسندۀ عذار
 خاک گلشن را نبود ار حصه ز آب لطف او
 آتش گل را چسان باد صبا بستی نگار
 آتش مرجان میان آب چون افروختی
 گر بروی خاک باد مهر او نابسته بار
 مطلعی بر آب آتش باری تیغ دو دم
 از مزاج خاکیم سر زد چو باد شعله کار

ذوالفقار او که دارد آب و آتش در کنار
 باد سان بر خاک مرگ آرد سر کفتار
 خاک طینت، باد طیران، برق جلدی، رعد صوت
 آب پیکر، آتشین دم، ازدهای خصم خوار
 آن نهنک آب هیجا، آتش خشم خدا
 باد سان از خاک دشمن خوش بر آوردی دمار
 ز آب مغرب تا بباد مشرق اندر یک یورش
 خاک دشمن بیختری بر آتشی مرگ خوار
 آتش اندر دست باد آسا چو جولان مینمود
 آب و خاک طینت خصمش نماندی برقرار

چون مثال آب او می ریخت بر خاکِ عدو
 دلدلش را باد و آتش بوده در تیزی چو مار
 در شتاب از باد افزون، در وقار از خاک بیش
 شوخ تر از آتش و بس نرم ز آب جوئبار
 نقش رفتارش کشد بر آب گر چون باد کس
 کره آتش فتد بر خاک مانند شرار
 همچو خاک و آب یک طینت بذاتِ مصطفی
 مثل باد و آتشش قربت به احمد آشکار
 خاکِ آدم در میان آب زین نورِ علا
 اقتباس آتش قربت نموده باد وار
 آب نوح از آتش شوقِ تنور آمد چسان
 باد یاریش نزد بر خاک گر آن دم شرار
 بر خلیل آتش نمی شد آب جز مهرِ علی
 آنکه خاکِ جنت از باد سرِ کویش نگار
 آب روی خاکیان اعنی امیرالمؤمنین
 آنکه باد و آتش است در امر او بی اختیار
 آب را با آتش آمیزد بگاه کین خصم
 باد را بر خاک باشد دست زورش وقت کار
 میرود برباد خاک دشمنش همگام مرگ
 آتش آرد ز آب بیرون چون بر افروزد عذار
 آتش خورشید دارد آب و رنگ از مهر او
 بادِ فروردین ز خاک کوی او مشکین بهار

آبِ ماه از بادِ لطفش مایهٔ آرام و خواب
 آتشِ گل را به خاکِ باغ زو باشد وقار
 هر کرا از خاکِ کوی آلِ پاکش نیست آب
 باد خاکش ز آتشِ خشمِ خدا دائم فگار
 حبّ شان منجی ز آتشِ مهرِ شان آبِ حیات
 باد خاکِ کوی شان است سرمهٔ چشمِ وقار
 مطلعی چون آبِ پاک از آتشِ دل شعله زد
 باد زد خاکِ عدو پیوسته سوزان توی نار

باد و آتش خصمِ خصمِ اوست در لیل و نهار
 آب و خاک از طبعِ احبابش همیشه نور بار
 آبِ عینِ آفتاب و آتشِ رنگِ شفق
 خاکِ کویش را نگار و باد زلفش را بهار
 آتشِ دوزخ شود آب از ولایِ بو تراب
 مردِ آگه را مباد از خاکِ این درگه کنار
 حبِ سبطینِ نبی از آتش و آبِ حمیم
 باد خاکِ مؤمنان را منجی دارالبوار
 آب بر آتشِ زند فردا ولایِ آن دوشه
 خاکِ مؤمن را مباد امروز ز این غم دلفگار
 تا هوا از آتش و باد است دائر زبرِ چرخ
 تا بود بر خاک و آب این ارضِ غبرا را مدار
 باد روحِ دوستِ آتشِ شاد ز آبِ انشراح
 آتشِ اندر خاکِ اعدا مایهٔ رنج و تقار

پیروی طبع خالص زد بخاکم آتشی
 باد "قانع" را بر آب مهر ممدوحش گذار
 آنکه چون گل خاک پاکش ز آب مهر بو تراب
 آتشی بر باد بسته تا بسوزد خصم خوار
 سرفراز حق که خاک باغ و آب رنگ گل
 باد آتش در دو چشم دشمنش لیل و نهار
 دست فیضش ابر آب و باد دی خشمش بخصم
 آتش خاک اعادی تیغ او در رنگ نار
 مار آتش دم سنانش، آب برق آهنگ تیغ
 باد جلدی سرنگ او به خاک کار زار
 آب گلرنگ نوالش باد فروردین دمش
 آتش خاک اعادی خشمش اندر وقت کار
 آتش پر غوی عزمش باد پیچ آسا دمد
 کابرو ریزد عدوش از خاک مال روزگار
 گوهر شعر آب یاب از آتش مهرش مدام
 خاک طبعم بر شگفت از باد لطف آل کبار
 آب و آتش را بهم پیوند دادن سهل نیست
 حاش لله باد و خاک اندر کجا شد ساز و ار
 خواهم از آن آبروی خاک اقبال و شرف
 همچو آتش باد لطف یادگار هر دیار
 آبرو اول که خاکم طینت آل عباست
 گو بر آتش افتد چون باد جان خصم خوار

یاری^۱ بختم شده بر خاکِ کویش آب رو
آتشِ جمله هموم باد بیرون زینهار
ای که باشد آب و آتش را ز تو پیوند وصل
خالقِ بادی و خاکی دو جهان را کردگار
تا بود از آب و آتش گل فروزان با عزا
خضمِ معدوم بخاکِ عجز سازی باد سار
تا بود از آب و آتش شمع روشن دهر را
دوستش را آبرو بخشی برین خاک و غبار

۱۰- قصیده در منقبت علی مرتضی

بودم تمام شب چو مهر نو بدمت کاس
تا از رخ چو مهر دلم یابد انعکاس
صورت گرفت حیرت من مثل آئینه
عکس جمال دوست تهی کرده از حواس
بر گرد خویش گشته چو پرکار ساعتی
در خود فرو شدم چو بدن در ته لباس
رنگی نموده رنگ ز نیرنگیم جهان
افتاد در میان من و یار التماس
رفته بعالمی دل بیخود چو مرغ و هم
کاوج و حضیض ارض و سما را نماند اساس

تدویرِ هفت دائره چون پرده‌های چشم
 گردید عین صورت عکس دم نعاس (۱)
 راهی زدم که نه خرد آن جا نشان برد
 چیزی شدم کزان نبود باخبر قیاس
 در کاخِ بیخودی شده مرئی غریب رنگ
 خورشید می نمود ز ذرات اقتباس
 پیچیده بوی آن گلِ خود روی در دماغ
 افتاد جمله واهمه از مغز چون عطاس (۲)
 در هیئت عجیب بماندم ز خویش دور
 گویا نبوده ام که نبوده به من حساس
 حیرانِ خویش گشته دمی چند پی نفس
 از خویشتن نمود دلِ بیخود التماس
 گفتم کیم ز دوست صدا آمده بگوش
 دیدم چه ام که آگه حالِ ته پلاس
 نه خواب و نه خیال نه پنهان نه آشکار
 او گفت آنچه گفت کجا رای حق شناس
 دارم دمِ ولایِ علی بسکه از نخست
 نبود عجب طلا شود ار کاین از نحاس
 سلطانِ مشرقین امامِ زمینِ زمن
 آن رهنمایِ راهِ هدلی مقتدای ناس

آن شامِ خافقینِ وصی^۱ رسولِ حق
 نه با علوی^۲ سده^۳ او عرش را مماس (۱)
 با گردد دامنش نه نماید برابری
 خورشید را بتن بود از نور گر لباس
 کرسی، کهن پایه^۴ قدرش شود اگر
 قصرِ رفیعِ رتبه^۵ او را دهم اسامی
 در بارگاهِ عرشِ فضایی^۶ جلالِ او
 که نیست اوجِ کرسیش از رتبه هم مناس
 باشد محالِ هو به هو آگاهی و گذر
 گیرم ز نه فلک گذرد طائرِ قیاس
 نا آشنای کنه^۷ محیطِ کمالِ اوست
 تا حشر گر خرد بکند مشقِ انغماس (۲)
 اندر هوا شراره فروزد چراغ را
 برباد گر روان به کند حکمِ احترام
 میخواست عقل مثلِ علی جستن از جهان
 حیرت طپانچه زد برخ و گفت لایقاس
 باشد عدیم کونِ عدیلش بکائنات
 گر بالمثل وجود دهد صورتِ مقاس (۳)
 عکسِ عصای^۸ دستِ کلیمی صفاتِ اوست
 قطبی که قائم ست برو دورِ هفت کاس

حاشیه مصنف: (۱) پیوستگی (۲) در آب فرو رفتن
 (۳) قیاس کرده شده

دوران نتیجه بخش امل در ولای اوست
 برهان سلیم آمده بر این سخن قیاس
 چون ذات ذوالجلال ز وصفش کرا خبر
 آن مبدئ عقول قدم منتهی الحواس
 باشد ز روی رتبه چو محمود صد هزار
 در بندگی خیل سگان درش ایاس
 آن شاه فیض بخش که نا گشته روبرو
 گر جمله خواست خصم بد اندیش تا براس
 نا دیده است دولت بیدار جاه او
 بخت عدو همیشه بود رنجه در نعاس
 تا زاده است زال فلک همچو او خلف
 رنگ شفق بمانده نشان دم نفاس
 با دوستانش فرض موالات دائمی
 باید برید فرق معاند به تیغ و فاس (۱)
 عدلش به گرگ کار شبانی دهد سبق
 حکمش کند ز شیر بدل وصف افتراس (۲)
 دل صرف نحو دوستی دوستان اوست
 در باب دشمنش خردم گفت لا یواس
 بهمان فلان به قرب علی نیست نزد حق
 نبود ضرور دوستی جمله دوس و داس
 تابد اگر دمی ز درش وجه افتقار
 زائل شود ز شخص خرد قوت حساس

کردیم فرض غیر علی هم جماعتی
 بنموده اند راه شریعت برای ناس
 اکسیر را ست دست دگر بر همه فلز
 هر چند مس مثال طلا گردد از رماس (۱)
 بر تار و پود خرقه جاهاش کرا گذر
 مرغ خرد تند بسر خویش چون کلاس (۲)
 روز جمل به محمل او گر نداده دوش
 بختی چرخ خوار شدی چون خر خراس
 آندم که ذوالفقار علی می شود عسکرم
 گردد جدا دو پیکر جوزا ز هم بیاس (۳)
 تا سفره چپ مهر کشد خوان فیض عام
 در مطبخ جلال ویست چرخ دست آس
 تا دیده است شیر خدا را میان رزم
 شیر فلک به چرخ نهان گشته از هراسی
 طبع زمین چو تخم موالات او به کشت
 از تاب مهر می شودش رفع احتباس
 گر خصل مهر او نه شود داو بازیش
 حاشا که نرد مه به نهد واژگونه طاس
 آن سدره آستان ملک خیل بادشاه
 کش عقل کل بسوده رخ عجز و التماس
 باشد میان محفل قدوسیان مدام
 نام علی وظیفه ارواح چون مپاس
 حاشیه مصنف: (۱) مصطکی (۲) عنبرکوت (۳) ترس

کشتی که تخم مهر علی سبز شد در او
 از بال جبرئیل مزاروار اوست داس
 آن منشاء ظهور ولایت که از ازل
 خورشید و ماه میکند از نورش اقتباس
 بر خاک آستان در کبریاي او
 گردونست مائلی به تنش جامه پلاس
 با اعتلای رتبه او همسری کجا
 ذرات را به مهر چسان باشد التباس
 گل چیند از زمین ولایش کفر محب
 زر می شود ز خاصیت لطف او نحاس
 شاهانم بدشت غمت بیکس و غریب
 محمود را نگاه بود جانب ایاس
 آنی تو کز کمال علو صفات ذات
 افهام راست حوصله گم وقت احتباس
 کتب اوج عرش سطح حسیض ترا رسد
 گردد مقعرش بمحدب اگر مماس
 تا هر وجود مثل تو نبود گمان کس
 زال فلک پدید کند حالت ایاس
 تا در زمین مدح تو پویم چوراجلان
 پستی میکند فلک فرس طبع بو فراس
 در بیت دل برای خیال تو بسته ام
 کاخی که می نبایدش آسیب اندراس

باشد برنگ ناله دمد در مدیحـ تو
 از بند بندـ خامهٔ من روحـ بو نواس
 عصیانـ من بذیلـ عطا پوش از کرم
 ای آنکه می برد ز تو رنگـ امید یاس
 از بهرـ رفعـ چرکـ معاصی در آبـ اشک
 شد فرض بر طبیعتـ من غسلـ ارتماس (۱)
 ”قانع“ ز رستخیزـ جزا کـتی شود ملول
 چون دوستیـ آلـ تو بگزیده بهر پاس
 راهی که گشته عرفیـ شیراز را گذر
 دارم همیشه سیر بدان کوچه التماس
 گیرم به مهر ذره کجا همسری کند
 زاید چسان عقیق زهر کوه چون قساس
 آن جا که صیتـ عامـ نوالش شده بلند
 باشد کند شکارـ هـما پنجه کلاس
 خوش بگذرد جهان به مجبانـ پنجن
 تا شخص را مت مایه آرام از هواس

حاشیه مصنف: (۱) غسلی که درو بآب سر فرو برند

۱۱- قصیده در منقبت علی مرتضی

نوشه مهر چو بر تخت حمل کرد جلوس
ساخت هر هفت بهار ارض بر آئین عروس
دایه باد صبا شد به موالید چمن
متوجه صفت مادر مشفق نه عبوس
سبزه بالید چو امید به قلب مؤمن
گشت هر گونه امارات خزانی مطموس
هر طرف جمع براتی ز گل و لاله بیاغ
قدحی پُر بکف از باده چون چشم خروس
در هوا ابر زده خیمه خوش رنگا رنگ
سایه اش ساخت جداول همه رنگین طاؤس

می نماید به نظر هر طرف از رنگِ بهار
 لاجوردی شفتی شنجرفی گونه طوس
 همه رنگ است همه فرح همه بوی بهی
 از زمین تا به سما هرچه به گردد محسوس
 اندرین روز مبارک بمبارکبادی
 چه عجب گر بشود زهره به بلبل مانوس
 به کشایند اولی اجنحه در مدح زبان
 بنوازند تو گوئی همه نای و همه کوس
 این نوا عام رود در همه آفاق امروز
 چه خراسان و چه ایران و چه روم و چه روس
 نه همین کرد پُر از نغمه همه ساز سرور
 زین نوا پُر بکلیسا ست یقین هر ناقوس
 یعنی آراسته شد صدر خلافت ز علی
 آنکه جبریل ورا خواسته از حق پابوس
 مؤمنان را ست درین روز امید بهبود
 خارجی هست ازین عید مبارک مایوس
 هرکه امروز نهد حرمت این روز سعید
 هست فردا پُتی او جای نکو در فردوس
 شاه ما راست کمین چاکر درگاه خسرو
 جام او را برسد راست بلی کیکاؤس
 اوست سردار سران بعد رسول عربی
 آنکه الویه کفار نمودی معکوس

آنکه قائم بود از آلِ وی این دینِ حمید
 آنکه زو بیضهٔ اسلام بگشته محروس
 آنکه با حملهٔ او کس نتوان گشت حریف
 آنکه گرداند به چنهٔ سرور دیوان محبوس
 آنکه در طاعتِ او بسته کمر شد ثقلین
 یافته فیض ازو جملگی ارواح و نفوس
 عزتش را طلبد مقبل جاوید مدام
 دشمنِ جاه و یست خصم ز بختِ منحوس
 بابِ خیبر چو وی از زورِ یدِ الهی کنند
 مهندم گشت اساسِ کفره خورد افسوس
 عمر و عنتر به دمی کرد فنا آن یلِ دین
 پیشِ تیغش چه بود عبدِ ود و هم عبدوس
 از قبولیتِ او هست منافق محروم
 از ولایش چه برد بهره گروهِ سالوس
 تا قیامت بود از هتک و ز افنا مامون
 اسدالله علی است چو دین را ناموس
 تا ز نوروز بهر سال شود بکر و بهار
 "قانع" از مهرِ علی باد به فرحت مانوس

۱۲- قصیده در منقبت علی مرتضی

وقت آنست که از قدرت پاک صنّاع
باز هر هفت شود صفحه کاخ ابداع
سبزوار چمن آباد کند ابر بهار
نهر روان لب جو بهر رباحین نفاع
خورم آباد شود دهلی دل از بس سور
شگفت از اثر باد گل جمله طباع
در جهان مقدم سلطان بهار از ره عدل
بدمی می شود افواج خزان را قلاع
دیده در مصر چمن دوره فروردین را
دی و بهمن ز هم اینگاه نمایند وداع

آمشهایی که موالید بود شان را اسم
 کرده از مهر ز خون شیر میانِ اضرع (۱)
 مژدهٔ حمل نهادن به رسد نامیه را
 غنچه در مهد ببالد صفتِ طفلِ رضاع
 دایهٔ ابر کند پرورشِ آلِ چمن
 سایهٔ تربیتِ مهر دهد تازه شعاع
 رفته رفته به گهی چند ز بس رنگ و بو
 دوحهٔ باغ در آرند به تملیکِ ضیاع
 سبز بختی چو بود غازهٔ رخسارهٔ باغ
 لبِ غنچه بزند خنده سرِ جمله بقاع
 جای آنست که جنّات بهشته حوران
 بهرِ نظّاره بگردند چو اشعث طمع
 دستِ مشاطهٔ صنعت بدر آید ز بغل
 لاله رویانِ چمن باز نمایند اقناع
 هر طرف صحنِ چمن بزمِ نو آئین بندد
 جو بجو بلبل و قمری طلبد استمتاع
 همچو ایوانِ فلک، تاب ده از نورِ نجوم
 از گل و لاله شود صحنِ چمن بس ملاح
 نقرهٔ خامِ سمن ز آتش دی گشته بدر
 زر گرِ باغ کند تا که حلیٔ انواع

صیرفی* نظر از اشرفی و هم زر گل
 بلبلان را شمرد صاحبِ املاک و ضیاع
 جعفری از زر جعفر به کشاید کیسه
 پیش او باد صبا و با بکند جمله متاع
 خیری از خدمتش افروخته سازد رخ خویش
 طبقی را گل حُلوا کشد از زیر قلاع (۱)
 فوجِ دی تا که مبادا بسرِ باغ رسد
 کرده صد برگ نهان چلتق در زیر دراع
 کو کنار آنکه به کفِ گرزِ شهاست دارد
 بهرِ ناورد خزان بسته شرفِ گرد قلاع
 پر بود بسکه گلابی* گل از باده* رنگ
 جامِ نرگس بهوا دور زند قدر ذراع
 ژنده بافان شده سر مست ز جوش می* نو
 کو بکوی چمن آغاز نمایند سماع
 لاله نعمان لقب از کفر خفی* داغش
 بعد توبه بکشد در برِ خود دلقِ رِقا (۲)
 سوسن از مشقی* خود شسته میاهی* کدر
 از هزاره طلبد دست فنِ خطِ رِقا
 سرو لافد به سرِ راستی* بالائی
 قمری آهسته بگوشش دمد افسون مطاع

تو به رعنائی بالا نه دهی حد ز دست
 گل ز تو هست فزون رتبه درین ارض مشاع
 صرفه نبود که تو بیجاصل ازین پس لافی
 در میان من و بلبل زند این حرف نزاع
 در گل و چوب بود فرق نماینده بسی
 گر تو سبزی بود او سرخ بچشم اجماع
 من ازان تو ام و بد نه بری راست شنو
 گل دگر سرو دگر خصمی او هست صداع
 گل شفته سخن قمری برجسته مقال
 گفت بی باری سروست هم از این اوضاع
 من نظر کرده آن صاحب باغم که بود
 گل خورشید ز یک لمحہ رویش لماع
 رنگ آتش بودم سرخی کونین بوجه
 نیست چون من دگری را بچمن همچو شعاع
 صاحب باغ که یعنی شرف دوحہ دین
 اسد الله علی، غالب کل، شیر شجاع
 آنکه در وصفش اگر عمر همه صرف شود
 نیست ممکن که کند جای محیط اندر صاع
 مد انعامش اگر قاری بلبل شنود
 کل شود حرف گلو بر لب او از اشباع
 صیت احسانش اگر بر لب تقریر رسد
 دل دریا بشود پرده گوش اسماع

غلغلِ جاهش اگر پرده زند بر لبِ حرف
 گردد از فرطِ شغفِ گوشِ اصم هم مستماع
 اوست در رتبه فزون ز آنچه بیابد افهام
 مدّعی را سخنِ حق نه صلاح است اسماع
 رزمِ او را ست چو بهرام یگان چاؤشی
 بزمِ او را ز مه و مهر فلک یک شمعاع
 بهر احیای^{*} جهان لعلِ وی آید چو بتاب
 چه عجب عیسی اگر یابد ذوقِ ارجاع
 آدمی زاده ندانم ز چه زو تابد رو
 آنکه خیلِ ملکش هست رهینِ اتباع
 شیرِ حق را همه کس رتبه شناس از خرد است
 همچو روبه بحیل مانده عدوی^{*} خدا
 در رهش دوست گذر از سر و جان خون مازد
 کسی ازان کوچه شود دهر پی^{*} او مستماع
 دوستش هست بنزدیکِ خدا بس مقبول
 دشمنش در دو جهان خوار و خجل رد و مضاع
 بهر تجهیزِ نبی مانده ولی را تنها
 حرفه دیدند بزرگان چه میانِ اجماع
 گر نه بوده ست به اولادِ نبی وجهِ تقار
 نگذشتند چرا از سرِ یک قطعه ضیاع
 گردنان را به زند گردن اگر تیغ کشد
 پیشِ ضرغام به قوت که به لافد اشباع

بهر آنکس که بود مخلص خاصش باشد
 نام اعلای علی دافع جمله اوجاع
 بر حریمش که بود ثالث اثنین به قدر
 چه احاد و چه ثنا و چه ثلث و چه رباع
 اهل دل طوف کفان باملکوت و ارواح
 یاد جور شقیان کرده بریزند دماغ
 یاد اعدای و احبای علی بعد از مرگ
 آن بحرف قطع الدابر و این استرجاع
 غیر او کیست سزاوار مکان نبوی
 هر کسی مفت خریده باله از اجماع
 داده چون شکل مخمس رغبا حق به علی
 اقصر افتاد مثلث متساوی الاضلاع
 مصطفی رخ بکشد طبق کلام حالی
 روز محشر ز اعدایش گهی یدع الداع
 مبغض او نه برد سالم و غانم ره دین
 آنکه شیطان بودش در ره ایمان قطاع
 جز علی کیست که بشکسته حرم در اصنام
 چه یغوث و چه منات و چه یعوق و چه سواع
 گوهر مهر تو شاهها بکفم ارزان است
 صدف دل تھی از شبه شده بر ابداع
 تا زدم لاف ولای توز صدق باطن
 نه پسندد دل من یاد دگر را ایقاع

روزگار یست شها کز اثر گردش چرخ
 اوفتاده عجب آهنگ تماشای طباع
 نیست رحمی بدل مادر ایام مگر
 خاید انگشت ندامت بچمن طفل رضاع
 روز بازار مروت نه بود در مردم
 کرده انصاف ز اینای زمان صاف وداع
 کاسد افتاد متاع سخن آنکه سخن
 به که از لب نه بر آید چو حدیث اطماع
 خیر خواهی ز جهان رفت چنان کز پس مرگ
 یار بر یار نخواند دَمکی استرجاع
 مهر گر طور زمانه نگردد نیست عجب
 دزد از ارض چو ارباب دول فیض شعاع
 آنچنان فیض ز ایام برفته که دگر
 شوهر از زوجه کند نطفه برون وقت جماع
 بسکه بد هضم شده دهر به باغ امکان
 ثقل پیدا به شود از پی طبع نعتاع
 جز تو دیگر که بود دادرس اهل هنر
 داد این ز سره بده زود توای میر مطاع
 بر میحسان علی بخش خدایا ز کرم
 تا ز خورشید بود زینت کاخ ابداع

از پستی تربیتِ طفلِ رباحینِ چمن
 دایه ابر کند تا که پُر از شیر اضراع
 چشمه فیضِ علی شیر پی "قانع" او
 جوش زن باد همه وقت بمهرِ صنّاع

۱۳- قصیده در منقبت علی مرتضی

وقت آنست که در باغ بزرگ و کوچک
 نغمه^۱ فرح نوازند بساز^۲ - عشرک (۱)
 غنچه^۳ کبک دري (۲) گل کند از طوطی^۴ باغ
 نو بهاري (۳) شود آهنگ نوای عکعک (۴)
 فاخته گرد سهی سرو (۵) بر آرد کوکو
 راه گل باز (۶) زند بلبل - نالان ز فلک
 سبز در سبز (۷) شود صحن - چمن از سبزه
 گسترده ز اطلس - زرباف صبا نو توشک

حاشیه مصنف: (۱) نام ساز (۲) مرکب نام لحنی از نی لحن باربد
 (۳) نام لحنی (۴) مرغ (۵) مرکب نام لحنی
 (۶) مرکب نام لحنی (۷) نام لحنی

غنچه در جامه گلرنگ بر افرازد قد
 لاله بر فوق گذارد کلمه چار ترک (۱)
 نرگس آرد بکف آن جام ملبس ز شراب
 کش مزد لخت دل سوخته لاله گزک
 میگساران چمن بهر نشاط موسم
 زمزمه سنج نو آئین نوائی هر یک
 فرح از نقش به قلب امل اهل سرور
 گشته از صفحه دلها رقم انده حک
 نیست شک گر ز تراویدن باران نشاط
 موج گل جوش زند زیر سما تا به سمک
 رنگ عشرت ز در و بام چمن در طغیان
 می زند نرگس شهلا بحر یفان چشمک
 هر طرف واز نمودند اولی آنچه بال
 که زنند از پی قانون مسرت دستک
 مرغ بی صوت هم از شوق مقام نغمه
 کرده از جنبش منقار حدوث تیلک (۲)
 باده باید که بنوشیم ز جام بلبل
 مست گردیم به کیفیت شار و لک لک
 عجیبی نیست گر این فصل ز تاثیر هوا
 بال شهباز به بندد به جناح شوشک (۳)

حاشیه مصنف: (۱) شگاف (۲) تیلک آنکه انگشت بانگشت نوازند
 (۳) مرغی است کوچک

بوق زنبق بنوا آید آن سان که دگر
 غنچه ترتیب دهد از ورق گل خمک (۱)
 نسترن طرح نوائی نوي آغاز کند
 دیده صد برگ و گل خیری با ساز خوشک
 تا که بر تخت چمن پای نهد شاه بهار
 کرده آماده صبا هر طرفی تازه توزک
 یک طرف فوج ریاحین به بوی باری
 یک طرف خیل گل و لاله علم دار بزرگ
 هندوی سوسن آزاد گرفته خنجر
 همه شب گردد سرا پرده نرگس بکشک
 سرو استاده لب جوز پی بار سلام
 حاصل عمر درازش بود این بس بی شک
 فیلبان فلک آورد برای میجرا
 فیل ابر آنکه ز قوس قزحش هست کجک
 عرصه دشت بیان گشته بهاری رنگین
 که توان چید گل نغمه ز هر حرف اینک
 جای آن ست ز تاثیر هوای گل و مل
 که بنام غچکی گردد و این کلک غچک (۱)
 سره از نا سره امروز توان بیرون کرد
 صیرفی سخنم کرده بکف تازه متحک

گرچه مقصود به عید ست ازین زمزمه ام
 سخنِ مبرز بدین رنگ پذیرفته نمک
 وصفِ گلزار همان به که ز رنگِ مطلوب
 ورقِ نسخهٔ این فصل نه گردد منفک
 بلبلان را نه رسد با منِ آشفته مقال
 که گلِ منقبتِ شاه بکف دارم چک (۱)
 من ندانم چه چمن باشد و این چیست بهار
 زده ام جامِ ولایِ شهِ اورنگ فلک
 آنکه از بهرِ تماشایِ جنانِ کویش
 مهرِ گردون کند از چشمهٔ خور یک عینک
 به که گلگشتِ چنین باغ کند دیدهٔ دل
 که خزان را نبود راه درونش بی شک
 گلشنِ مدح علی هر که کند سیر دمی
 هشت خلد است به نظارهٔ او وای یک یک
 عزمِ گل چینیِ این باغ مرا گشته فرض
 بوکه نو رنگ نماید به گروهِ ریزک
 گلشنِ مدح علی آن چمنِ عرش فضا ست
 که بود شیفتهٔ رنگِ گلش خیلِ مَلاک
 بوالحسن حیدر دین شاهِ ولایت مسند
 آنکه جبریل پیِ خدمتش آید ز فلک

آنکه در راهِ نعیمِ کرمش معن گدا
 از بزرگی عطایش شده حاتم کوچک
 زالِ چرخ از زپی^۱ ریستنِ رشته^۲ مهر
 کند از محورِ خود دوک و ز هاله چرمک (۱)
 تار و پودِ بخور جامه^۳ دارائی او
 نتوان یافت زمانه بجز از شائبه شک
 مرصده^۴ رتبه اش از عرش بگیرد کرمی
 خیمه^۵ قدرِ وی از سدره بخااهد تیرک
 بختی^۶ چرخ ته^۷ بار کشد گر روزی
 از پی^۸ راندن او میرسد از عرش مَدَک
 هر کبوتر که دمی سوي نجف شد طائر
 بایدش ساختن از طوبی و سدره کابک
 گنبدِ اوست که معمارِ قضا وقتِ بناش
 کرده است صرف درو نور بجای^۹ آهک
 گذری را که رسد جامه^{۱۰} جاهش به نظر
 در کفش بال^{۱۱} هما شاید جای^{۱۲} کوپک
 دلدلش کو برد از خنگِ سپهر نیلی
 هم به تمکین و بتزین و بجولان دهمک
 به دمی، زهره اش از راهِ کفل گردد چاک
 شمه^{۱۳} هه اش گوش کند گر به فلک شیرِ فلک

ذوالفقارش که ز حق حجّتِ قاطع آمد
 ریشه^{*} خصم بکنده ز زمین چون ادرك
 دو زبان داشت پی^{*} آن که بگاهِ هیجا
 نیست سازد ز دو عالم سر دشمن یک یک
 هستی^{*} خصم بود پیش دم تیغ علی
 همچو آن حرف که سازند حکش از کزlık
 تومن مهر شود لائق زین عزمش
 چرخ دوزد اگر از اطلس عرش ارتک
 سگی در گاش بدشتی شود ار شیر شکار
 در کف زهره فلک میدهد از مه طنپک
 مست پیمانه^{*} قدروش کند ار میل کباب
 جگر بر^و کشد چرخ بروی سیخک
 جنگ گیو و پشن امت پیش کف شیر خدا
 همچو اطفال که بازند بهم سرماک (۱)
 قامتش هست فزون در شرف و قدر ازین
 که بیارایدش از اطلس و سیفور و فنک
 گرمی^{*} قربت مولی که رسیدش ز عبا
 نیست در سندس و استبرق و دیبا ارمک (۲)
 آنکه بکشاید اگر باب دبستان ادب
 عقل کل آمده گیرد سبقی چون کودک

حاشیه مصنف: (۱) بازی است که اطفال درو بر همدگر سوار شوند -
 (۲) پوستین روباه -

قائدِ راهِ هدی پیشروِ ملک و ملل
 آنکه پیشش بود از علم فلاطون طفاک
 بدمِ تیغ که از روی غضب بر تابد
 سرِ مریخ و زحل می بستاند ز فلک
 آبِ تیغش شود از مرئی و محسوس دمی
 زهرهٔ خصم گدازد به چنین مثل نمک
 لطفِ او را که بود نقدِ گزینِ غفران
 قلبِ احباب بود بی شک و بی ریب مخک
 هرا کرا بوی ولا نیست چه حاصل ز حیات
 همچو عنبر نبود قیمت و قدرِ پاچک
 هرکه شد سیر ز نعمای ولایش داند
 نانِ خورشید بمقدار ز خردل اندک
 کعبهٔ کوی ورا زمزم نقشِ یک پا
 خانهٔ جاهِ ورا قصرِ فلک یک کوشک
 نه همین ماه بود کاسه بکف بر درِ او
 همچو مهر اند ورا مهر طلب هر دم لک
 طبعِ همشیرهٔ کوثر بیٔ اخِ نبوی
 کرد شیرین سخنم همچو که در شیر کمک
 باید از منکرِ تفضیلِ علی کرد سوال
 مصطفیٰ بهر که بخشیده همه ارض فدک
 ظفرِ بدر و حنین از که گرفته ست وجود
 روزِ خیر به نبی از که خدا داد کمک

جز علي کیست که دم زد ز سلونی حاشا
 جاي^۱ احمد که بخوابید بروی توشک
 با نبی اوست یگان در شرف و قدر نه غیر
 مغز این حرف شد از لجمک لجمی مدرک
 خوش حسابی بکفم از انا املح آمد
 منکر فضل علی باشد کافر ز نمک
 مصطفی داد کرا خاتم و بر دوش مقام
 نیست مرئی سخنم نزد عیون کاوک
 وال و الیه ز بهر که نبی فرموده
 بخور از خم غدیر آب که گردی زیرک
 کعبه مولد اسد الله که در وصفش حرف
 تا قیامت نشود گفته یقین از لک یک
 من که و لاف مدیح شه خورشید شرف
 کوسر سیر سما چیست پر و بال سمک
 قدردان سخنم تا که سر افراز حق است
 جسته جسته بکف افتاد مرا این مسلک
 اوست ما را به سخن راهنما در هر وقت
 دامن دولت او کرد مرا مستمسک
 گر نه بخشد به مرش شافع روز عرصات
 "قانع" از بار گنه زود بود مستهلک

باد روشن ز امل کو کبِ بختِ ممدوح
تا مزین بود از ثابت و سیار فلک
دوستش شاد بود تا به ابد از هر کام
دشمنش را بکند مرگ به پا قعر درک

۱۴ - قصیده در منقبت علی مرتضی

به تتبع حکیم میر اسم الله خان "غالب"

شاهِ خاور زده خرگاه چو در شهرِ حمل
رایتِ روزِ بر اعلامِ شب آمد اطول
شب ز کوتاهی* بخت ست نهان چون خفاش
دیده* روز باقیال ز بس یافت کحل
روز افگند بر ایام چو ظل** ممدود
عرصه بر لیل به تنگ آمده چون فی بزل
آتشِ حادث روز ست ز بس شعله فروز
افگر* نجمِ سرِ لیل شکسته منقل

روز با بیرقِ والشمس ضحی بس پیدا
 شب جعلناه لباسِ ست نهفته به محل
 عارضِ روز بر افروخته اطرافِ جهان
 شب نهان گشت ز ایامِ چو مواز سرکل
 صبح تا شام دراز آمده چون روزِ حساب
 شام تا صبح چو ایامِ حیاتِ ست اقل
 بعد ازین از اثرِ روز رود بر سرِ شب
 آنچه از دستِ رسولِ مدنی دید هیل (۱)
 لیل بنهفته شود زیرِ زمین تا دمِ صور
 شمسِ ایام اگر چشم کشاید به جدل
 روز اطول بود از فکرِ دقیقِ شاعر
 تنگ شد قافیه بر لیل چو قلبِ ابلخ
 شب همه گر به مثل آمده هاروتِ صفت
 روز افکنده ته چاه به سحرِ بابل
 شب چو اجوف تهی از صحت آمد همه حال
 روز سالم بود از جمله اسقام و علل
 تا که با روز هم آغوش بر ید دیگر
 دستِ شب را مگر از مهر کشایند اکحل
 حالتِ شب بر روز ار به تعمق نگرند
 چون مریضی ست که بیند به سرِ دوش اجل

اشهبِ روز بجولان همه عالم بگرفت
 ادهمِ شب مگر این وقت نماید ارجل (۱)
 صد شب اندر گره کوته^{*} او شد کوته
 وشته ای را که بتابید یدِ روز اطول
 مژه^{*} مور سزد شانه بموی این شب
 خواهد ار جلوه بهر روز نماید به مثل
 گر به فرض مت به شب جایی اقامت مانا
 گو بکنجِ عدم افتاده غریبی به وحل
 همچو ذرات شبِ عالم اگر جمع شوند
 پیشِ ذرات چنین روز نه یابند محل
 میکنم قصر چو عمرِ شب ازین مدحتِ روز
 بر سرِ نکته^{*} مختار بما قل و دل
 جرمِ ماه از بر خورشید چو شد نورانی
 نوبتِ آن اگر این می نه نماید چه خلل
 مطلعی سر زده از مشرقِ طبعم روشن
 روزِ نوروز چو در جلوه نموده اجمل

وقت آنست که گل باز فروزد مشعل
 شجرِ طور شود گلبنِ طرفِ جدول
 سبزه نو رسته پی^{*} مقدمِ سلطانِ بهار
 فگند چون گلِ رعنائی دو رویه مخمل

حاشیه مصنف: (۱) اسب سفید پا که معیوب باشد

رنگِ گل بسکه هوا گیر شده گردیده
 دامنِ گنبدِ خضرا همه رنگین جدول
 فیضِ عامِ سمن از بسکه نموده طغیان
 صورتِ آب همی بارد رنگ از سرتل
 قطره نبود که ز دامنِ سحاب ست ریزان
 آبِ گوهر پستی تعمیرِ چمن شد سُنزل
 به هوای که ز دامنِ چمن فیض برد
 ابر خواهد کند از پیش سما نقل محل
 عکسِ گل بسکه درین شیشه اخضر پیچد
 صبح و شام از شفق آورده شعار اخیل (۱)
 طفلِ غنچه دهن از شیر نشسته گردد
 قابلِ نشو و نما زود ز بادِ اعدل
 خورد آبی اگر از شبنمِ گل طفلِ رضیع
 لعل روید دُر دندانش بتاثیر و عمل
 گر چنین جوشِ بهار ست بهر جانبِ دشت
 گلِ نرگس بتوان چید ز برگِ عنصل
 سبز گردد گلِ نار از اثرِ آب و هوا
 بفشانند اگر بر سرِ آتش حرمل
 گر خورد قطره از آبِ چمن خواهد داد
 لاله بو قلمون پوست سراپای وِ رل

هر قدم سبزه و گل هر طرفی سرو و چنار
 قلم صنع چه نیرنگ کشیده اجمل
 جای آنست که من بعد ز تاثیر هوا
 سایه سرو بطوبی به شود دست و بغل
 میکند رائحه خلد برین استشمام
 بگذرد زین چمن از پیش هر آنکس که جعل
 صورت یاسمنش می نه پذیرد اتمام
 زر خورشید نمایند اگر جمله حل
 بعد ازین در عوض لعل بدخشان به برند
 شبنمی کز ورق لاله چکد زیر جبل
 قامت نخل جنان در بغل مصرع سرو
 مستزاد آمده در پیش نظر مستکمل
 بسکه لبریز بهارست همه کوه و دشت
 گل لاله دمد امسال ز شاخ ایسل (۱)
 بلبل را که نظر جانب گلشن افتد
 نیست اغراق شود باز چو مرغ اخیل
 گر منجم طرف باغ شتابد داند
 داغ لاله ز سما آمده بر خاک زحل
 زر گل بسکه بهم جمع شده در نظرش
 بلبل امسال ز قارون به کند جامه بدل

ساعد و ساق عروسان چمن با همه زیب
 از زر و گوهر و یاسین و سمن زر حل
 گشت هر هفت جهان از اثر باد صبا
 دست مشاطه تقدیر بر آمد ز بغل
 یاسمین بسکه فرو ریخت بر اطراف چمن
 زرفشان گشت چو خورشید همه کوه و کتل
 گل تکمه ز گریبان صبا افتاده ست
 یا مگر نافه مشک آمده از چین بمثل
 آتش افروخت ز بس بر طرفی تاج خروس
 بانگ بر عرش خورد موسی آمد بجبل
 تا گل اشرفی از کیسه گنجور بهار
 سر بر آورد فلاکت ز جهان شد مهمل
 چشم یعقوب صفت دوخته نرگس در راه
 تا که با یوسف یاسین بگردد موصل
 تا ابد سبز بود چون خطر خوبان جهان
 گر بشوید سر ز آب چمن امسال کچل
 تا مسدس بنماید به مخمس اوقات
 کهکشانش ست مگر مصرعی از بحر رمل
 کنجد آسا ز زمین سبز بر آید در دم
 وقت شوئیدن سر بر لب آبش قمل
 تا به شیلان بهار است زمان را سروکار
 گل حلوا ست طبق بر طبق اندر کف طل

ذره بر صورت زنبور کند طوف چمن
 گل خورشید کنون ست مگر شان عسل
 خار چشمش شده زان باز که رعنائی خار
 غوطه در خون زده از رشک درخت صندل
 خیره از دیدن وی می نشود چشم خیال
 آب امسال روان ست برفتار حیل (۱)
 هر یکی گشته غزلخوان به ثنائی گلشن
 بلبل و طوطی و هم فاخته و قمری و جل (۲)
 بسکه تاثیر هوا کرد سرایت بجهان
 کوه پر لاله شد و دشت همه پر کوهل (۳)
 لائق مطبخ انعام چمن می شاید
 آتش رنگ گل و سینه بلبل مرجل (۴)
 هر که خواهد لبکی تر کند اندر گلشن
 لاله در دست پر از شبنم دارد قنفل (۵)
 بعد ازین میر کنان طرف چمن بخرامد
 روح مانی همه در کسوت مرغ اخیل
 مد تار نگه امسال دواند ریشه
 چشم اگر باز کنی جانب نرگس اشهل
 خورده سنگ بود ریزه الماس برنگ
 شسته از بسکه ید ابر سراپای جبل

حاشیه مصنف: (۱) کبک (۲) جانوری ست خوش آواز (۳) شگوفه (۴) دیگ (۵) پیمانۀ بزرگ

دید تا ساعدِ سیمین چنار از ره دور
 حورِ عین می برد از شرم یدِ خود به بغل
 داسِ مه پاره^۱ راهی مگر این وقت کشد
 لاله زار ست بهر جانب جنگل جنگل
 فکرِ گل چینیش از روی دهد اندر خواب
 طائرِ وهم بر آید همه خونین چنگل
 گل ولایِ چمن از ریزشِ آب و گل ناز^(۱)
 در کفِ راز چو گلقتند نماید اول
 مصرعِ مل که کنون آیشِ معنی رنگیست
 می ندانیم که از طبعِ که سر زد اعدل
 آبِ صافی صفتِ طبعِ مزکی شاعر
 بسته در بیت حباب از همه سو بحرِ رمل
 طبعِ فردوسی^۲ این باغ زبانِ سوسن
 کرد جاری به ثنای گل مثل دعبل^(۲)
 قطعه قطعه ز گل و چار طرف مصرعِ سرو
 در چمن شکلِ رباعی ست کنارِ جدول
 معدی آنست که بر سیرِ گلستان بشتافت
 این زمان کس نه خرد شعبده^۳ چرخِ دغل
 تو بتو رائحه^۴ خلد درین گلشنِ راز
 میدهد خاصیتِ طبله^۵ عطار بصل

حاشیه مصنف: (۱) انار (۲) نام شاعری است

بلبلی خواست که در مدحت گل نغمه زند
مطلع مهر شد از مشرق طبعش منزل
طرح بنموده برنگینی فکر شاعر
اندر این قافیه و بحر فروزنده غزل

قطعه باغ مگر ارض سپهر است بمحل
گل خورشید و سمن ماه و شقایق چو زحل
ژاله پروین چه سوسن چو سماک رامح
کهکشان جدول و زنبق چو سماک اعزل
نسر ثابت گل بابونه و طائر صد برگ
جعفری قطب چه عباسی مریخ مضل
مشتی خیری و آن زهره فروزان ازهار
قلم نرگس انگشت عطارد بی غل
سایه آب روان راس و ذنب دان که مدام
سیر معکوسش چون کوکب راجع افضل
در چنین موسم اگر باده نه باشد چه مباح
که چمن ساز ازل خون عنب کرده بحل
لای مای خاصیت آب بقا پیدا کرد
میکنم لغزشی از خویش چو مستان ازل
دامن پیر مغان گر ز کفم باز رهد
جای رحم است بر این خورده سیلی اجل

گردنِ شیشه هر آن دست که نبود بپرش
 چون خمِ خالی از باده همی بادا شل
 آن سري را که سرِ باده پرستی نبود
 چون گیلِ کوچه میخانه شود مستاصل
 خاطری^۴ را که نباشد میلانِ باده
 باد تاریک تر از گوشه^۵ قلبِ ابلخ
 گر لبی چاشنی^۶ باده^۷ کهنه نچشد
 همه دم باد دگر نوشِ حیاتش حنظل
 غیر مَی بر سرِ کام و لبِ من باد حرام
 نیک گر گفت روا خوردنِ وي را حنبل
 ساقیا تشنه لبم را به مذاقِ شیرین
 باده^۸ تلخ گواراست تر از شیر و عسل
 ساغری ده که دگر از دو جهان پردازم
 زندگانی بجز از لطفِ تو پذیرفته خلل
 خو پذیرفته^۹ احسانِ ترا میری نیست
 حورِ عین گر دهدش شربتِ کوثر بمثل
 وقتِ مستی ست به آن کز دو جهان رفته برون
 بیخود از خویش ندانم خبر از کوه و کتل
 خانه پرداخته بر جانبِ صحرا برویم
 دست در گردنِ معشوق و صراحی به بغل
 خالی از خویش چو نَسی گشته مقامِ مستان
 نغمه^{۱۰} شوق سرائیم به آهنگِ غزل

باده خواریم گواه هست خدا عز و جل
 گلِ میخانه خمیرم بود از روزِ ازل
 بوده ام بسکه ز دل معتقدِ حضرت جام
 مشربِ باده پرستی است مرادم ز اول
 دایه آن روز که بپریده سرِ ناف مرا
 رشته از ریشه تا کم بسر کرد وصل
 مهدِ من گوشه میخانه و ساقی استاد
 بود خشتِ سرِ خم تخته تعایمِ عمل
 ابجدِ نعره مستانه ز بر می خواندم
 تا زبانم بکشودند به آئینِ ملل
 وصلتِ دخترِ رز پیرِ مغان بگزیده
 بهر من تا که ز تنهایی نه افتم به کسل
 بر در میکرده امروز شوم خسروِ عهد
 از می ار این لب من گردد شیرین چو غسل
 سر نوشته خطِ جام ست ازین وجه برم
 سرخروئی دو کوزین چو مستانِ ازل
 مدعی کو سرِ ادبار زند بر سرِ سنگ
 شیشه می نه نمائیم چو منفک ز بغل
 پای خم سجده کنم مثلِ سبزه همواره
 قالبِ خالی خود را نه گذارم مهمل
 گردن افراخته مانند صراحی باشم
 سرفرازِ ازلم یمن می صاف ز غل

آن مَسّی صاف که گر ابر ازو رشحه برد
 جرمش از شعله مهر نماید اجمل
 آن مَسّی صاف که کوثر نبرد زو ترجیح
 باشد از روی عزیز ز زمزم افضل
 جرعه اش گر به لب مهر خورد نیست عجب
 تا قیامت ز عطش نعره زند مستقبل
 ماهی ماه خبر یاب شود گر ز آبش
 پر برآورده ز هاله به رسد مستعجل
 جام خورشید اگر جای دهندش مستان
 یهر افگندن ورد آمده گردد مقبل
 زهره افتد بزمین رقص کنان اندر دم
 گر صلائی رسد از خوان نعیمش بمثل
 جای تفصیل نمانده است ز جوش مستی
 تر زبانی کشد این بار به حرف مجمل
 مَسّی صافی موالات اخ پاک رسول
 باده منقبت جان نبی مرسل
 قدرت پاک خدا پنجه بازوی قضا
 آن علی ولی الله شه عرش محل
 صاحب سیف و عکرم شاه سوار دل دل
 حجّت قاطع اسلام کمال کمال
 حامل جیش عزا صف شکن بدر و حنین
 قاتل جمله کفار و جمیل اجمل

بابِ علمِ نبی و نایبِ آن شاهِ رسل
 بسملِ مصحفِ دین، عاملِ حکمِ منزل
 رهبرِ راهِ ولایت، مه‌ اوجِ ایقان
 دره‌ التَّجَاجِجِ ولایت به امامت اول
 شرفِ دوده‌ امکان، حسبِ نسلِ قریش
 کاملِ حلم و حیا، خاتمه‌ علم و عمل
 خاتمِ دستِ نبی، حاتمِ راهِ تحقیق
 جامعِ آثارِ هدی، قانعِ بنیانِ ضلّال
 واقفِ علمِ لدنی، سببِ قربتِ حق
 قائدِ محملِ دین، پیشروِ ملکِ ملل
 یکتا تازِ صفِ اعدا و شه‌ خیبر گیر
 معنی‌ لفظِ کرامت بهمه‌ وصفِ افضل
 مطلعی سر زده چون تیغِ دو دم کز اعجاز
 ذوالفقار است بسر جانِ عدو گاهِ جدل

ای بذاتِ نبی از پاکِ گوهر ز ازل
 تو امان داشت وجودِ تو خدا عز و جل
 آسمان قدر توئی بل ز شرف بیش ازان
 در کمالِ تو سراپایِ گم ست عقل اول
 بختی چرخ اگر بارِ وقار تو کشد
 از گرانی ابدال دهر رود در اسفل

از ید الله تو انگشتِ شهادت باشی
 حرزِ اسلامی و در گردنِ ایمان هیکل
 شب گر از طرهٔ گیسوی* تو گیرد رنگی
 روز را خوی رخت گر بکف آید به مثل
 یاسنِ ماه دهد رائجهٔ مشکِ مدام
 از گلِ مهر چکانند گلابِ اول
 از شفاخانهٔ احسانِ تو گر رو تابد
 مهر و مه بر تنِ افلاک بر آید دمّال
 صیتِ انعامِ تو هر لحظه بگوشِ کونین
 بشمار است برون از حرکاتِ سلسل
 دیده در جوهرِ شمشیرِ تو کیدِ قاطع (۱)
 دشمن است با دلِ خونین چو خاکِ مقتل
 هر که بر خاکِ درت لحظه رخِ خود ساید
 سرخرو خیزد در حشر بوجهِ اشکل
 هر که بر نامِ تو قانع شده در زیر فلک
 مشکلِ هر دو جهان میشودش بس اسهل
 دشمنِ سخت دلت را به ترش روی کش
 زود بی آب توان کرد بآهن از خل
 صحتِ دوستِ ترا تا که مضاعف بیند
 صفتِ بابِ رای دیدهٔ دشمنِ معتل

(۱) حاشیه مصنف: نامِ ستاره ایست که در طالع هر که آید بشمشیر
 کشته شود -

بی خطِ بندگیت نیست قبولِ عالم
 گرچه باشد همه از نسل و نژادِ ارسل
 چون غلامی* درت فخرِ شهانِ زمن ست
 بنده* بارگفت گشته جریر و اخل
 صد چو فرعون نه کشد مر ز خطِ فرمانت
 موسی آسا چو بر آئی یدر بیضا به بغل
 همچو آن نقطه* موهوم که کس فرض کند
 در جهان نامِ فضیلت ز تو دارد مفضل
 توئی آن شه که هیونِ فلک و توسنِ ارض
 چون جنیبت به کشند پیشِ تو هنگامِ جدل
 چرخ را چرخي* مصمصامِ خود ارفرض کنی
 ماه گیرد صفتِ حلقه برای صیقل
 مطبخِ فیضِ ترا قحط نباشد ز لحوم
 در چراگاهِ سما تا که بود جدی و حمل
 به دمِ تیغ که از روی* غضب بر تابي
 سرِ مرّیخ ستانی و بری فرقِ زحل
 پیش ازان حال که عزمِ تو کشد پشتِ بزین
 فتیح آید برکابِ تو دوان مستقبل
 گر بظل* کرمت ملجا و ماوی دارد
 منعمِ وقت توان گشت یتیم و ارسل (۱)

 (۱) حاشیه مصنف: هیچ کس

بوی* بغض تو ز دشمن همه دم مسخفی نیست
 گر بصد جامه بپوشد تن خود را چو بصل
 حال روی* عدو دوست ترا برهانی است
 وجه دیگر نبود سرخی و زردی صندل
 دفتر آرا شود آنگاه که مستوفی* عقل
 عدد وصف ترا شرح نتاند (۱) جمل
 بحر را گر مدد ابر نوالت نرسد
 خشک چون دیده* مفلس شود و بس ازیل
 هر نگه چون نظر مهر پر از فیض بود
 دیده* را که ز خاک در تو یافت کحل
 زخم ناخورده و نادیده دم خونخوارش
 هم* تیغ تو عدو را به کند لنج و شل
 مشعل مهر اگر چشمک قهرت بیند
 چون گل شمع نیفروزد اکثر و اقل
 پیش قدر تو بود مرکز هر هفت زمین
 نزد تخمین مهندس همه کم از خردل
 همت کم ز جوی نشمرد از روی* حساب
 آنچه از فخر کشند سوی خود ارباب دول
 رحمت عام تو با رحمت حق دوش بدوش
 بازوی لطف تو با لطف خدا دست و بغل

 (۱) حاشیه مصنف. نتواند

گر منجم فلکِ عزمِ ترا سیر کند
 کرسی^{*} عرش رقم سازد منزل اول
 بحرِ افضالِ ترا خیمه^{*} گردون چو حباب
 دستِ انعامِ ترا حاصلِ کونین اقل
 دستِ احسانِ تو روزی که بر آید از جیب
 بازوی حاتم و بازوی معن گردد شل
 فتنه در دهر تو بگریخته تا تحت ثری
 دیده^{*} ظلم ز عدلِ تو پذیرفته سبل
 پرچمِ نیزه ات از باد پریشان نشود
 که تنیدند همه ریشمش از تارِ امل
 نوکِ رمحِ تو خورد تا به سماکِ رامح
 حکمِ عزلِ تو پذیرفته سماکِ اعزل
 که توانست کشد سر ز خطِ فرمانت
 که کمین چاکرِ درگاهِ تو باشد طغرل
 دشمنِ بزدل از جنبشِ شیرِ عسکمت
 خوابِ خرگوش نماید ته سوراخِ اجل
 انت منّی به قرابت چو به موسی هارون
 شمه^{*} گفت بشانِ تو نبی^{*} مرسل
 بابِ حسنین توئی زوجِ بتولِ زهرا
 بر تو ز انصاف نباشد کسی از فضل افضل
 نبود هیچ گهی هیچ یک از اهلِ جهان
 منکرِ قربِ تو نزدیکِ خدا عز و جل

چه مخالف چه موافق چه عدو و چه عزیز
 چه شقی و چه سعید و چه مزکی چه اضل
 رتبه دوست ترا تا که مضاعف بیند
 چشم اعداات همان به که پذیراد حول
 زائر کوی تو گوید بزبان الهام
 از ره صدق مقالات به آئین غزل

یا رب این ارض مقدس چه مکان ست و محل
 کز ثری تا به ثریا همه نور است منزل
 وادی ایمن و یا صحن گلستان ارم
 ارض بطحی ست و یا مشرق انوار ازل
 باد بی اذن در آن کونه وزد زانکه بود
 خاک راهش کیحل دیده کل کمل
 در بیابان نجف هرکه رود برهنه سر
 نور خورشید تجلی حقش گشته کلل
 عزم طوف حرمت از دل احباب نرفت
 طالب وقت بود همچو صدا در صندل
 دوستی را که رسد دست دمی بر در تو
 در کفش آب بود عقده ما لاینحل
 بدماغی که ز گلزار نجف بو نرسید
 همچو سودا زده مرگ بماند میختل
 شهر روح امین بستر و بالین وی ست
 هرکه در راه تو خواهد دمکی رفع کسل

هر که دم میزند از حبِ سگانِ درِ تو
 مدّعی را نبود در سخنِ او مدخل
 دست و پای که ز خاکِ درِ تو یافت وضو
 آبِ کوثر بودش تا به ابد مستعمل
 حب و بغضِ تو بود آنچه شده امر و نهی
 از نبی (۱) خواندم هم افعّل و هم لا تفعل
 در کفِ زورِ تو نازک بود از تارِ کلاس (۲)
 گر عدوی* تو بصد سال تند راهِ حیل
 امر و عزمِ تو بود در صفتِ کن فیکن
 گشته منسوخ برت قاعده* لیت و لعل
 کرسی* عرشِ سرِ بختی* گردون بستند
 که باقبال نشستی ز پی* جنگِ جمل
 آنکه میخواست ز بیمِ تو پرد رو بهوا
 در ته پاش همان لحظه اجل کند کول
 سگِ درگات چو بندد کمرِ عزمِ شکار
 در کفِ زهره فلک میدهد از مه نبل
 چاکرِ درگه تو در دو جهان ست شریف
 منکرِ حبِ سگانت به دو عالم ارزل
 تیری از شستِ تو گر لحظه هوائی گردد
 ریزد انجم ز فلک همچو دقیق از منخل (۳)

هر که در منقبت کام و دمش سرد بود
 در همه محفل ذکرش نه رود جز کنگل (۱)
 گر به نامت یللی خوانده رود جانبِ رزم (۲)
 زالِ فرتوت بسر پنجه شود رستمِ یل
 (قطعه)
 دلدلِ برق شتابِ تو که گاهِ جولان
 سیرِ کونین توان کرد به گامِ اول
 صیحه اش روزِ وغا گر به هوا سر گیرد
 زهره شیرِ فلک ترقد از راهِ کفل
 ماه تا سوده سرِ خویش به نقشِ سُمّش
 سرعتِ سیر ازان باز گرفته به عمل
 گر مصور بکشد صورتِ رفتارِ خوشش
 تا قیامت قلم از سیر نه ماند یک پل
 ذوالفقارِ تو که چون حجتِ قاطع باشد
 دعویِ مدعیانِ ساخته در دم فیصل
 بسکه از نورِ جمالت شده محرومِ ابد
 میل در چشمِ عدوی تو کشد هر مکحل
 عزتِ دوستِ تو مشهور تر از حسنِ دمن
 حالِ آشفته کویِ تو بود قصه نل
 صفتِ توسنِ وهم ست همان گرم شتاب
 ناوه ات گر به شبی بگذرد از صد مرحل

(۱) حاشیه مصنف: استهزا - (۲) حاشیه مصنف: یللی یعنی ندا "یا علی"

حالِ اعداات چو از گفت و شنود است ابتر
 خردم گفت که لا تسمع و هم لا تسئل
 کرم تست فزون بیش ز حب مادر
 لطف عام تو ز مهر پدر است بس اشمل
 هر که جز مدح و ثنای تو زبان بکشاید
 سخنش گر همه وحی است که باشد مهزل
 شرح اوصاف بزرگیت چو ناید به قلم
 تا قیامت سخن از منقبت هست مجمل
 "قانع" آن به که دگر راه مناجات رود
 به دعا ختم کند منقبت در دیول
 کرده ام پیروی طبع حکیم "غالب"
 "اسد الله" چنین عقده دل ساخته حل
 یا شهنشاه غریبان! بسر کویم خوان
 که درو آرزویم سوخته دل چون منقل
 در حیاتم نکنی بر در دنوان محتاج
 و از تو امید شفاعت بودم روز عمل
 تا ز صندوقچه حوت زر خور هر سال
 می برد خازن افلاک به تحویل حمل
 قلب سیاه
 حال احباب تو بر صاف بود از غش و غل

۱۵- قصیده در منقبت علی مرتضی

(متضمن صنعت مهمل)

اول عالم ، اعلم عالم	ولد آدم ، اکمل آدم
مالک ملک عالم اسرا	محرم اسرار کار لا اعلم
علیم او سر ملک آرا	رسخ او در دل عدو محکم
علم او را عطا' الا الله	کلمک او را عطار آمد دم
مادح او همه ملا' اعلا	کرم او همه محط' کرم
مدح او را العمرک و لولاک	کرد دادار داور عالم
سرو سردار دهر صدر رسل	سدره درگاه حاکم احکم
عدو او را هلاهل آمد کام	دردها را ولا او مرهم
در دل هر که مهر او گردد	ملک آسا مطهر و اکرم

در مدح محمد مرسل
 "قانعاً" در کلام آوردم (۱)

۱۶- قصیده در منقبت علی مرتضی

(متضمن صنعت مهمل)

دلِ مرا املِ مهرِ کاملِ اکرم
مراد ده اسد الله سرورِ عالم
ممدِّ اهلِ ولا حارسِ ممالکِ دل
کمالِ کلِ مکارمِ اساسِ دارِ کرم
مدارِ کارِ رسولِ اله و سرورِ کل
گواهِ علّمِ اسماءِ آدمِ اعلم
مدام او در دارِ علومِ سرورِ دهر
سما سمو مه طه کلاه و مهرِ علم

گلِ هلاک دمد در هوا همه ادوار
 حسامِ او سرِ اعدا اگر در آرد دم
 سوارِ دلدل همگامِ او همِ او هام
 سوارِ ماعدِ دلهاغِ اهلِ حل و حرم
 ولاءِ او همه دمِ موردِ کمالِ عطا
 عطا^ او همه اعوام دارد و همه هم
 سرِ کلاهِ دلِ ما ، گلِ محامدِ او
 کلامِ مدحِ سرا ، دالِ مدعا همه دم
 مرا که سحرِ حلال آمده مدام کلام
 سزد به مدحِ علی "قانع" آورم ادعم

۱۷ - قصیده در منقبت علی مرتضی

عشق بتان خوان غم داغ نمکدانِ او
تیرگی دودِ آه سبزی شایانِ او
اشکِ روان دمبدم هست برو شوربا
آرزوی سوخته هر صفتی نانِ او
ساخته لختِ جگر وقفِ پیِ ناشتا
تا نه برد انتظار خواهشِ مهمانِ او
دل که ازین مانده چاشنیِ درد یافت
لب چشی شکر است تلخیِ هجرانِ او
هر که لبی تر کند شربتِ هجر بتانش
می نه برد ملسبیل تلخیِ عطشانِ او

از من و سلوی دلش کی بکند رفع جوع
 خونِ جگر میخورد تشنه^{*} احسانِ او
 هوشربای^{*} خرد، حوصله فرسای عقل
 آنکه بود عقلِ کل طفلِ دبستانِ او
 حکمتِ اشرافیان، منطقِ یونانیان
 می نخرد هم بجو همتِ صنعانِ او
 فلسفه^{*} احتمال هندسه^{*} اعتبار
 می نه دهد ره بگوش سامعِ الحانِ او
 صرفی^{*} نحوِ الم، واقفِ میقاتِ غم
 پیشِ معانی بیان هست زبانندانِ او
 عشق چه آتش فروخت بر ز بر کوه طور
 وادی^{*} ایمن بهشت موسی^{*} عمرانِ او
 یوسفِ مصرِ جنون، چاک زده جیبِ جان
 داده سر اندر رضا بر چه و زندانِ او
 وه چه قیامت ستم آنکه کند رستخیز
 صورِ سرافیل زد نغمه^{*} داستانِ او
 گلشنِ داغِ درون تا ز سر آرد بهار
 ناله^{*} عشاق زد بلبلِ نالانِ او
 لیلی^{*} حی^{*} طلب محملِ دل بر گزید
 سینه^{*} پر خار غم هست بیابانِ او
 کشورِ دل شد قرق بهرِ نزولِ الم
 رایضِ عشق آمده تاکه بمیدانِ او

میننه لکد مال به گرد بر آراد سر
 قلب تهی کردنت از پی جولان او
 مطلع نو میزند سر ز بنانِ مقال
 مشرق خاور شده کلمک زبانان او

هرکه شود زله بر از زیرِ خوان او
 سیر ز کونین کرد نعمتِ الوان او
 عشوه غلمان و حور می نفریبد دلش
 هرکه بنوشید می از کفِ رضوان او
 آدم اگر خلد را بهر دو دانه بهشت
 دام سر او شده جذبه عرفان او
 بسکه تفییده تنور سینه نوح از غمش
 موج گداز روان کشته طوفان او
 یوسف اگر نابده تشنه لب چاه عشق
 بهر چه گرگینه گشت سیرتِ اخوان او
 بادشه ملک دل، خسرو مالک رقاب
 آنکه چو شیرین هزار شفته شان او
 گر نه بصحرا فتاد غلغله شوکتش
 سویی که حیران بود چشم غزالان او
 بهر چه اندر هوا می زند آشفته پا
 نیست اگر گردباد واله فرمان او
 منکه زدم چنگ را بر سر این نغمه باز
 یافتیم از بلبلان راه بدستان او

گر ز رگ و پوستِ من جوش زند صوتِ نو
 نیست عجب چون شدم مست غزلخوانِ او
 عشوهِ نیرنگِ مهر، غمزهٔ جادویی غم
 داده عجب صورتی بهرهٔ مستانِ او
 زمزمه خوانیِ عشق، ضابطهٔ دانیِ مهر
 شورشِ محشر زند بهرِ ثنا خوانِ او
 خندهٔ ساغر نگر، گریهٔ مینا به بین
 هر دو چشیدند می از زبرِ خوانِ او
 عشقِ چو آتش زند گل ز شراره دمد
 یاد ازان کو دهد حیرتِ حیرانِ او
 کیست درین بوستانِ چیست درین مرغزار
 آنکه نه خورده است می از لبِ نیسانِ او
 طوطیِ سر سبز بخت بلبَلِ شوریده رای
 نیست چو من بهره یاب از شکرستانِ او
 طرفه رهی داده رو، عقل و خرد تیره شد
 من نشناسم کجا ست کوچهٔ جانانِ او
 مطلعِ نو گل شده ز آتشِ طبعم کنون
 جام به کوثر زند والهٔ عطشانِ او

عشق بود شهنسوار قلب بیابانِ او
 نیست زمین و زمان درخورِ جولانِ او
 عشق که عشقِ علی آنکه ز رویِ نیاز
 چرخ کشد آسیا از پیِ مهمانِ او

نخل طرازِ جنان ، آبرویِ باغِ خلد
 دم ز همائی زند بلبلِ بستانِ او
 نیست اگر بحر را در طلبش اشکِ خون
 بهر چه سرخی زند پنجهٔ مرجانِ او
 قبلهٔ اسلامیان ، کعبهٔ ایمانیان
 دل بخضوع و خشوع هست ثنا خوانِ او
 ماه ز نور اوفتد ، چرخ زند چرخِ نو
 گر به غضب بنگرد سویش سلمانِ او
 اصلِ ولایت علی ، نخلِ کرامت علی
 مهرِ امامت علی ، جانِ نبی جانِ او
 حیدرِ صفدر علی ، ساقیِ کوثر علی
 وارثِ منبر علی ، معطیِ ایمانِ او
 آیهٔ تطهیر را کرد چو نازل خدا
 بر همه تحقیق شد پاکیِ دامنِ او
 پیشِ خدا قربتش بیش ز اول شود
 یابد اگر جبرئیل رتبهٔ دربانِ او
 بانیِ احکامِ دین هادیِ راهِ یقین
 سویی خدا ره دهد شارعِ عرفانِ او
 والیِ راهِ هدی ، ترجمهٔ هل اتی
 نفسِ رسولِ خدا ، ذاتِ خدا دانِ او
 جدی و حمل می دهد سر کفِ قصابِ چرخ
 گر بکند میلِ لحم خاطرِ مهمانِ او

تیرگی* رای من کرد قصوری بمدح
 مهر نویسم اگر شمشه* ایوانِ او
 مادرِ ایام را گر نه بود مهرِ شاه
 زهرِ هلاهل شود شیر به پستانِ او
 هر که زند نغمه‌ای در صفتِ شاهِ دین
 گوش ملک وا کند پرده* الحانِ او
 بهر چه گل را بود هر ورقی شکلِ گوش
 گر نبود عندلیبِ واله* دستانِ او
 پیشروِ ملکِ دین ، قاندرِ راهِ یقین
 اخِ رسولِ امین ، معنی* ایقانِ او
 می چکدش از کلام چشمه* کوثرِ مدام
 هر که خورد قطره* از می* عرفانِ او
 بهر چه از کهکشان بسته رسن در گلو
 نیست اگر آسمان بنده* فرمانِ او
 معنی* عرفانِ علی ، حجتِ ایمانِ علی
 چرخ بود چرخ زن در صفتِ شانِ او
 منزلتِ انشما بهر که بخشیده حق
 شاهد یتلوا بس ستِ عدلِ برهانِ او
 تا کنم از قل کفلی سینه گهر خیز گنج
 هر سرِ موشد زبان بهرِ غزل خوانِ او
 مطلعِ چون آفتاب باز دمد از دلم
 آنکه بود بالیقین سینه خورستانِ او

هر که بنوشد دمی باده^{*} عرفانِ او
 نشه^{*} کوثر دهد مستی^{*} داستانِ او
 صف شکنِ جنگِ بدر، شاهِ سزاوار صدر
 نیست کسی را خبر من و عن از شانِ او
 بر سرِ موسی دمد تازه تجلی رخس
 جان بمسیحا دهد لعلِ سخندانِ او
 می نکند راه گم مخلصِ آن مهتدا
 خضرِ طریقت بود زنده^{*} احسانِ او
 دلدلِ اورا رکاب می سزد از ماهِ نو
 ساحتِ گردون بود عرصه^{*} جولانِ او
 تاب دهد رعد را صیحه^{*} آن باد پا
 آب کند برق را گرمی^{*} میدانِ او
 اژدرِ دستِ کلیم یا که بود ذوالفقار
 ماهی^{*} بحرِ قضا خنجرِ بُرانِ او
 تیرش مد^{*} شهاب یا که سنانِ اجل
 کو برد از دستِ برق رمحِ سرافشانِ او
 هر که بدل از نقارتخمِ عداوت به کشت
 برقِ شقاوت خورد خرمنِ ایمانِ او
 آنکه شد از حبِ دل مخلصِ آن پیشوا
 می نکند راه گم در صفِ مردانِ او
 راه نمایی^{*} طریق، قافله سالارِ فیض
 آنکه بود جبرئیل طفلِ دبستانِ او

آنکه اساسِ نفاق طرح کند در رهش
دستِ قضا می شود قانعِ بنیانِ او
با تپِ انکارِ او هر که شد از دلِ علیل
در کویِ مرگ ست باز نوبتِ بحرانِ او
هر که دري از نفاق زد بره بغض و کین
آمد و رفتِ نفسِ حلقهٔ زندانِ او
هر که دمِ دوستیش زد ز سرِ صدقِ دل
صبحِ صفتِ روشن مت چاکِ گریبانِ او
آنکه براهِ ولاش از دل و جان صرف شد
گویی همه کامها ست بستهٔ چوگانِ او
"قانع" و لافِ مدیح، ذرهٔ بخور کی رسد
میکنند نورِ پاشِ جلوهٔ ایمانِ او
خورده ز ختمِ غدیرِ بادهٔ صافی کام
بلبلِ طبعم کنون گشته ثنا خوانِ او
تا بود از حسن و عشق غلغله اندر جهان
مخلصِ او را رسد راتبه از خوانِ او
خاصه سر افرازِ حق باد الهی مدام
تا ز جهانست نام شاد باحسانِ او
حرمتِ اثنی عشر آنکه ندارند ضل
سال و سه دهر باد روز فزا شانِ او

۱۸- قصیده در منقبت علی مرتضیٰ

دي چو فروخت شاهِ شام چهره به تختِ عنبری
واليِ نيمروز را رفته شکوهِ برتري
زنگیِ چرخ را بکف تیغِ هلال شد علم
بر رخِ خود سپر کشید رومیِ روسِ خاوری
الویهِ شعاعِ شمس کرد نگون سپاهِ لیل
یافت نشانِ ماه بسکه نقشِ بلند اختری
روي سپهر زر نگار غازه گرفت از شفق
عرض دهد مگر بهامِ کوکبهٔ فلک مری
به برکابِ هاله زد پای سیاحتِ جهان
از شبِ تیره باشدش افسرِ فرق سنجری

لشکرِ نثره در فلک بسته کمر ز منطقه
 خوانده ز لوح تابِ مه چونکه رقومِ سروری
 بر دفِ چرخ بسته باز زنگلهٔ نجوم را
 زهره بساز میدهد زینتِ بزمِ قیصری
 داده براتِ خرمی دمتِ عطارد آسمان
 بوالعجب آبی بجوئی یافته ارض اغبری
 جلوهٔ رویِ مشتري کانِ جواهر از شعاع
 هست سپهرِ پر فروغ همچو دوکانِ جوهری
 منقلِ مهرِ سرد کرد قطره زنیٔ اختران
 گشت بخاری نهار گل ز شعاعِ مشتري
 واسقِ لیلِ دوخت چشم سوي شفق برای کام
 داشت چو عذرای شام پرده برخِ معصفری
 بستختیٔ ارض بر کشید هودجِ مهر سوي غرب
 لیلیٔ مه نمود رو از برِ چرخِ چنبری
 سر زده بوی مشک وش از گلِ ماه فی المثل
 یافت ز خویشش بهار رنگِ سپهرِ اخضرِی
 طبعِ تفنن آشنا میرِ رواقِ این سپهر
 بسته بیالِ شوقِ دل صورتِ مرغِ خاوری
 طوف کنان تا به عرش فکرِ هوا پرست رفت
 یافته کرمی نشین نقشِ مدیحِ حیدری
 آنکه شب امراش دید شاه مواری براق
 بر زبرِ نه آسمان در صفتِ غضنفری

شیرِ خدا گزینِ حق، آگهٔ حالِ ما سبق
 دینِ حمید را نسق وارثِ شانِ مهتری
 معنیِ نصِّ ائمه، شاهدِ قولِ هل اتی
 واقفِ رمزِ قل کفی، لائقِ تختِ سروری
 صفِ شکنِ حنین و بدرِ بعدِ نبی سزای صدر
 قانعِ تیهِ اهلِ غدر، قاتلِ جیشِ خیبری
 قبضهٔ قدرتش اگر چنگ زند بقوسِ چرخ
 از دلِ تیر گل کند نغمهٔ زه سراسری
 گر ز حسامِ او هوا جانبِ چرخ رو دهد
 لُزه فتد بر زحل صورتِ شاخِ عرعر
 رمحش اگر شعله ای سویی هوای سر دهد
 تا به سماک میرسد جوششِ تابِ آذری
 دیدهٔ روز یافت زو آب بجوئی آرزو
 گیسوی شب ازو خرید نکستِ جعدِ قنبری
 در گلِ خورمدام هست رنگ ز خاکِ بو تراب
 شبوی ماهِ یافته از عرقش معطری
 هر که دمِ ولای او می زند از سرِ صفا
 صبحِ صفت نمی شود تیره ز چرخِ چنبری
 بغضِ سگِ درش بحشرِ سویی کشان برد به نار
 شیرِ خدا ز روبهان هست همه زمان بری
 من که و مدحِ شاه دین ذره بمهر کی رسد
 گر نه ز سرفرازِ حق یافته ام سخنوری

قد رشناس اهلِ نطق آنکه بصدرِ عز و جاه
 از رخس آئینه رنگ تابد مهرِ حیدری
 شان سخن فزایدم مدحتِ محمود بخت
 گرچه نیام به ملکِ شعر همبرِ جاهِ عنصری
 یمنِ نوالِ آن کریم نیست عجب به مدحِ شاه
 یابد از این بینوا رتبهٔ شانِ بوذری
 "قانع" ازین مدیحِ شاه دم نزنِ بغیرِ راه
 تا که بود جهات را نور ز شعرِ انوری
 تا که ببوستانِ دهر گلبنِ نامِ سعدی است
 بادِ سوادِ حرفِ من، کحلِ عیونِ عبهری
 من نخرم به نقدِ دل درهمِ شهرِ وایِ غیر
 یافته بسکه قلبِ من سکهٔ زرِ جعفری
 بادِ الهی مدام دشمنِ خاندانِ دین
 خرمنِ آرزو به برقِ شمعِ امیدِ صرصری

۱۹- قصیده مصنوعه بطور لغز در مدح حضرات خمس

[ترجیع بند]

صبحدم کز نور مشکوة مصابیح صفا
کلبه^۱ تاریکِ قلم جلوه گر بود از ضیا
خاور طبعم ز شرق مهر الهام سداد
مطلع دل ساخته روشن به شانِ والضحا
سیرِ طورِ معنیم آتش ز هر مو بر فروخت
وادی^۲ ایمن شده دشتِ خیالم بی ریا
بر لسانِ قال حال از شوقِ ارنی زمزمه
در بیانِ بیخودی آهنگِ معراجِ هدا
رفته از خود گشته مرئی عالمِ مادون دید
خورد بر دل بوالعجب تاثیر صوتِ بی صدا

گفت گوینده بگو رمزی که دانی گفتنش
 آنکه غیر از عقل اول کس نگشتش آشنا
 چیست آن ذاتِ همایون (۱) نامور از چار حرف
 آنکه گر زو چل (۲) رود باقی بود یک لاحصا (۳)
 از شمار یک اگر دو را کسی ساقط کند
 میشود کامل حساب ذاتِ هورب السما (۴)
 باز از هو آنکه ده را در تصرف آورد
 یک بدست آید همان شکل احد نام خدا (۵)
 چار زان ده رفته ماند پنج سه را اختتام
 شش تلفظ در بود آن پنج گویم بر ملا
 تا شود زو جلوه پیرا دوحه* اثنا عشر (۶)
 هستی* ترکیبی اندر قلب بنموده بما
 یک بیک گفتن مزاوار است حل این لغز
 چون یکی در یک رود صورت بگیرد مدعا (۷)
 عقل اول آن که بوده خاطرش با شوق جفت
 آفرین خوانده سوا لم را جواب راست گفت

اینکه می پرسی جناب احمد ختم الرسل
 هست کز نورش شده ایجاد این ارض و سما

-
- (۱) حاشیه مصنف: احمد (۲) حاشیه مصنف: میم - [۴۰ =]
 (۳) حاشیه مصنف: احد - [۱۳ =] (۴) حاشیه مصنف: احمد = ۱۳
 - ۱۱ = [۵۰ =] (۵) هو [۱۱ - ۱۰ = ۱]
 (۶) حاشیه مصنف: حد - [۱۲ =] (۷) حاشیه مصنف: هرگاه "حد"
 در میان "ام"، هیئت ترکیبی یابد "احمد" گردد -

از احد بی میم گفتن واحد است با ذات حق
واقف اسرار وحدت حامل تاج و لوا
مقصد لولاک، محبوب خدا، مطلوب حق
مهبط جبریل آگاه رموز کبریا
شاه آو ادنی سریر رب ز دنی التماس
قائل ان وحی یوحی پاک از نطق هوا
ناسخ ادیان ماضی امّی صاحب کتاب
موجد آثار رحمت دوجهان را مقتدا
هاشمی و ابطحی، مدنی و مکّی یثربی
سید و سردار پیغمبر محمد مصطفی
باز گفتا چیست آن نام مزین از سه حرف
آنکه اندر شش جهت باشد مضاعف در عطا
بینات اول آمد از نبی کم دو عدد (۱)
زبر او (۲) بی ثانی (۳) هم عد میم مجتبی (۴)
عین اول را بآخر (۵) گر دهد ترکیب کس
میشود مرئی بعینه چارم اسم مصطفی (۶)

-
- (۱) حاشیه مصنف: اول عین بیناتش "بن" عددش شصت، کم از عدد نبی که شصت و دو (۶۲) است، دو عدد - [در صفحه مخطوطه این قصیده بر بالای صفحه بجانب چپ لفظ "ناقص" نوشته است شاید مصنف این را محتاج نظر ثانی دانسته - م - ح - ر]
- (۲) حاشیه مصنف: هفتاد - [یعنی حرف اول علی، ع = ۷۰ - م - ح - ر]
- (۳) حاشیه مصنف: ۳۰ [یعنی حرف ثانی علی، ل = ۳۰ - م - ح - ر]
- (۴) حاشیه مصنف: ۴۰ - [م = ۴۰] (۵) حاشیه مصنف: ی - [۱۰ = ۱۰، ۶) حاشیه مصنف: ف - [۸۰ = ۸۰ + ۱۰ + ۷۰]

میکنی از بیناتِ اوسطش تکرار اگر (۱)
 بر سر زبرِ امام افتد گراتِ اول
 آخرش گر راست پرسی میکنم شرحش چنین
 قلبِ اول (۲) در تلفظِ ثلثِ اوسط (۳) در حصا
 جمله را اعداد (۴) اکثر از یقین (۵) بخشد مراد
 آنکه باشد بینانش (۶) حصرِ ایمان را جلا
 عقل اول آن که بوده خاطرش با شوق جفت
 آفرین خوانده سوالم را جواب راست گفت

اینکه می پرسی بود ذاتِ ولایت را شرف
 ابنِ عمِ مصطفیٰ زوجِ بتول متقا
 کعبه مولد، ساقی* کوثر، امام المتقین
 شیرِ صفدر، معنی* تحقیق، نص* هَلِ اتی
 بابِ شهرِ علم و گنج رازِ درگاهِ احد
 شهبازِ لافتی آگاهِ رمزِ قل کفی
 حیدرِ کرار یارِ احمدِ ختم الرسل
 انت منی را مراد و شمعِ ایقان را بها
 شاهِ مردان، والی* اقلیمِ ایمان، بوالحسن
 مقصدِ تمزیلِ یتلوا شاهد ا هم انما

حاشیه مصنف: (۱) ام، ام (۲) عین (۳) ده عدد
 (۴) ۱۱۰ (۵) ی ق - [ی = ۱۰ - ق = ۱۰۰ = ۱۱۰۰]
 ۱۱۰ = علی ۱۱۰ - م - ح - ر - [(۶) بن ام ا ،
 عدد ۱۰۲ [ایمان - ۱۰۲]

قاسم جنات عدن تحتها الانهار آن که

بر زبان مشهور شد اسمش علی مرتضا

باز گفتا چیست آن دري اوج اعتلا

یاره دست تقدس غازه وجه هدلی

میکنند لب تر ز جوی خلد جبریل امین

تا کند تکرار فام پاک آن بدرالدجلی

[ب] بای باب علم زیب تارک نامش بود

بسکه از باب اش بدل مخزونست گنج ارتقا

[ت] فرق پیرای تواضع تا شده آن تاج دین

تاج سر بر دوش او بر دوخت در رنگ رجا

[و] وجه وجهت (۱) از فروغ انعکاس قلب او

ربط با هو دارد از هر وجه با صد اعتلا

[ل] داشته همواره چون او پویه بر پای قبول (۲)

از رسولش پایه قربت بیفزوده خدا

عقل اول آنکه بوده خاطرش با شوق جفت

آفرین خوانده سوالم را جواب راست گفت

اینکه می پرسى جناب اطهر خیر النساء است

قرة العين رسول هاشمی پیشوا

آنکه باشد حور عین در خدمتش بسته کمر

و آنکه برده خلد از گیسوی پرتابش جلا

عرش می نازد به نور آن درخشان آفتاب
 چرخ بوسد خاکپای او به آئین صفا
 فخر مریم ناز حوا بضعه قلب نبی
 آنکه جبریل امین پیوسته میکردش ثنا
 گر رود بر عرش خاک پای آن عصمت قباب
 قدسیان سازند از روی ارادت توتیا
 فاطمه زهرا که باشد آم شیر و شیر
 مصطفی خواندش بتول و مرتضی فخرالنسا
 باز گفتا چیست آن تابنده نجم چرخ دین
 نام نامیش مرکب از سه حرف پر ضیا
 [ح] حلم را تاج از سر او بر حیا دست نوال
 حکمت از وی چهره روشن حاتم از وی با رجا
 [س] سرئی اندر قلب او وجه سعادت بالیقین
 صدر وی با جان احسان مخزن سر خدا
 [ن] جان جانان نقش پایش نور سر ما در قدم
 دین و ایمان آخر از او یافته رنگ و جلا
 حسن را هر جا بود زان پیش مردم اعتبار
 که بصورت بهره معنی ازو برده عطا
 خلق از این وجه شد خاص صفات کردگار
 که به نسبت یافته زان شاه تشریف سخا
 عقل اول آنکه بوده خاطرش با شوق جفت
 آفرین خوانده سوالم را جواب راست گفت

اینکه می پرسی مهین پور علی مرتضی ست
 آنکه بی حب درش طاعت همه باشد همبها
 نعم راکب گل نمودی از لب قدوسیان
 چونکه گشتی مصطفی مرکوب او بهر رضا
 جبریل آورد او را حله سبز از بهشت
 گل کند تا از نهالش باسی باغ قضا
 وجه بر وجهش باین رو بر نهادی مصطفی
 تا که از نسرين العاشق دمد صد برگها
 صورت جد، معنی حق، اولین دو گهر
 آنکه دارد گوشوار گوش قدرت زو بها
 مصرعه اول ز سه بیت امامت ماه دین
 آنکه حق نامش حسن بنهاد با صد اعتلا
 باز گفتا چیست آن نام گرامی نامدار
 کز صفاتش عقل حیران مانده بوده اولاً
 صورت انسان و لیکن به بمعنی از ملک
 از کماهیش کسی آگه نباشد جز خدا
 چار حرف ست زان به رنگ ارتباط آخشیج
 که زند در خمس نور او به ختمیت لوا
 شش جهت از نور آن تابنده گوهر با فروغ
 منشعب زو نه فروزان اختر چرخ هدا
 پنجمین هشت و شش و سی و هفت و پنج
 چار حرفش در تلفظ نیمه و یک بی ربا

حایش از حَم (۱) رمز و سینش از یاسین گلی
 یار او ینبوع دین و نون^۲ والیل انثما (۲)
 عقل اول آنکه بوده خاطرش با شوق جفت
 آفرین خوانده موالم را جواب راست گفت

آنکه می پرسى بود اب الائم شاه دین
 آنکه جنبانید مهدش جبریل مجتبا
 اشجع احقاد احمد اشرف نشریف حسن
 اکمل جود و سخاوت منشاء علم و حیا
 وارث ارث سماعیل آنکه طبق امر حق
 سر نه پیچد از رضای کردگار ذوالعلا
 روز محشر مؤمنان را پشٹی^۳ عفو جناح
 بر گنهگاران طفیل حب^۴ او راضی خدا
 از جنان روح الامین با جامه^۵ سرخ آمده
 تا به تشریف شهادت شد تن او را بها
 صابر ایوب سیرت راضی^۶ یحیی سرشت
 بیکس و مظلوم یعنی که حسین کربلا
 چونکه گشته پنج گنج این نامه^۷ الهام قال
 پنج نوبت از تفاخر می زنم در دو سرا
 بوی آن دارم کز اعزاز جناب پنجتن
 پنج مطلب را بر افزایش بر امیدم ضیا

(۱) حم = حاء میم، آیت اول سوره مومن (۲) ح من ی ن = حسین

روزِ مقسوم رسد بی منتِ دونانِ دین
جوشد از اقوال و افعالِ اثر بر اهتدا
در جهان باشد مدد از فضلِ خاصِ پنجتن
در جنان باشد مقامِ قرب شاهانم عطا
وقتِ جان دادن بنامِ پنجتنِ جان را دهم
این بود بس عرضِ حالِ "قانع" مسکین گدا
تا بود بر مؤمنان مفروضِ حبِ پنجتن
دوستانِ پنجتن باشند دائم با جلا

۲۰- قصیده در مدح پنجتن

چون حمد ایزدي که بود بر انام فرض
صلوات بر محمد و آل کرام فرض
در پنجگاه دهر سپنجي مقام شد
بهر شه حجاز نواي سلام فرض
باشد علي چو لحمک لحمي به مصطفی
در مدح آن گزیده حق اهتمام فرض
مقبول تا شود به در حق سجود عجز
بر مؤمنانست پیروي آن امام فرض
چون طرف کعبه مؤمن پاکیزه دین را
بر آستان باب نبی امتلام فرض

چون غالب آمده اسد الله را خطاب
 با زمره^۱ مگان درش التزام فرض
 در رنگِ حرف گل کندم بوی جعفری
 این غنچه راست در چمنم ابتسام فرض
 طعنِ مخالفان نزند بر جبهانتم
 بر روی دشمن ست کشیدن حسام فرض
 گر خارجی ز راه رود پستی مهر ازو
 باشد بذوالفقار علی انتقام فرض
 از بغض شاه صرفه مخالف نمی برد
 سازد ادا اگرچه بسی صبح و شام فرض
 دامن ولای آلِ علی با حضورِ قلب
 در هر قعود واجب و در هر قیام فرض
 حق داده از مودتِ قریبی (۱) خبر نمود
 تعظیمِ اهل بیت پی خاص و عام فرض
 دارم بدست آیه^۲ تطهیر شاه دین
 یعنی به حب آلِ علی اعتصام فرض
 تا خار بشکند به عیون مخالفان
 بر دوستدار آلِ علی احترام فرض
 هر کس که چیده گل ز گلستانِ اهل بیت
 او را اقامت است بدار السلام فرض

(۱) اشاره است به آیت: قُلْ لَا اسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ اَجْرًا اِلَّا السُّوْدَةَ

فِي الْقُرْبَى ط — سوره شوری، آیه ۲۳

رحلت نمود تا که ز دنیا حبیبِ حق
دل کسندن مت ز کامِ سپهرِ ظلام فرض
مظلوم رفت چون ز جهان بضعه^۱ رسول
این زخم را بمرهمِ هَمَّ^۲ التیام فرض
بر یادِ روزِ واقعه^۳ نائبِ نبی
لعنت به کارِ خصم بود تا قیام فرض
چون رفته دلخراش ز دنیا شه^۴ حسَن
الماس^۵ غم بسینه شکانیدن مدام فرض
لب تشنه رفت شاهِ غریب الوطن ز دهر
آسایش مت از پی^۶ مؤمن حرام فرض
بُو میدهم ز نو گلِ حب^۷ علی و آل
از بهرِ مغزِ دشمن بد رگ ز کام فرض
چهل^۸ متین مت دومتی^۹ عترتِ نبی
بر این جناب خاص بود اعتصام فرض
"قانع" اگر ز غیرِ علی تافت سر چه عیب
مولی پرستی است برای^{۱۰} غلام فرض

۲۱- قصیده بسوق لغز در تعریف ماه صیام (ماه صیام)

نشان دهند ز شهری بخطه^۱ اسلام
به چار کوشک و سی باب انتخاب کرام
ز باب تا به دگر باب اوست یکشبه راه
ز کوشک ست بکوشک مسیر هفته^۲ تمام
بدان مثال بزرگ ست آن مبارک شهر
که بر رونده^۳ او روز در درازی^۴ عام
همیشه خوار درو جمع مهر دوست بود
که دوست است به خفایش طینتان مادام

ز یک طرف بشکوه تمام لشکر زنگ
 درو به کین شه روم آخته صمصام
 میان رومی و زنگی درو چنان ست سلوک
 که هست مردن این بهر آن سرور تمام
 ز دستبرد شیاطین رهن ایمان
 حصار امن چو او نیست اندرین ایام
 کشاده باب صلاح آنچنان که هر جائی
 درو نهد چو قدم میکند بخلد خرام
 به اهل رزق درو آبرو همیشه بحال
 شبش موافق جمع ریا چو خطه شام
 بصوم فرج طلب روز او چو روز حساب
 لوجه کان عطش شام او سواد قیام
 لیم فراموش از عقول عشر
 عطش اندرو رود چو کلام
 بود درو همه دم فلسفی مقرر خلا
 خلوت معده چو بیند بروز ز آب و طعام
 شود ز مخمعه شک نیست گر طیب مریض
 کند نگه چو به قاروره ذوالاسقام
 خورد به قطره خوهم غلط ز نقطه رمل
 بود چو در تن رمال خشک جوی مسام
 بروز نیست شعور منجمان بر جا
 مگر به اختر شب تر کنند مغز منام

اگر دلیل شود شاهِ نیمروز بجاست
 همیشه مفتخرست اندرو چو خسروِ شام
 غنی بشریت دینار تر دماغ درو
 فقیر کاسه شکن بر سرِ توقعِ خام
 سرِ صلاح و یقین و امان و مهر بهم
 نموده اند به ترتیب جمع از پی نام
 عجیب خصلتِ سَکَّانِ او معائنه شد
 که عادی اند چو اهلِ ریا به فاقه مدام
 نه در اجاغ کسی بهر چاشت یک هیمة
 صدای العطش آید ز گوشه در و بام
 تهی ز آبِ سروسِت درو ست ساغرِ مهر
 بروزِ عیش رسیدن خیالِ حوصله خام
 نهاده بر زبرِ پشتِ زینِ فاقه ماه
 یکی چو اسپِ هرون بسته کام را به لگام
 یکی چو اشمترِ بد مست کف بلب بغضب
 که بارِ روزه شکسته است گردنش ز عظام
 یکی چو گربه حیالِ شب سمور نما
 که آورد سرِ موشان چند اندر دام
 ز ظهر و بطنِ عظامِ انام آگاهم
 یکی چو روبه، دگر چون شغالِ بدفرجام
 یکی چو کلب گزیده ز آب ترسنده
 مباد محتسب او را کند چو خر بدنام

یکی که همچو یزید ست تشنه دم خلق
 بخود خیال کند بایزید در بسطام
 درین مدینه لوائی غرور سازد راست
 یکی که رانده حق ست همچو باب هشام
 نه آگهست ز قدر کرامت این شهر
 کسی که جبر برو رفته بهر پاس انام
 برای زهد فروشان ست گرمی بازار
 دکان جمعه نمایند وا به شارع عام
 به هر طرف برسد صوت گنبد دستار
 خطیب مرده روان، جان چو کاهد از پی نام
 یکی بطوع صلاح معاد را خواهان
 یکی میان کراحت نموده روزه حرام
 خنک سری که پی سیر مرغزار جنان
 چو شیر گرمنگی را کند مدار مرام
 چه شد که بسته دهن را کسی برای نمود
 کشیده پا ز چراگاه صورت انعام
 شگفتم آید ازان اشرف الشهور که خلق
 درو ز روز بهی فارغند مثل هوام
 به اکل و شرب حرامست چون فطور و سحور
 ادای فرض چه و اجر سنتت ست کدام
 به خورده باده توفیق کاسه لیس ریا
 چه شد که سلسله کس رسد به احمد جام

براي گرسنه گر جمله جان رسد به لبش
 نمی دهد لب نانی کسی ز خاص و ز عام
 به حال تشنه لبی دل نسوزد احدي را
 چه طرفه مشرب این جمع اوفتاده مدام
 تمام روز به تلواسه تا که آمد شب
 رسد چو شب غم روز است جان خراش سهام
 چو ممسک اند به مهمان روز می رانند
 باین دلیل که اینجا ست نان و آب حرام
 میان پرده شب گسترند خوان نوال
 که تا غریب نیابد خبر ز بوي طعام
 به عکس کار شب و روز می رود دروي
 نمی رود اثر آن مگر بروز قیام
 خرابی ست در آن شهر خاصه رندان
 که خم شکسته و می ریخته بود مادام
 یکی چو نرگس بیمار جام خشک به کف
 مگر به داد وي آید حکیم حاذق شام
 یکی مبو به بغل همچو غنچه بس دل تنگ
 مباد گل کندش رنگ راز پیش عوام
 یکی بسان قدح سرنگون افتاده به خاک
 که رفته آب ز جوي مراد او به تمام
 یکی چو شیشه بی می به طاق نیسان در
 نهفته سر ز غم طعن زمره ناکام

چنان کساد بود اندرو متاع خوشی
 که مَسّی فروش مگر آب رو فروشد عام
 نمی رود بطرِ بربط بر آبِ نغمه مگر
 ز رود رفته روانی درین مصیبتِ تام
 کند ربابی اگر از کمانچه تیر رها
 نمی خورد بهدف خشک شد چو طبعِ انام
 ز خشک کامی زهاد گشته عالمِ آب
 سراب زار لقب بر مثالِ دشت بکام
 برنگِ دود دلِ خستگان فاقه بود
 تهی ز آب نماید اگر بروزِ غمام
 نمی کشد ز تنورِ سپهر گرده نان
 پی نهارِ کس نانباي خور مادام
 بروزِ امرِ کلوا واشربوا چنان...
 که شد نفس به گلو تنگ از پیِ اقلام
 ضمیرِ خم بخیالِ شکسته روز بهی
 ز بادِ واهمه پر شد برنگِ دُشّه خام
 گلوی شیشه به خناق شد چنان بسته
 که آب می نرسد غیر پنبه اش در کام
 سبو بصورتِ مستسقی آن چنان رنجور
 که دست میخوردش مغزِ سر چو سنگِ رخام
 ندیده آب بجو جام تا خطرِ بغداد
 پیاله تشنه خونِ غنّب چو والی شام

زیاد کرد ستم محتسب چو این زیاد
 بدادر تشنه رسد کسی زمانه^۱ ظلام
 شد ست کرب بلا دشت طبع سرمستان
 شهید می شود امید میکشان مادام
 فساد کرده به شریان تاک خون غلیظ
 شده ست دختر رز در علاج او ناکام
 چرا بدور چو جام ست به زهر سرمستان
 به شیخ شهر نه باشد بسر اگر مراسم
 گل پیاله نبوید کسی ز اهل شعور
 مگر گرفته سراسر زمانه را ست ز کام
 ز خوشه های رسیده گرفته سبجه بکف
 بود چو گرم هوا خواه میکشان مادام
 بگو برای چه بر دار می کشند او را
 اگر نه هست سر میکشان به حقش کام
 درون حجله^۲ خم بین که بکر عدت دار
 نموده است دعائی قدح وظیفه^۳ بام
 مگر زمانه کند دور بر مراد گرو
 که در خماری می ناب داده اند آرام
 بحیرتم که بجز باده چون زند این قوم
 هلال عید نسازد اگر اشاره بجام
 برای زاهد و رند ست بیگمان خوش عید
 بدر شوند چو زین شهر میمنت انجام

گرفته آن برِ نخلِ ادایِ فرضِ خدا
 شمیمه این گلِ ساغر ز ماهِ نو به تمام
 دویده آن بمصلا برایِ تکبیرات
 شنیده این به درِ مصطفی صلائی عام
 یک از معانقه مهر طلعتان بفروغ
 یک از مصافحه گلرخان بهاری کام
 یکی نشسته بصدر از پی مبارکباد
 یکی چو دیده بدور است بهر دیدِ کرام
 یکی بمیکده با جام لب به لب ز نشاط
 یکی بمدرسه با شیخ روبرو بسلام
 یکی بسکر که سی روزه را نماید جبر
 یکی به شکر که فرضِ خدا نموده تمام
 میانِ مسجد و میخانه طرفه سور و فرح
 ز قلقل و قلِ اخلاص بر لب ست پیام
 مرا فتاده گذر ساقیا درین خوش شهر
 بحمدِ الله که بالخیر زو شدم با کام
 بشهر بند عجب اوفتاده بود رهم
 هلالِ عید برویم کثود بابِ مرام
 مگو هلال کلیدِ فتوحِ بابِ دل است
 مگو هلال بود بر طرب لبِ پیغام
 مگو هلال روان کشتی ست بر شرطِ چرخ
 پی طراوتِ کامِ تباهی ایام

هلال عید ندانم چه مَسّی بجام انداخت
 که تا کشیده ازو مست گشت خاص و عوام
 نه گویم آنکه دهن بسته ز این دیار شدم
 مگر به جبر که زهاد بر کشند زمام
 مرا بپاده نوازی بیاد کو رو شهر
 که بر لبم بود امروز جز شراب حرام
 بجرعه‌ای ز غریبان خسته یاد آری
 بطرح حافظ شیراز رند دُرد آشام
 بحق فاقه سی روزه خدا طلبان
 بحق خواری زندان میان ماه صیام
 عطا به "قانع" خود ساز باده نابی
 که میخورد به لب کوثرش همیشه جام
 بکش ز خاور خم یکدو جام مهر شعاع
 مگر کنیم ازو جبر رنج ماه تمام
 همیشه تا که بود این گزیده شهر بدهر
 باهل او نکنند خوار فضل رب اناام
 بزاهدان برسد مزد رنجهای دراز
 بمیکشان لب کوثر شود گزیده مقام

۲۲- قصیده در مدح میان سرفراز خان

[ابن میان غلام شاه کلهوره والی' سند]

فغان که با همه انوارِ مهر و صدق و سداد
ستم ظریفی' ایام دارم ناشاد
ز کینِ کهنه' هندوی چرخِ ازرق چهر
دریغ نیست رهائی' اهلِ استعداد
به خود ستائی' جمعِ جهول بس آوخ
که حرف شان ندهد فرح قلب را ز عناد
نه خوانده ابجدِ انسانیت ز لوحِ خرد
ندیده جزوِ فتوت بمکتبِ ارشاد

به دست مایه^۱ لاف و گراف طفلی چند
 درین زمانه تراشند خویش را استاد
 سخن که زاده^۲ وحی ست و نور چشم^۳ سروش
 نه باب^۴ هر خلف^۵ (۱) ناخلف بود ز ایراد
 سخن رسد

چه شد که

مکرد
 به فیض مدح^۶ "سرافراز" این خدیو جهان

که بندگان^۷ درش سرو را کند آزاد
 کلیم^۸ ناطقه ام میکشد ید^۹ بیضا
 به کین^{۱۰} خصم به منطوقه^{۱۱} لب^{۱۲} المرصاد (۲)
 اساس نخوت^{۱۳} اجساد بشکند کلکم
 اگر دمی به شود آشنای نیل^{۱۴} مداد
 مسیح^{۱۵} معنی^{۱۶} بیگانه آشنا حرفم
 بمهد نامه کند قطع^{۱۷} دعوی^{۱۸} حساد
 سخن کجا شده استغفرالله دعوی چیست

درو نه حسن^{۱۹} معاش ست و نه صلاح^{۲۰} معاد
 مگر به مدحت^{۲۱} مدوح^{۲۲} خویش ناز کند
 ز جمع^{۲۳} اهل^{۲۴} سخن هر یکی به قدر^{۲۵} رشاد

(۱) حاشیه مصنف: معروف، و نام شخصی سرکرده^{۲۶} خوارج

(۲) حاشیه مصنف: اشاره بآیه^{۲۷} معروف-

بقدر شوکتِ ممدوح شوکتِ حرف است
 سخن همین بُودَم ما بقی متِ خرطِ قتاد (۱)
 بحمدِ الله که ممدوحِ من "سرافراز" است
 برنگِ سرو سهی در حدیقهٔ ایجاد
 اگر چو بلبلِ شیراز بر سخنِ نازم
 سزد که سروِ سرافراز گویدم آباد (۲)
 به مطلعِ نوی اندر مدیحِ حضرتِ او
 بروی خاطرِ من شد فتوحِ بابِ مراد

زهی بملک ولایتِ امیرِ پاک نژاد
 سپهرِ شوکت و شان و محیطِ دانش و داد
 جهانِ خدیو "سرافراز خانِ عباسی"
 که یافت سنده به عهدش ز عدل نو بنیاد
 بفرّ دین پی هر هفته هفت حجلهٔ چرخ
 عروسِ دهر ندیده گهی چنین داماد
 همین که ملک و ملل یافت از وجودش کام
 سزد بعرش خورد نغمهٔ منار کباد
 چو بر سریرِ ولایت جلوس کرد به کام
 بطبقِ ارثِ فزون تر ز شوکتِ اجداد
 زمانه گفت بگوشِ سپهر از سرِ مهر
 که هان دگر نشتابی بگردشِ بیداد

ولی وقت بود سیند را خدیو بهین
کزو ولایت آبا گرفت نو ارشاد

... ..

... که محو گشت ...

چو عرض جاه دهد عارضی حشمت او
کسی بیاد نیارد ز قارن و کشواد (۱)
بسان نشتر فصّاد تیغ او در دم
بخون دشمن بد رگ کنند مواد فساد

به عهد معدلتش بسکه دهر یافت مکنون
بجز درا نه برآید ز هیچ دل فریاد
درست کرد شکست جهان تمام به مهر
بحیرتم که چرا زلف یار کج افتاد

چنین که دست تعدی شکست مرحمتش
تند به رشته جان دام را مگر صیاد
چنین که مکرمت او بود غریب نواز

برد ز خسرو پرویز داد خود فرهاد
ز مهر گر به جهان حکم اعتدال کند
یکپی شود مه اردی بهشت با مرداد
ز معن زائده اندر عطا بود دستش
ز خوان مکرمتش هر که ذله بنهاد

حاشیه مصنف: (۱) هر دو نام پهلوانان نامور

ز خُلقِ اوست که شیرین مذاق شد کلام
 غریب نیست شود صفحه کاغذِ قنّاد
 چنین که من بمدیحش مصورم سخنم
 ز کارنامه^۱ مانی برد زمانه سواد
 دهم چو شانه بزلفِ صنائع شعری
 ز انفعال خورد تاب خامه^۲ بهزاد
 دهد برد بعطا و وغای داعی و خصم
 چو مهر زر به سپر تیغ همچو سر بجهاد
 به کان ز نسبتِ شمشیرِ او عجب نبود
 که مرغِ فتح زند سر ز بیضه^۳ فولاد
 دهد چو تربیتش صیتِ عام نشو و نما
 کند بدل به نباتات جامه روحِ جماد
 بخاکِ رزم کفش آتشی بر انگیزد
 کز آبِ تیغ دهد خرمنِ عدو برباد
 نسیمِ عطسه^۴ تیغش ز کامِ مغزِ عدو
 هوای فازه^۵ قوشش تبِ دلِ اضداد
 اگر ز دست و دلش من و عن دهم شرحی
 وجودِ حاتم و رستم دهد زمانه زیاد
 همان به است که اندر کنایه حرف رود
 که بی حساب بود مدحِ آن شجاعِ جواد
 شجاعت و کرم از بسکه نوکرانِ ویند
 بهم شده ست مساوی شمارِ جود و جهاد (۱)

حاشیه مصنف: (۱) ۱۳-۱۳ [جود = ۱۳ جهاد = ۱۳]

ندیده کس خط جورش بغیر جام شراب
 نرفته بر احدی رنج ازو مگر حساد
 شوند یار بهم همچو در مئی آتش و آب
 اگر بفرض کند حکم الفت اعداد
 کشد بغایت اکرام حشو بار ز رنج
 بدم محاسب لطفش ز جمع هر آحاد
 سنان گیو بدمتش چو کلک مشقی طفل
 که در معالم هیجا بود قوی استاد
 خورد چو صفر بخود تاب در تحیر عجز
 کند مجامد والاش گر کسی تعداد
 سهام او ز دل دشمنان خطا نشود
 چو تیر رستم دستان به کینه شغاد (۱)
 نمی زند به سیه کاسه فلک دستی
 ز مطبخ کرمش هر کرا رسد معتاد
 مدام راتبه داران بزم انعامش
 کشند جام عطا دجله دجله تا بغداد
 بداغ بندگیش سرکشان کنند عروج
 بلی که صفر فزاید مراتب اعداد
 دل عدو بود اندر دکان کینه او
 همیشه صرف تراش و خراش چون خرواد

میااحتش چو بود حرفِ نحو جودی جود
 وزد به کشتی* عزمش همیشه بادِ مراد
 بود چو نقشِ سمش آیه* ظفر مطلق
 سمندِ او برد از خصم گو بروزِ جهاد
 ز فهم و دانشِ او گر رود بفرض بیان
 بگور شاد شود روحِ صاحبِ عباد (۱)
 ز قدردانی* آن بحرِ فضل و کانِ کرم
 رواج یافته جنسِ سخن که داشت کساد
 نه مانده بود بدهر از سخن بغير سخن
 اگر نه فیضِ وی این سلسله ز سر بکشاد
 ز فکرِ معنی* باریک طبعِ او حامل
 به رنگِ جوهرِ اول ز نطقِ ربِ عباد
 ز جزِ لایتجزی رود خلافِ عقول
 فطانتش چو کند خوض در ثلث ابعاد
 ز بس صداقتِ حکمش برای صحتِ خلق
 بطبعِ دهر شد اصلاحِ اختلافِ مواد
 میامتش چو گل کند بکند
 ز مست مستی و از طبعِ مفسدان افساد
 جراحتِ ستم انگور بر بهی بسته
 صلاي دهر به پیوند خاقِ شیرین داد

به امر او که جهانش بود مطیع ز صدق
 بحکم او که بود عالمش ز دل منقاد
 سخن براست زبم در مقام طاعت خاص
 بود به نقش امل زینت جباه و معاد
 به بیستون گذرد گر صدای مطوت او
 ز سنگ محو شود نقش تیشه فرهاد
 به شخص قامت خم گشته راست می ماند
 مگر که بار وقارش به پشت چرخ افتاد
 صبا ز رائحه فیضش ار برد بوی
 شود حدیقه ایام از خزان آزاد
 سخن دراز شود ورنه حرف مدحت او
 توان زدن به نو آئین تا به یوم تناد
 ز غیب سوی حضور این زمان عنان تابم
 که باب حضرتش از بهر داعیان است کشاد
 جهان نواز خدیوا ! منم که در مدحت
 همیشه داد سخن داده ام به فرط و داد
 ز درگهت که بود مرجع ذوی الافهام
 برای اهل کمال است بس خجسته معاد
 اگر چو معنی بیگانه چرخ دورم ساخت
 ز نارسائی طالع برم به پیش که داد
 به آن خوشم که نه باشم ز داعیان متفک
 قسم به حق قدم بس نمک به استشهاد

به حضرتت که بود منبع سخن سنجان
 که هر یکی بود اندر کمال فخرِ عماد (۱)
 ز بو فراس فرس رانده بیشتر به سخن
 ز بو نواس نوا شان فزون به استعداد
 شنیده شد که فضولی به خود ستائیا
 قدم ز مرتبه خویش بیشتر بنهاد
 بگفت سخن نتوانند همچو من گفتن
 "رجا" و "قانع" و "مداح" و "مؤمن" و "آزاد"
 بلی ز کوزه تراود همان که اندر او
 بمدح خود ذم احباب نیست شانِ سداد
 کنیم فرض که آمد "عطارد" از گردون
 مگر به هند چنین بار را زحل بنهاد
 قسم بخالق ارض و سما که مشهور است
 ز نسل هند به آلِ عبا قدیم عناد
 به حب آلِ علیهم ز بغض پر خالی
 زمانه گر به جفا نیست کم ز پور زیاد
 سخن شناس چو تو در جهان دگر نبود
 محیط دانش و فضلی و در سخن استاد
 چو در کلام بشر رطب و یابس ست معمول
 تمام سره بود نقد حرفِ ربِ عباد

ز دخل مدعیان چیست شکوه "قانع" را
 یکی بود چو بد و نیک در عیونِ عتاد
 ازین سخن لب تشریح بستن ست اولی
 که خرده از دهن اهل کینه نیست زیاد
 کند قبول سلیمان چو هدیه موری
 نگاه لطف توام بس وسیله ارشاد
 همیشه تا که بود فرض حب آل علی
 جهان بکام تو و آل تو بود آباد

۲۳- قصیده در مدح میان غلام نبی

[ابن میان نور محمد خان کلهوره]

مخن که نیست چو او مایهٔ گزین بجهان
ز روحِ قدس سرشته به طینتِ آن شان
برنگ و بوی گلش در ریاضِ جان جایست
ریاضِ جانِ نبی آدم است زو ریّان
فضایِ دل به هبوبِ ریاحِ او معمور
به رنگِ گل ز بهار و به رنگِ جسم ز جان
ازو کشاد پذیرد قلوب بستهٔ هم
چو از هبوبِ صبا طفلِ غنچه در بستان

اگر غلط نه کند شخصِ مدرکه در اصل
 با و ست زنده میانِ جهان چه انس و چه جان
 به آن بزرگی ذات و صفات حیرانم
 کساد یافته بهر چه اندر این دوران
 مگر که گوشِ نیوشنده نیست در عالم
 و یا شده ز جهان امتیازِ پاک روان
 بلی کجاست رواجِ هنر میانِ جهول
 هنر چو خوار شود می شود بهار خزان
 دران زمان که بصر پوش شد غشاوه جهل
 عزیز نامده یوسف به دیده اخوان
 ازین سخن چو نباشد بجز ملالِ ثمر
 نشانده به ببرِ دل نهالِ رنج زمان
 دوات تیره روان زین الم بود جاوید
 چنانکه هست قلم چاک دل بریده زبان
 برای اهلِ سخن نیست مشکلی چو سخن
 چه مشکلی که نه گردد بدستِ خویش آسان
 بحقه دهن آید اگر ز کان درون
 خورد بخونِ جگر غوطه قایلش هر آن
 چو از دهان به لسان یافت کسوتِ مرغوب
 بروی صفحه بهار است چهره شایان
 هنوز در غمِ رد و قبول می کاهد
 درونِ پاکِ سخنور میانِ سود و زیان

اگر بگوشِ سخنندان خورد زهی طالع
 دگر به عکس دهد رو نعوذ بالله ازان
 به این ترانه نه تنها ست چنگِ من در شور
 روانِ "رودکی" از این نوا بود به فغان
 بود "عبید" به زاکان ازین الم
 نیافت سلّم آزادگی ازان "سلمان"
 ز طعنِ اهلِ حسد باز می خراشد دل
 میانِ دهر سخنِ منیج اگر بود سحبان
 ازین چه بد که کسی نیک را بگیرد بد
 و یا به جهل بد و نیکش اوفند یکسان
 به راست این درِ شهوار کرد بی قیمت
 سکوتِ صاحبِ فهم و ستایشِ نادان
 ستم ظریفی ایام چند شرح دهم
 جواد ناطقه شد لنگ اندرین میدان
 سخنِ غریب دیار اوفتاد القصه
 غریب پروری از روزگار نیست گمان
 برای معنی بیگانه کس چه کاود دل
 کز آشنای سخن کم دهد زمانه نشان
 زهر دیار زند سر هزار "فردوسی"
 بود بفرض چو "محمود" گر یکی سلطان
 سخنِ بغیر سخنندان چو نیست قابلِ قال
 گزیده بود لبم مهر خامشی به دهان

زبان به کام گرو بود مدتی ز این غم
 مباد حرف زخم با فلان و یا به همان
 کنم چه شکر خدا را که ناگهان هاتف
 بروی دل بدمید این ندا بصد سامان
 سریر مملکت "سند" را شهی آراست
 که میدهد سخن مرده را به مهر روان
 به قدردانی و لطف طبیعت صافش
 نهال طبع سخندان ز سر شود ریّان
 ز فهم جزئی او کلیات خمس به نشو
 ز درک کلی او علم شد عکلم بزمان
 ز دانشش رود ار ذکر در محافل دهر
 شود به نطق نوبی حدّتی میان روان
 و گر ز رای رزینش طلب کنند مثال
 شود ز آئینه صورت پذیر جوهر جان
 جواد خامه گهی وصف جودت طبعش
 قلمرو سخن آرا بسر ندیده عیان
 شود ز حدّت فکرش اگر حدید آگاه
 ز انفعال شود موم پتک و هم سندان
 بهین نتیجه طبعش بود چو باب کمال
 بیخانه زادگی افکار او خرد نازان
 بحمد او پستی "عبدالحمید" جان بخشند
 بلاغتش چو بپوشد به بر پرند بیان

زبانِ اوست کلیدِ خزینهٔ الهام
 دلش بود ز صفا نسخهٔ ریاضِ جنان
 گر از فصاحتِ او شمعُ کنم اظهار
 زمانه فهم نماید که زنده شد سحیان
 بحق شناسی و تقوی یگانه در ایام
 به جود و برّ و شهامت یکی میانِ زمان
 کجا "ظهیر" و "قزل ارسلان" که دریابند
 شکوهِ ماح و ممدوح صورتِ شایان
 باین نوید رضا شد دلم بحمدالله
 شوند سابقه اوهام جملگی هذیان
 ز لافِ شاعریم بر سرِ سخن آورد
 مگر به لطفِ خداوند تازه گشت زبان
 چو از قدیم درین خاندان به مداحی
 گزیده است زمانه مرا به نام و نشان
 به آنکه کینِ فلک داردم به کنجِ خمول
 نه طاقتِ حرکت نا به ماندن ست توان
 کنون به یآوری بختِ شمعُ احوال
 دهم به عرضِ حضورِ خدایگانِ جهان
 اگر به بنده نوازی حضرتِ ممدوح
 به بال و پر رسد این بی نوا زهی احسان
 بجا ست گر چو "معزی" مرا دهد اعزاز
 شهی که دهر نسجد به سنجش در شان

سزد چو مدح ز اظهار مدعا سابق
بمطلع نوي از سر شوم گهر افشان

اگرچه گوهر مدح ولي والاشان
سزا نثار جلوس ويست خورده جان
زمانه يافت کزين رنگ انشراح قلوب
باين جلوس همايون شهریار اوان
گزين دوحه عباس، زيب نامه عز
بخلق و خلق ندیده مثال او دوران
چو بر سرير ولايت به فرکرد جلوس
ايالت آمده چون چاکران پي اذعان
نهاده گردن طاعت فلک بفرمانش
نطاق داد هم از منطقه پي کيوان
سرير "سند" به ذاتش چنان منور شد
کز انفعال شده ماه تيره در سرطان
فلک فتاده غلط در که مهر شد به حمل
ويا دميد رياح بهار در بستان
کسي که شد بوجود شهي "غلام نبي"
گزيده باد به الطاف ايزد منان
عزيز بود به نزد خدا چه شد که فلک
چو يوسفسش نه نموده بدیده اخوان

به استحانِ زمان که عیارِ اقبال است
 بوقت شد متصاعد چو مهرِ تابستان
 یگانه‌ای که نباشد به حکمتش ثانی
 بطبقِ امرِ ازل که خلاف نیست دران
 و را سعادتِ تثلیث داد در طالع
 پس از هبوط بهین نجمِ "شاه وردی خان"
 و یا مثالِ علی* ولی شده چارم
 به نسبتِ خلقای کبار در اخوان
 فروغِ "نور محمد" بلی ز جبهه* او
 به چشمِ دهر ز روزِ نخست بود عیان
 بزرگ کرده* حق خُرد نیست در هر حال
 ستاره* تابان
 بزرگ خلاف
 ویست از دل و جان
 میاستش کند ار منعِ احتراق به نار
 نهالِ پنبه شود سبز ز آتشِ سوزان
 رود تخالفِ طبعی ز جوهرِ اضداد
 به اعتدال به بیند چو جانبِ ارکان
 زمانه را چو دهد صحتِ مزاج به عدل
 ز وجهِ کاهر* با کاه می برد یرقان
 ز جوشِ باده به تب لرزه گر بیفتد موج
 و یا کند سرِ سودا حباب را لرزان

بشربتی ز شفاخانهٔ عطاش به دم
 میان بحر بیابند حالت بحران
 بدست اوست گه رزم تیغ و نیزه و تیر
 یکی نهنگ و دویم ارقم و سیسم شعبان
 رفیق دست و دل و جهد او بود مادام
 یکی نوال و دویم بخشش و سیسم احسان
 دهد، بَرَد، بکشد، نهد، کنند یکسر
 حسام او چو دمی سر کند برون ز میان
 شکست خصم و ظفر بر عدوی و حصن حصین
 بنای عدل قوی و اساس ظلم زیان
 زهی خمیر ضمیرش سرشته الهام
 خهی رزانت رایش بصدق و حی توان
 بهر که مرحمتش صافی مراد دهد
 بهار عشرت او نیست حاصل عمان
 بذله‌ای ز سر هفتخوان همت او
 بدر نام کشیده است رستم دستان
 ز نسخهٔ کرمش هر کرا شود بهتر
 دمد ز جوی بنانش بهار صد بستان
 به مطلع نویم در خطاب خواسته طبع
 گهی طرازی افکار زینت عنوان

ایا جهان فتوت سپهر شوکت و شان
 محیط فضل و کرم باذل بهین دوران

... .. دور بھی

 که شد ز خواهش خرج
 فرح جهان
 توئی که منتِ اسلاف خوب میدانی
 شود ز مهر تو یکسر جهانِ پیر جوان
 بدوستان بکن از مهر خوش نگاهِ کرم
 عدوت خوار کند حق میانِ انس و جان
 علی الخصوص بر اهلِ دعا چنان بنگر
 که التیام رسد بهر جرحِ دل ریشان
 تو کامران به مرادِ جهان بزی صد سال
 عدوت باد بهر لحظه مرگ را شایان
 شواد طی ز نوالِ تو نامهٔ حاتم
 فسانه باد بعهدِ تو عدلِ نوشروان
 ترا رسید ز حق افسرِ سر افرازی
 بدرگه تو بسایند روی عجزِ سران

 تمام پر ز مصائبِ چو
 بکن حمایتِ وی آن چنان که گوید خلق
 مگر که نائبِ صاحبِ زمان شده مت عیان
 بکن ز اصلِ اساسِ ظلم و آنگاهش
 نهالِ روز بھی در ریاضِ دل بنشان

ترحمی به غریبانِ بینوا زِ کرم
 بود ز فرض مقدم به رتبه شاهان
 سخن مباد ز اطناب و ز زند بملال
 سوی دعا بود اینگاه خوش کشیده عنان
 منم غلامِ علی شیر و "قانع" لطفش
 توئی "غلام نبی" ای گزیده رحمان
 به اتحاد که بوده است در نبی و علی
 به اختصاص که حق داده از پی ایشان
 به لطفِ عام که شان را برای امت بود
 بقربِ خاص که تحقیق داشته بمیان
 ترا جهان به جهانبانی ابد مخصوص
 مرا بلطفِ تو باد امتیاز در اخوان

۲۲- قصیده

[در مدح میر فتح علی خان تالپور؟]

راسِ بیر و جود و آمال و رجا
شد مرکب در سمی' اعتلا
آنکه نازد بر وجودش روزگار
چون جنابِ مصطفی بر مرتضی
چون نباشد افتخارِ روزگار
روزگارش داد دین را پر بها
بی بها درسی ز کانِ فخر شد
خورد تا در گوشِ عالم زو ثنا
یا رب این ذاتِ مقدس را مگر
از پی' احیای دین دادی جلا

دین ز ارضِ "سند" رفته بود پاک
 گر نه این حامی دین دادش ضیا
 این ولای اهل بیت است که از آن
 بهره دارین بردند اولیا
 یمن این دینداری آن "میر" سترگ
 بر اعادی شد مظفر هر کجا
 پنجه اش تابد بوقت دست برد
 بازوی رستم به تائید خدا
 چون سنان گویو در جنگ پشن
 تیغ او جوشن شکاف است دروغا
 دائما بر هفتخوان همتش
 شیر شرزه می شود زله ربا
 نقش گام تومن او را ظفر
 می کشد دائم بدیده توتیا
 از مقعر تا محدب سطح خاک
 زیر پای تومنش شد فتح زا
 فطرتش را جز به فطرت کس نیافت
 در خور مه کی بود ضوی مها
 هست خوش مجموعه حسن معاش
 نسخه اخلاق ذاتش بی ریا
 فطنت او از معاد است پر خبر
 آن چو اکسیر است و این چون کیمیا

در حذاقت دست و سعی* او یقین
 بو علی سینا و قانونِ شفا
 از سخن پیدا نه بوده جز سخن
 او نمود احیا ز سر این مرده را
 در کمالاتش که بی حصر و حد است
 خامه* "قانع" کجا پوید کجا
 بر دعا بهتر که سازم اعتصام
 کان بود محیی* آدابِ رجا
 تا ولای* اهل بیت ست عز* دین
 عز* دینش باد اقبال آشنا

۲۵- ترجیع بند در نعت حضرت محمد مصطفی

[۱]

از صورتِ کارِ من می‌رسید	و از وجهِ غبارِ من می‌رسید
در گردشِ آسمانِ نیلی	از لیل و نهارِ من می‌رسید
بر وجهِ ملالِ غازه دارم	از رنگِ نثارِ من می‌رسید
پیمانهٔ عمر گشته لب ریز	از حالتِ رازِ من می‌رسید
در کشورِ بیکسی بزادم	از شهر و دیارِ من می‌رسید
چون لاله بداغ بسته‌ام دل	از برگ و بهارِ من می‌رسید
چون خون جگرمت نوش‌دائم	از وضع و شمارِ من می‌رسید

بر سهمِ حوادثِ زمانه

دارم دلکی جفا نشانه

[۲]

عمریست که سوز و ساز دارم	داغِ جگر ست برگ و بارم
از آتشِ انده و تالشم	بر هستی خود شراره کارم
پرورده دودمانِ دردم	بر غصه و غم بود مدارم
بر پای سکون شعله بندم	در دیده غم خلیده خارم
می نوشم خشمِ ملال و رنجم	حسرت کشِ دار روزگارم
از سوختگی اخترِ بخت	برق است ثمر میه بهارم
با این نسی کلک آتشین دم	شرح غمِ خود چسان نگارم

بر سهمِ حوادثِ زمانه

دارم دلکی جفا نشانه

[۳]

ای دوست دواي دردمندی	تا چند بر این صفت پسندی
یادی ز زمانه گذشته	دادِ دلِ زار دردمندی
زین پیش کجا بود سزاوار	بر آتش غم کنم سپندی
غمهای تمام عمر ریزد	لحظه برخ من ار بخندی
نبود ز مروّت آنکه باشم	زین پس بدیار غم
زین شیشه طاق و نوا را	افکنده قضا چو از بلندی
غیر از تو که واقفِ درونی	گویم به که حال چون و چندی

بر سهمِ حوادثِ زمانه

دارم دلکی جفا نشانه

[۴]

آخر نگهی ز لطفِ جانان	بر دردِ منِ ضعیف درمان
-----------------------	------------------------

بین حالت زار و زود بخشا چون آمده است بر لبم جان
 ای شاه سریر صدر لولاک انکار ز کمترین غلامان
 گردون که بمن عدو جانی ست بی حکم تو نیست لحظه گردان
 بی وصل تو ای ارم شمائل بر من شده این حیات زندان
 جز تو که کند شفقت و رحم بر حالت زار مستمندان
 این وقت سر ترحم تست که مشکل جمله ساز آسان
 بر سهم حوادث زمانه
 دارم دلکی جفا نشانه

[۵]

اکنون که ز دوستان وفا شد بیگانه نما هر آشنا شد
 عنقا صفت ست گم مروّت کار که و مه سر دغا شد
 نا مانده نشانی از محبت یکسر ز جهانیان حیا شد
 رنگی که بروی مهر بایست گلگونه چهره جفا شد
 چون غنچه مرا ز باغ روزی از خون درون امتلا شد
 در دهر برای کس مبادا از غصّه هر آنچه بهر ما شد
 یک شمشه به حضرتت گذارم کز گردش آسمان چها شد

بر سهم حوادث زمانه

دارم دلکی جفا نشانه

[۶]

بر حالت زار من به بخشا از روی نوازش ای دلارا
 گم گشته امل ز بهر اخوان امید نه ماند در احبّا

عام است به دهر دردمندی آورده هجوم بیکسی ها
 خاصه ز برای من که دارم لبریز هموم دهر دل را
 بر درگهت آمدم به امید یعنی که به گدیه های اعطا
 غیر از در تو پناه نبود در دهر ز دست جور اعدا
 این مت کمی ز ما جرایم کن داد مرا ز مهر اصفا
 بر سهم حوادث زمانه
 دارم دلکی جفا نشانه

[۷]

ای از تو وجود یافته جود بر جمله جهان خدات بستود
 هر هفت زمین و آسمانها خاصه ز پی تو گشت موجود
 حق را ز وجود جمله عالم غیر از تو دگر نبود مقصود
 نقصان نه کند کسی براهت با مهر تو در زیان بود سود
 تا چند بچشم اهل عالم باشم همه خوار و زار و مردود
 چون بر درت آمدم به امید بشتاب پی نوازشم زود
 کن رحم به بیکسی "قانع"
 بخشا بر خاطر غم اندود

بر سهم حوادث زمانه

دارم دلکی جفا نشانه

۲۶- ترجیع بند در نعت حضرت محمد مصطفی

[۱]

از هوس بیقرار می گردم	به هوا چون غبار می گردم
کو به کو و دیار می گردم	بر و کوه و بحار می گردم
که چو دیوانه وار می گردم	که چو عاقل به کار می گردم
که سر اعتبار می گردم	گاه بر گرد عار می گردم
بند نقش و نگار می گردم	جمله بی اختیار می گردم
همچو خس بر شرار می گردم	سخت بی زینهار می گردم

یا رسول الامین تو رحم کنی

آنچه ناید بگفت فهم کنی

[۲]

ذره وارم به هر طرف در پو کوبه کو سوبه سو به جست و جو
 گاه بر بال طیر رنگ و بو گه تدر طیلسان گفت و گو
 همچو سرو ایستاده بر لب جو همچو قمری همی زخم کو کو
 هر زمان در دلم هموست همو سعی من یافته است منهج هو
 چون ندارم کسی بغیر از تو هست ابرام بنده ها را خو
 بین بقید هموم گشته گرو قال و حال مرا به مهر شنو

یا رسول الامین تو رحم کنی
 آنچه ناید به گفت فهم کنی

[۳]

من کی و عرض حال این چه میال کس نه بافد به تار و بود محال
 همچو آئینه گشت محور خیال هر زمانی زخم بسی تمثال
 بسته بار الم به فرق ملال میکنم سیر شهر بند مثال
 چشم بر ابروی چو خشک مقال گه زخم قطره در ره اجمال
 گه شده تنگدل چو کلک ز نال ناله ای سر کند زبان حال
 شد ادب پای بند طیر مقال ورنه تفصیل دارد این اجمال

یا رسول الامین تو رحم کنی
 آنچه ناید به گفت فهم کنی

[۴]

نظری بر امیدواری من کرمی سوی انتظاری من
 همچو سیماب بقراری من گشت ترکیب خاکساری من

ظاهر است حال دل فگاری من داغ کرده ست لاله کاری من
 می نه بیند کسی بخواری من روز و شب بر در تو زاری من
 مردم از دست اشکباری من پا کشیده ز غمگساری من
 جز تو نبود سزای یاری من من و این عرض جان نثاری من
 یا رسول الامین تو رحم کنی
 آنچه ناید به گفت فهم کنی

[۵]

فتنه زار است روزگار کهن داغ شد لاله از سوادِ سخن
 نیست خیری بخیری و به سخن گل نموده ست چاک پیراهن
 روشن ست از میاهی سوسن که ز نقش وفا تهی ست زمن
 رنگ امید کس برد بچه فن هست صد برگ پاره پاره کفن
 راستی شد ز سرور این گلشن قمری از غصه چون نه سوزد تن
 شوخ نعمانی ست آتش زن جعفری در خموشی ست به سخن
 یا رسول الامین تو رحم کنی
 آنچه ناید به گفت فهم کنی

[۶]

اهل دنیا همه غرض جویند همچو گل بند جامه بوبیند
 شبنم آسا ز مهر یکسویند گل رعنا مثال دو رویند
 کینه ورزند و دشمنی خویند نقش پیرای چین ابرویند
 راه اخلاص کم همی پویند سویی کین جمله در تگ و دویند
 حرف بازی تخته سویند نرد صورت به بند قابویند

من چه گویم از آنچه می گویند نه مسلمان صفت نه هندویند
یا رسول الامین تو رحم کنی
آنچه ناید به گفت فهم کنی

[۷]

سخت خوار است در بدر گشتن چون درم داغ سیم و زر گشتن
سنگ خوردن سرِ ثمر گشتن اوقاتدن ز پا بسر گشتن
بهر نام و نشان اثر گشتن بر جناح ملال بر گشتن
مردم آسا به چشم تر گشتن دیده حق جانب نظر گشتن
کی بود از در تو بر گشتن جمله تن خاک ره گذر گشتن
از ره عرض بی خبر گشتن هست امید بهره ور گشتن
یا رسول الامین تو رحم کنی
آنچه ناید به گفت فهم کنی

[۸]

دوره انقلاب می بینم رنگ دیگر بر آب می بینم
آسمان را خراب می بینم ماه مشتاق تاب می بینم
دهر دشت سراب می بینم تشنگی در سحاب می بینم
مهر اندر نقاب می بینم ذره در اضطراب می بینم
بحرها را گل آب می بینم دل ماهی کباب می بینم
بغض در شیخ و شاب می بینم مدعا لا جواب می بینم
یا رسول الامین تو رحم کنی
آنچه ناید به گفت فهم کنی

[۹]

آشنا دست و پا نزد بر کام پُر خطر گشت راه بحر و ظلام
 مانده در بندرِ موجه^۱ آلام می زنم کف بکف بحسرتِ تام
 سویی^۲ ساحلِ نظر کنم مادام نیست کس یار چونتو خیرِ انام
 ای محیطِ امید من بخرام آبیاری^۳ کشت این ناکام
 بگسل از دستِ غیرِ خویش زمام بحقِ اتحادِ آلِ کرام
 آنچه دانی سزا کنی اکرام بنده ام بنده ای شه با نام
 یا رسول الامین تو رحم کنی
 آنچه ناید به گفت فهم کنی

[۱۰]

چشمه^۴ فیض تو همیشه بجوش کز ندایش مرا پُر ست دو گوش
 بسته ما را امید بر سرِ دوش وا نموده ز خرّ می آغوش
 رهبرِ راه من بس امتِ سروش قطره زن گرم چون شراره بکوش
 می زنم بال سوی شاهدِ نوش چشم پر آب، سینه پُر به خروش
 دل همه آرزو و لب خاموش گاه از باده^۵ امل می نوش
 که بخود از ندامتِ رویوش "قانع" خویش را مکن فرموش
 یا رسول الامین تو رحم کنی
 آنچه ناید به گفت فهم کنی

۲۷- مخمس در منقبت حضرات علیهم السلام

[خداي تعالیٰ]

ما موجه بحر اعتلائیم چون در همه پاکی و صفائیم
لبریز حقیقت خدائیم گر غرق و اگرچه در شناائیم
مانند حباب جمله مائیم

[محمد مصطفیٰ]

حلال معانی یقینیم کشاف رموز آن و اینیم
بر دست زمانه چون نگینیم الحمد لله که پاک دینیم
یعنی سر راه مصطفائیم

[علی مرتضیٰ]

هر رنگِ هوس ز رخ ستردیم در چشمهٔ مهر تن فشردیم
از خُمِ غدیر باده خوردیم در حُبِّ علی نصیبه بردیم
سرشار ز نشئهٔ ولایتیم

[امام حسن]

از کف ندهیم رشتهٔ غم گر چاک شویم و رچه مرهم
از بهرِ حَسَن همیشه درهم الماسِ الم بِکامِ ما ضم
سیراب ز زهرِ امتلائیم

[امام حسین]

از رنگِ سرور صاف و پاکیم در دهر همیشه پُر هلاکیم
خونین جگریم و درد ناکیم در هَمِّ حسین سینه چاکیم
ما غنچهٔ باغِ کربلائیم

[فاطمه الزهرا]

کردیم وضو در آب کوثر وز چشمهٔ سلسبیل لب تر
آهنگِ حجاز کرده از بر راهی زده جانبِ پیمبر
در مدحِ بتول می سرائیم

[امام زین العابدین]

در بیکسییم و گرچه ناشاد وز جورِ زمانه انده آباد
اکنون همه هَمِّ داده برباد از مدحتِ شاهِ زینِ عباد
تسکین دهِ خویش بر ملائیم

[امام محمد باقر]

بودیم ز جهل جمله ابترا گم کرده براه بی سران سر
همواره گو مذلت اندر هادی شده تا که علم باقر
تفسیر معانی هدائیم

[امام جعفر صادق]

هر چند ز ذره ایم هم کم چون صبح ز صدق بر زده دم
از مهر گرفته ایم عالم یعنی که گزیده دین اعظم
بر مذهب جعفری فدائیم

[امام محمد کاظم]

بر طور یقین نظر نمودیم وز ایمن دل دری کشودیم
رو بر درر کاظم ار نه بودیم کبی لائق این مقام بودیم
کآئینه مهر را ضیائیم

[امام محمد رضا]

انوار قبول در خور ما ست آثار وصول رهبر ما ست
خورشید کمینه چاکر ما ست گردون بسجود بر درر ما ست
ما خادم در گهر رضائیم

[امام علی نقی]

چون مهر نقی بسینه داریم آئینه رونمای یاریم
حیرتگه رنگ اعتباریم آب رخ عکس اختیاریم
خورشید صفت همه ضیائیم

[امام محمد تقی]

وحدت کدهٔ جهانِ رازیم تماشای سجنجلِ مجازیم
 در راهِ ولا تمام سازیم با حبّ نبی چو پاکبازیم
 عکسِ رخِ جلوهٔ صفائیم

[امام محمد عسکری]

هستیم ز جملهٔ راه آگه دانیم حسابِ گاه و بیگه
 در باغِ زمانهٔ همچو لاله با داغِ ولایِ عسکری شه
 جامی بکف از مَسّی هدائیم

[امام مهدی آخر الزمان]

خوردیم ز بادهٔ هدایت رفتیم بجادهٔ هدایت
 رانديم پيادهٔ هدایت در عرصهٔ دادهٔ هدایت
 ”قانع“ چو به مهدي آشنائیم

۲۸- قصیده [نامکمل]

(منتول از مقالات الشعرا)

صبح دم چون ابر بندد چشمِ خون پالای من
نه فلک یک دشت میلایی کند دریای من
مرغِ خاور شهرپر طیران بریزد در سما
شاهبازِ آه تازد بال در بیدای من
محشر بی طاقتی بر پا نموده هر طرف
صورِ امرا فیل یعنی آه جان فرسای من
جای گل مجنونی از هر گوشه بر می زند
تا صبا زد شانه اندر کیسوی لیلای من

بحر را آغوش ساحل گر نگشتی مهد امن
 چون بیاسودی ز موج اشک طوفان زای من
 وعد می غرد پی هم برق می نالد چونار
 شیون ایجاد مت گویا بانگها یا های من
 چرخ در چرخ است و انجم شعله افروز هجوم
 ماتم آباد مت امشب در مصیبتهای من
 کی سر بی طاقتی ها سوده گردد در رهش
 شوق غالب رهنمائی کرده در صحرای من
 خار خار آرزو در پای رهرو نا بلد
 رفتن از خود شارع عام است بر ماوای من